י. ל. פרץ

זכרונותי

תרגם מ. ז. וַלְפוֹבסקי

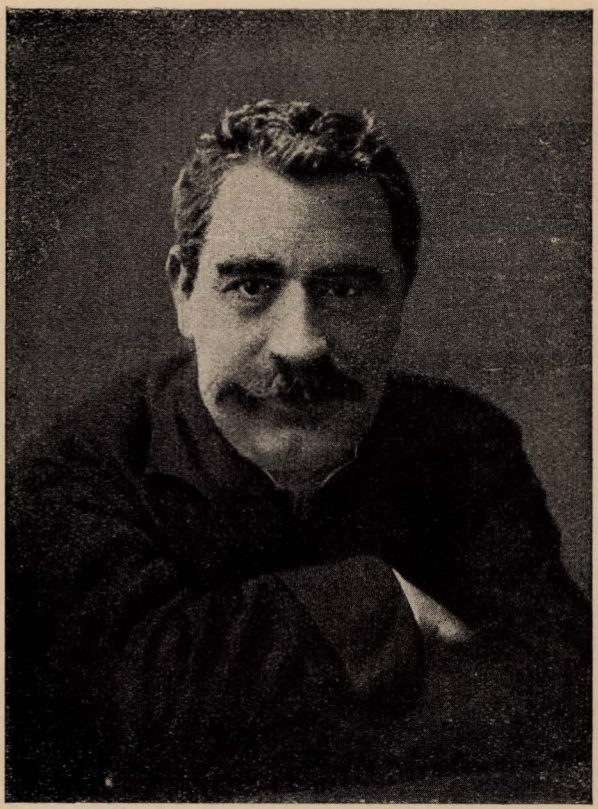
הוצאת „דביר", תל־אביב
תרפ"ח

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

Copyright 1928 by the „Dvir" Co. Ltd., Tel-Aviv.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

דפוס קואופרטיבי „שחרות" בע"מ, תל-אביב.

* * *

ספר „זכרונותי" נכתב בידי י"ל פרץ ביהודית על פי הצעת עורך הירחון „די יודישע וועלט" שיצא בווילנא. עם גמר המהדורה השלמה של כתבי פרץ העברים בעשרה כרכים, שיצאה ע"י „דביר" עד עכשיו, רואה „דביר" לנכון לסיים לפי שעה את המהדורה הזאת בספרו האוטוביונרפי של פרץ בתרגומו העברי.

המוציאים סבורים, כי מלבד הענין הרב שימצא הקורא העברי בפרקי זכרונותיו של היוצר הגדול, הרי ספר זה, לפי עדות הבקורת הנאמנה, קובע אף הוא ברכה לעצמו בתור יצירה אומנותית, שערכה הספרותי מרובה.

אדוני, העורך החביב!

שאלת ממני כי אכתוב לך על אודות עצמי. הנה, נעניתי לך.

אמנם, בהזמנה זו, עם כל הנעימות אשר בה, טמון אפילו גרעין מר; כי רק מאנשים בגיל מזקין – אין את נפשי לאמור: בגיל זקן, אפילו את תעודת הלידה שלי הטמנתי במקום־שהוא – רק מאנשים בגיל מזקין אנו שואלים זכרונות.

הרי, שאתה פונה אלי, לאמור:

– מלאת גרנך, הבה לנו את המפתח...

אני עושה זאת ברצון. לא אחת כבר דברתי על עצמי לפני הקהל, נסיתי למסור את המפתח לידיו.

כי האמת אגיד: כל מפתחות־חוץ לא יאותו לי. ואין פלא: אין איש, אשר ימצא קורת־רוח בתמונתו המצולמת. אין איש אשר ימָצא כולו ברגע הנכון, ותהא הזכוכית במכשיר־הצלום אפילו נאמנת ביותר... אחרי כן הלא בא הרֵיטוּשֵר, המחליק והמיַשר... והם מטשטשים את השאר.

הבה איפוא ואכתוב לך, ואמסור לך את המפתח בכתב. אם יהא עוד זמן, אקים לי גורן חדשה ואמלאנה, ואם לא יתאים לה המפתח הישן ועוד יהיה סיפק בידי, ואתן מפתח חדש... אהבתי את החיים.

אבל כתוב אכתוב לך על הכל.

כי לא הכל נכנס לכתָבי, והלא רק הם נחלת הקורא. יהודי ירא שמים רגיל ללכת לפני תפלה למקוה, לרחוץ את גופו מחטא. ברוח עושה כן הסופר בטרם ישב לכתוב.

יוצא מן הכלל זה ה„מודרני", המתהלל בחטאיו, ואם חטאיו הוא אינם מרובים כל־כך כדי למלא את דרישת השוק, הרי הוא מוסיף מן הדמיון, מְפַתח את האפשרויות אשר לא הספיקו להתפתח ולהעלות צמח... לעתים הוא גם לוקח משל אחרים...

את מפל־פסלתי לא אביא אליכם.

ספור־הקורות אינו צריך להכיל דברי־שקר. אך גם לא להשיח את הכל. כי הכל הוא הגדול שבשקרים. כי לא בכל הוא האדם. יש לצַלם

רק מה שמבליט את האופי; את עצם האישיות ולא את המקרי שבה, זה שאינו שייך כלל אליה.

ועוד דבר:

אי־בזה, עמוק בחובי (מתחת לסף ההכרה, כדאמרי אינשי), טמונים זכרונות. רצוני להוציא אותם מאפלת המעמקים לאור היום. אולם אין הם מסודרים בי, בזה אחר זה, כמחרוזת עורבים קפואים קבורים, פה אל זנב... לא. אי־בזה מתעופפים זכרונותי לרוחם, נשאים, קלים, כאבקת־ברזל. והמגניטים המושכים אותם אליהם ומקבצים אותם סביבם, צְבוּרים־צְבוּרים, אינם תאריכי־הימים, אלא אף הם דברי־עובדות, עובדות ראשוניות, או רעיונות ומערכי־לב...

אף תאריך אחד איני מעלה בזכרוני. אם יבוא מי שהוא אחרי ויוסיף את ה„יום" במקום הדרוש — מה טוב.

אני לא אוכל זאת.

א. ערפלי שנות הילדות

ימי הילדות ומלמדי

היה הייתי, כפי שדברו בי: נער עֲלוי, בעל מוח מהיר־תפיסה וחריף־הגיון עם – הלך־נפש רב.

איך יחוברו אלה יחד? קשים הדברים לחַבְּרָם. לא נִתנו להתמזג... הרי זו הרכבה של שני יסודות (מוח הגיוני ולב מלא רגש) בתוך „בעל כרחך אתה חי" אחד.

ומפה לאוזן: ב„מוניש" אמרתי לתת קלסתר פנים שלי. אכן קשטתי עצמי שם; הייתי צנום־גוף, שחור, ורק עינים היו לי לוהטות (ניצוצות עוד שמורים) וגדולות. זה שנאמר עליו שם: „הֲרַמְבַּ"ם חָמוּר? מַה בְּכָךְ? מְגַיֵּה־וּבְיֵה יַחְדָּר לַסָּבָךְ", – אני הוא! ואולם זו התוספת אשר להלן „וחוץ מזה גם בעל־קורא" באה סתם, לשם חרוז בעלמא. מעולם לא הייתי „בעל קריאה" ואף „לעבור על הסדרה" לא ידעתי כראוי. העיקר היה אצלנו – ת ל מ ו ד ־ ת ו ר ה...

לא בת־קול של „מַרְיָה" אחת היתה עולה ומזמרת לי מתוך החורבה. רבות היו מַרְיות אלו ועוד תבאנה בזה. לא כולן. את הפסולת, כאמור, לא אגיש. כל כגון דא לא מצאו להן מקום בנפשי, ואף לא בכתבי. על השְׁאָר – יסופר ככל האפשר. ואולם עדיין אין אנו עומדים בזה. הלא שם הפרק–שנות הילדות...

וזכור אזכור עצמי בעודני ילד: פעם, בין ילדים וילדות באחת החצרות. ושוב – על הרצפה בחדר המלמד. שם המלמד היה חיים־עֶגֶל. הנה הוא לנגד עיני: יהודי קטן, זָקן קטן, עינים קטנות וכִפה קטנה. ובשלישית – נתון אני תחת זרועו של ריש־דוכנא. סופת־שלג בחוץ – והוא נושא אותי החדרה...

בן שלש – התחלתי (עם כל חברי) בחומָש. למדנו „ויקרא", ואני הייתי הוגה: „ויטרא", לא יכלתי לבטא את הק', ואף את הג'. שנים רבות היו מכַנים אותי: דד דדוד ידודנו (גד גדוד יגודנו)...

בשבת אחרי הסעודה אמרו לחוג את המאורע בבית סבא. בשעת סעודה נוטלני סבא (יהודי קטן־קומה שראשו רעד – מחמת זקנה, כפי שנודע לי אחר־כך) ומושיבני על השולחן, בתוך. אמי נבהלת ונחפזת להוציא מזלג מתחתי. מסביב לשולחן כל המשפחה: בן, שתי בנות, שני חתנים, ועוד

אלמנה אחת, דודה־זקנה שלי (אשר בדמותה תארתי את „הרבנית מסקיליי", מבלי שהפרזתי כלל), — כל אלה מחוץ לסבא וסבתא. לשם מה הושיבוני עָלָי, איני יודע. אך הדבר מוצא חן בעיני. על השולחן עומדת קערה ואני מנסה רגע, אם אוכל לחבקה בשתי ידי. ואולם סבתא מסלקת את הקערה ושואלת אותי, אם אדע אחרי־כן להגיד את הדרשה?

— אַהִיד! (אגיד) — אני משיב וכבר אני רוצה לרדת מעל השולחן; להאריך שֶׁבת במקום אחד איני יכול. אבל כאן מעכבני דוד אחד, חבוש מגבעת, שהיה משכיל רב עוד בימים ההם — הוא אשר יקום לי בקרב הימים להיות מֵבין בשירי הנוער שלי, לקבצם ולשמרם — מעכבני ושואל:

— וכיצד מצרפין „ויטרא" (הוא מחקה את לשוני) אתה יודע?

מה פירוש מצרפין אין אני יודע. ואני שואל:

— כלומר?

— כיצד כותבים ויקרא?

עתה נראה לי, כי אך לצון הוא חומד לו.

— „ויטרא" — משיב אני בתרעומת — אין כותבים. „ויטרא" אינו אלא פסוק ופרשה בתורה הקדושה.

איך שהוא הסבירו לי את כַּוָּנת הדברים, ולפתע אני רואה לפני עיני את הפרשה כולה מרחפת באויר, תבה אחר תבה, ואני קורא בקול אות אחרי אות, חוץ משם „הויה".

עיני אמא מתלחלחות (לא יאומן הדבר, כיצד ראיתי כל אלה). לפתע התחילו לרקוד נקודות בעיניה והרי היא קמה ופורשת לה לקרן־זוית ליד התנור. סבתא שולחת מבט אחריה ומחייכת:

— עדיין זו מתביישת!

ואותי מוריד סבא מעל השולחן, מושיבני על ברכיו ומהנה אותי בצביטת־לחי. אך אין אני מאריך בישיבה זו — רגלים גרומות היו לו, לא היה נוח לי — והריני עובר לידי אבא המנשקני. —

יותר מזה לא אדע לספר על סבא. יותר לא אזכור. אדע ששמו היה שלמה, סוחר דנציגאי היה לפנים. סַפר ספרו עוד, כי יום אחד שב לביתו, כמו שנאמר, במקלו ותרמילו... יום ששי היה זה. הלך לבית־המרחץ, ואחרי־כן לקבלת־שבת. את השבת „ערך" כהלכתו, בלי שום סימן של ענוי. ורק במוצאי שבת, לאחר ההבדלה, הועיד לביתו את כל בעלי־חובותיו, ויאמר: רבותי, באתי ריק בלי פרוטה, קחו לכם כל אשר תמצאו בבית.

— חַנָּה'לֶה, הגישי! — פנה לסבתא.

וסבתא חנה׳לה התפרקה את עדיה והניחה על השולחן, פתחה את הארון אשר בו כלי הכסף והזהב, הכניסה כלים מן החדר השני... אולם איש לא שלח את ידו לנגוע במאומה.

חנות היתה ברשותה של סבתא, ובכן התפרנסו מחנות זו, שלמו קמעא קמעא את החובות בצירוף הרבית. אף ילדים השיאו.

אין אני ערב עד כמה יש מן האמת בכל ספור המעשה הזה. ואולם ידוע אדע, כי סבתא היתה מסוגלת לכך. אשר לסבא, הרי אין זכרונו חקוק בלבי אלא מאותה פעם בלבד, מאז, ליד השולחן, בשעה שצרפתי אות לאות. רואה אני את עיניו, עינים קטנות, אך מאירות באור נלבב.

לא אדע גם מתי מת סבא ואיך נפל הדבר. אין זאת כי בשעת מעשה הרחיקוני מן הבית. כי מאורעות מעין אלה אינם נתנים לשכחה. שמוע שמעתי, כי בהיותו חולה התקין לו הרופא אמבטי חם ושם, באמבטי, יצאה נשמתו...

אניח איפוא עניני־משפחה להבא ואשוב אל מלמדי.

בן שש התחלתי בגמרא. הכל היו נוהגין כך בימים ההם.

מלמד הגמרא נחקק יותר בזכרוני.

אף הוא היה יהודי קטן־קומה ודל־גוף. לפיכך היו קורין לו: בָּעריש׳ל. יהודי קפדן, אבל להכות אינו יכול. כיון שהוא בא לכלל כעס, תוקף רעד את ידיו.

הָעֶנַע! — היה קורא אז לרבנית — טלי את המגרפה ופוצצי את ראשו של עם־הארץ הזה!

והענע לא תזוע ממקומה. ליד התנור היא יושבת, מורטת נוצות או סורגת פוזמק. אם אני הוא המדובר כאן, הרי היא משיבה:

— אל הנער ליבוש׳ל אל תשלח ידך, השמעת את דברי?... אספר לריבה׳לה...

ריבה׳לה היא אמי. והרבנית היתה רוכלת בבצל, בירקות... והיתה מכניסה את סחרה גם לביתנו. קנתה לה שם דריסת רגל. את אמי אהבה ואף אותי, כנראה, בזכותה של אמי.

— יהודית צַדקת היא זו — היתה אומרת — מקמצת מנפשה ומנפשות־ביתה ונותנת לצדקה, אבל צדקה, כמו שנאמר! והוא, הגזלן, רוצה להכות את ליבוש׳ל שלה!

— נו, נו — נוהם הרבי — מוטב שתספרי לה, טיבו של תכשיט זה שלה מהו...

ואף אמנם היתה זו מספרת... דברים להפך.

אף אבי (הוא איננו עוד בחיים) לא היה נותן להכות. בימים ההם היה עדיין בן סמוך לשולחן־הורים, יושב בית. לֵיבֶּרל היה בטבעו, ואפשר גם אַנרכיסט. כשהגיעה השמועה על חובת־הצבא ובהלה תקפה את בני־האדם, היתה עצתו: שלא להבהל ואף לא ללכת. איש אל ילך...

— ועונש־מלקות?

— אין מלקין עולם שלם!

— יאסרו באזיקים!

— אין די אזיקים לכך!

— יחבשו בבית האסירים!

— תאמר יעשו עולם כולו בית־אסורים!

והוא גופו הפני פעמים במשך ימי חייו.

מיום הולדי שנאתי מיני־מתיקה. אל פי לא הקרבתים. „רצונו, שיהיה מוחזק לחכם" היו מקנטרים אותי. סבתא היתה אופה דברים טובים מכל המינים: תופיני־סולת ודובשן, טוֹרְטים, צפיחיות בדבש, אף רָקחה מיני־מרקחת... בשביל עצמה, בשביל בניה... בשביל החולים בבית־הַקדש. כל הנכדים, הפעוטות, מקלקלים פעם בפעם את קיבותיהם. מקבלים מן המתוק ונוטלים קצת בגנבה. אני היחידי — יוצא מן הכלל. עד היום איני טועם כל זה.

ויהי היום ואחי הצעיר מובא בבריתו של אברהם אבינו.

באים עניים ל„שהכל" ול„מזונות", מתכנסים לחדר האמצעי. מימין — האם היולדת, ובחדר משמאל האורחים המכובדים. ואתנו משַמש אחד, במחילה מנשמתו, „כלב שבכלבים"; כך גם היה מכונֶה בפי כל. כמו חי אראנו. משונה בגבהו, צנום־גוף ולבן־מראה, ללא טפת־דם בפניו. אלמן היה וחשוך־בנים. נשים אחדות נשא בחייו ואף לילד אחד לא זכה. במות האשה האחרונה התיאש מחיים לגמרי והתקין תכריכים לעצמו. ספרו, שבלילות הוא מהלך בחצרו עטוף תכריכים... מפיל פחד על הבריות. אנשים עניים היה שונא שנאת־מות. ובכן, מוציא רשע זה מחדר אמא טס מלא דובשן, מגביהו מעל לראשו ונושא אותו אל „בעלי־הבתים", דרך החדר האמצעי. עומד אני ורואה שנערה חולנית אחת נושאה עינים להוטות אל הטס. זריז הייתי. והרי אני קופץ קפיצה אחת למעלה, חוטף נתח הגון של דובשן ומושיט לנערה החוֶרת. אבא, — אני לא הרגשתי בזה — עמד בפתח חדרה של אמא. את קפיצתי ראה, אך מה עשיתי בדובשן — לא ראה. מיד הוא נגש אלי וסוטר על לחיי. למחרת־היום, כשאנו מסובים כולנו אל השולחן, הוא מתאונן עלי בפני אמא:

– אוחז־עינים שכמותו, אינו נותן כביכול כל דבר מתוק אל פיו. והנה אתה מוצא אותו חוטף דובשן מעל הטס!

אך בו ברגע נכנסת המשרתת, נושאת קערת המרק. אל נכון שמעה את המדובר מאחורי הדלת – והרי היא מספרת מה שעשיתי בדובשן. עיניה ראו.

אמא השפילה גבותיה אל עיניה. תמיד נהגה להצפין רגשותיה מעין זר ואף מעיני קרובים. פני אבא החוירו. עיניו נתלחלחו. הוא קם ופורש לו לחדר השני. אני מרגיש את עצמי אשם בדבר, שלא ספרתי מיד. רוצה אני ללכת אחריו ולפייס אותו, – אך איני יכול. עד היום איני יודע להצטדק בפני אחרים או לפייס איש.

אך על זה עוד ידובר.

בפעם השניה זכיתי ל„מָנה", כשהייתי כבר „נער" בשנים, לא עוד „תינוק" – אלא „בחור" (ודאי, בן ארבע־עשרה!). בעת ההיא הייתי כבר „חוקר", דורש במופלא, למדתי ב„מורה נבוכים" (כיצד הגעתי לכך יִסָּפר להלן) וטילטתי בעולמות העליונים, ספוג מרה־שחורה, עמוס חלומות עם הרהורים טרגיים! מה תכליתו של אדם באשר הוא אדם? ותכליתו של העולם? ידיעה ובחירה... מאין ולשם־מה הם היסורים? – ודאי שתפקיד רב מלא כאן המעבר המוקדם לתקופת הבגרות, המיוחד ליהודים. ואולם איך שהוא ואני–רוח קדרות נִסכה עלי, בקשתי התבודדות ובצפרנים הייתי מחטט בנשמתי.

ויהי היום – ערב־שבת היה זה – ואני נעלמתי מן הבית ליום תמים. אין אני זוכר עוד איפה הייתי. לבית המדרש לקבלת שבת באתי ישר מן הטיול, כמו שהייתי, בקפוטת־החול, בכובע־החול, בנעלים בלתי מצוחצחות, שנדבק בהן מן הטיט אשר מחוץ לעיר. פני אבא התלקחו בחמת־אש. ואף־על־פי־כן התאפק בפני הקהל. ואולם בבית, בשעת הקידוש, עומד הוא ואינו יכול לגרוע עין מעל פני החשכים. ולפתע הוא מציג את הכוס ובידו הפנויה הוא שולח סטירה אל לחיי.

– שֶׁבָּתות לעונג הוא מסב לי! – ולרגע הוא יוצא את החדר. אמא ממלמלת:

– תאמר, אין לילד מכאובים משֶׁלו...

לא עלה על דעתה כלל, שהכאב שלי אינו כאב־ילדים כלל.

רק שתי פְּעָמים אלה הכני.

וודאי שלא היה נותן לזר לשלוח בי יד. וידוע הדבר לר׳ בעריש׳ל ויודעת מזה גם הרבנית, זו היושבת תדיר ליד התנור ומטפלת בדבר־שהוא, תולה עינים בתלמידים ומאזינה ללמוד.

מעל לרבנית, על כרכוב התנור, רובץ שרוע תמיד החתול. גדול הוא ועצל...

ויש אשר הרבנית נרדמת תוך כדי סריגת גרב, נגון הגמרא אולי יְשֵׁן אותה, והפקעת נשמטת מידה. החתול, שארב לזו כל העת, קופץ קפיצה אחת מעל הכרכוב אל הפקעת ומתחיל לשחק בה, כשֶׁחַק בעכבר, הופך והופך בה, עד כי יגלגל אותה אל מתחת למִטָּה...

אנו פורצים בקול־צחוק... הרבנית פוקחת עינים, הרבי מתמלא חֵמה... בשל הצחוק הזה (צחוקי היה החזק ביותר) אמר אפילו פעם להכותני מכה נאמנה. אך דוקא בו ברגע נכנס אבא... ומיד מקבל המחזה צורה אחרת...

— אַה, ר' יודל! מה שלומו של ר' יודל? ישב נא ר' יודל...

הרבנית שואלת: „ומה שלומה של ריְבָה'לה?" אך אבא פונה ישר אלי ושואלני:

— בשל מה אתה מֵזיע כל כך, ליב'לה?

— מאי משמע? — מקדימני רבי, מתוך חשש, שמא אספר: — ודאי, התורה הקדושה, ברוך השם, מחממת... והיום יום קיץ...

רעיון נָאור נאחז לפתע במוחו של אבא, והרי הוא אומר לרבי:

— יודע ר' בעריש'ל מה שעלה על לבי? יוציא־נא יום יום את הילדים לשעה אחת אל מחוץ לבית!

ובעריש'ל כאילו רַעַם הממהו...

הריהו לוטש זוג עינים ופותח בגמגום:

— מה כבודו סח? היתכן? וכי אפשר לתת להם שישחקו בטיט?

עמדו להקים קומה חדשה על הבית והכינו טיט מבחוץ.

— ומדוע לא כן? — משיבהו אבא.

ובעריש'ל מוַתר במקצת:

— אשר לליבוש'ל, מילא... אם רצונו של כבודו בכך!

— אף אני! אף אני! — קורא שאר־בשרי יחזקאל.

— בעד ר' מרדכי אנכי אערוב! — אומר אבא. מרדכי הוא שֵׁם אבי יחזקאל.

וכך הוה. אנו השנַים מקבלים רשות לחופש ויום יום אנו יוצאים לשעה החוצה, אל ההר, אל הטיט. משתעשעים אנו, חופרים באדמה (השגנו מעדר במקום־שהוא), כורים בורות ומערות, אף מבצר בָּנינו.

ועבודה זו הועילה לנו כעבור זמן־מה לשם מעשה־מצוה. ימים מועטים לאחר כך סָתרו את המבצר הַזמוּשָׁצי. את החומות הפילו ביריות ופועלים נשכרו לשפוך את עפר הסוללות לתוך התעלות. המשכורת היתה לפי מספר האַמות. נמצאו יהודים אחדים שנשכרו אף הם לעבודה זו. יהודים זקנים,

רצוצים, שלא היו מוכשרים לכל מלאכה אחרת. קרוב היה המקום ל„חדר" ובשעת־חופשתנו היינו רצים ועולים אל הסוללה ומזכים בעבודתנו את האנשים הזקנים.

מה למדתי מפי ר' בעריש'ל זה א י נ נ י זוכר...

מקץ שני „זמנים" עברנו, אני ושאר־בשרי יחזקאל, אל מיכל המלמד. אף זה לא נהג להכות.

יהודי משונה היה „מיכל הצהוב" — כנוי זה בא לו בגלל הזקן. עָסק במלַמדות וכָרך עם זו גם שמָשות בבית־המדרש. בעל־חשבון גדול היה וידע „מדידה". אשר ללימוד בתורה, הנה מחוץ לזה שלמד אתנו בחדר, לא ראהו איש לומד.

בבית־המדרש לא נהג לדבר, ואף לא לענות, אם שאלוהו בדברי תורה. לא כן במקרים כשהמדובר נסב על פרק בגמרא, הקשור בחשבון, או על משנָה העוסקת בעניני „מדידה". בן רגע נהפך ויהי לאחר. הרבה לדבר וברוב חבה לענין. לימוד סתם היה זר לו. אל נער „גַס־המוח" היה מביט ברחמים רבים: „מטומטם" הוא, „לא עליכם". על „נער מוכשר" הביט בשויון־רוח. „למדן תהיה" — ובקול הדברים אתה שומע: „ובכן? מאי כולי האי?" ויש אשר היה מוסיף ואומר לא בלי בוז עצור: „תהיה רב!" ומעולם לא ראוהו מתפלל. „מן הקוצקים הנסתרים" הנהו — היו אומרים עליו. הקוצקים לא היו מחשיבים את התפלה. והיה הכרח להעלים את הדבר, — העיר עיר של מתנגדים ובית המדרש הוא של מתנגדים. מעשה אחד עולה בזכרוני. ליד שולחן־הבימה עמד יהודי קטן, ר' עזריאליכל קראו לו. מוזג היה, מוזג מאותם הימים — נודע לשם. יהודי זקן, קטן וחולני, — פָּחָה בו ואיננו. יום אחד נכנס לתפלת מעריב יהודי זר, גבה־קומה, בעל בשר, גבר כהלכה. עמד לאמור קדיש יתום והפליט מפיו: „ויצמח פורקניה"... אש נִשְקה בפני ר' עזריאליכל זקן זה. בן־רגע הוא מדלג על שלחן וספסל, רץ אל העמוד, אל הגברתן הזר, עומד על בהונותיו, קופץ אחת למעלה וסוטר על לחיו של היהודי.

ר' מיכל מסתיר, כנראה, את הליכותיו בחסידות הקוצקית. משוטט הוא בשעת התפלה בין הקהל, עטוף טלית ותפלין, אבל שפתיו אינן נעות. בתלמידים אין הוא נוגע לרעה, בי — לא כל שכן. חשיבות יתרה נודעת לי מהרבנית. אחותה משרתת בביתנו! זכור אזכור את שתיהן, ועדיין תמַהַ אני עד כמה היו דומות שתי האחיות זו לזו. אני, המפוזר בדעת, הייתי טועה לפרקים. בחדר הייתי פונה לפעמים אל הרבנית, לאמור: „חנה, הגישי לי

מעט מים". ובבית — אל המשרתת: „אנא, במחילה מכבוד הרבנית"... ושתיהן היו (בעיני הצעירות, לפחות) יפות־תואר, מחוננות בנוי יהודי, צנוע: פנים חוָרים, מָארכים, דקי־עור ושקופים, גבות ארוכות מעל למבטי־קטיפה הנוהרים מתוך עיני־שקדים צרות, מארכות. ותו לא. הן נעלמות שתיהן מזכרוני. כיום לא אזכור עוד אף להגיד, מה התורה אשר קניתי מפי מיכל זה. ברי לי, שלא יותר מאשר את זו השתיקה מתוך הרהורים, אשר דבקה בי, עם מעט תוגה חרישית, נלבבת, שאני מכיר אותה בכמה מדברי־יצירותי. ואולי מסר לי, במבטי עיניו החרישות, אף שמץ־מה מן החסידות?

אני ושאֵר־בשרי עולים במעלה ומגיעים ללמוד אצל ר' יודל — מלמד־גמרא ממדרגה גבוהה ביותר. כאן נוהגים התלמידים אף ב„קריאת־שעור" בפני עצמם.

חביבים היו על ר' יודל זה שני דברים: שבטים, להצליף בהם על גבי אצבעות התלמידים, ושניה — פשטידות, שהיתה הרבנית נוהגת להכין לו ביומא דפגרא—וללכת לה... שְאֵת לא תוכל לראות בעיניה, „כיצד בעל תאוה זה זולל, כיצד נוזל השמן על גבי הפרצוף"...

אין הרבנית נותנת דעתה אל הלמוד ואין היא מבאות־ביתה של אמי, ואין היא מאיימת על הרב, כי ספר תספר. אבא הריהו סוחר כבר ובבית איננו נמצא אלא לעתים רחוקות. ור' יודל מספק את תאותו, ואני, כמוני ככל הנערים, אצבעותי נפוחות תדיר, וכמוני כמוהם מלחמת־עולם לי אתו. ל„זמן" השני עברנו מ„בבא קמא" למסכת „יבמות", שהיתה קשה עלינו עוד יותר, ואף המלחמה קשתה. לעתים קרובות מאד היינו לוקים על לא דבר. עיני ר' יודל היו כהות והוא לא ראה מעולם ולא ידע מי ומי החייב, — על כן נָהג על כל מה שהוא להצליף על פני אצבעות כולנו. את השבטים היה בוחר בחֵבה יתרה ובעיון רב מתוך המטאטא החדש, שהרבנית היתה מכניסה לבית מפרק לפרק. דומני, שסוחרת היתה במטאטאים. תמיד היו אלה מצויים בבית, ואולם אל נכון לא אזכור. הוא, ר' יודל היה בוחר בכונה את הרכים, את הדקים שבשבטים והיה מצליף בניחותא, לאט־לאט, אבל שעה ארוכה.

אף אנו לא חשכנו עמל.

זָקן לבן ארוך היה לו ונאמר פעם להדביקהו אל השולחן. היה ערב לאחר הפשטידות. הוא נרדם. הנר דולק על השולחן, חותמת וחומר־חותם אתנו מן המוכן. נוגעים אנו נגיעה כל שהיא. אך אין זאת כי ידו של האחד מאתנו רעדה קצת מחמת פחד ותמשוך בכח שערה אחת מן הזקן. הוא נתעורר ומהר אל שבטיו. תחת זאת נמלכנו ביומא דפגרא שלאחר זה,

תפשנו את תרנגלתה הדוגרת של הרבנית ונושיב אותה על גבי קערת הפשטידות מתחת לכר. הוא בא, נוטל את הקערה, מעמיד אותה לפניו, מתבונן בעיניו הכהות ומחייך מחמת נחת:

— אי, אי, מה רב הבָּצָל המטוגן! — ויתקע שֵׁן... — — — — —

יום אחד משכנוהו בערמה אל חלקת הקרח. חלקת קרח היתה מאחורי בית־המדרש. בין מנחה למעריב כסינו אותה בשלג ונשלח חבר מאתנו אל הרבי להלשין על שאר התלמידים, כי מחליקים המה. הוא יורד ובא, מגיע אל החלקה ונופל מיד אחורנית. כבד־גוף היה. הנה הוא קם ונופל שוב, קם ונופל... אנו צוחקים לעומתו... ואומרים לברוח. אך הוא צועק אחרינו: רחמים! והריהו נשבע כי לא יכנו, כי לא יגע בנו לרע...

הרימונו אותו והוא קיים את דברו. ואולם ל„זמן" השלישי זימן לעצמו קבוצת־תלמידים אחרת. אנחנו (אני ושאֵרי) עברנו למלמד אחר, אשר כמוהו לקפדנות לא ידענו עוד.

זה היה צובט. מוהַל היה ובעל צפורן! אף אנו לא טמַנו יד. כְּפָה היתה לראשו ונתן יום אחד שלג לתוך שוליה. הוא מתישב אל השלחן וסילון מתחיל נגר על פניו... בחשק היה שותה תַה. הרבנית היתה מרתיחה לו יום יום מַחם־פח קטן בלי קומקום. לתוך המחם היתה נותנת גרעיני־תַה מעטים. הוא נוהם: מעַט; והיא אינה נענית. אף אמנם מימי היה התֵּה. יום אחד הבאנו משחת־עגלה ונוסיף אל המחם. המחם מרתיח, הוא מוזג לו כוס. תה שחור כדיו. מחיה נפשות, ממש. הוא שולח לרבנית מבט של תודה, יושב לו ומעמיד לפניו את הכוס. אך הנה הוא אומר לנגוע בו בשפתיו ואנו — אימה תוקפתנו פתאום, שלא יסתַּם, חס ושלום. נמלך אחד מאתנו ומכה ברגלו אל השלחן מתחת. הכוס נהפכת אל חיקו של הרבי. התה היה רותח. — —

ואולם בין כל המעשים־להכעיס היה אחד שעלה על כולם. למדנו „איזהו נשך" והוא היה מעַנה אותנו בקושיותיו ובצפורן־המוהל שלו היה תובע תירוצים... בלמדנות מרובה לא הצטיין. ידוע ידענו כי לא לו הקושיות ולא לו התירוצים. מה עשינו? היינו מתכנסים באחת השבתות לבית־המדרש, עוברים על סוגית השבוע הבא, מעיינים בתוספות, במהרש"א ובשאר מפרשים. הגיע בוקר יום ראשון והרי אנו ממטירים עליו את קושיותינו. יהודי עגול־גוף ושמן היה. הרי הוא מזיע אפוא, מתפתל כתולעת, עיניו העגולות מתרוצצות אחוזות־פחד, ואנו פורצים לבסוף בצחוק... והוא עושה את שלו וצובט...

יום ששי היה מלקה את כולנו, מעשה צחוק לכאורה, לאמור: מנהג ישן הוא זה: זכור את יום השבת. אבל לעתים היה הכאב כאב ממש...

ובכל אלה, יש אשר היינו אוהבים אותו אהבה רבה...

ביומא דפגרא היו הנערים מביאים אתם מעות קטנות (מטבעות בנות שתים, בנות שלש ולכל היותר בנות עשר פרוטות). בכסף זה היו מתקינים סעודה. הסעודה היתה ערוכה מכל אשר היה מצוי בסחורת הרבנית: דגים מלוחים, רקיקים, פולים חמים... אל הסעודה היתה מסבה אתנו אף בתו היחידה של הרבי... נערה חוֶרת־עגומה, שעינים לה מארכות, לוטות ערפל דק... והרבי היה מחליק בידו על ראשה הצהבהב כעין הזהב והיה מספר לה ולנו מעשיות מתוך עין יעקב ומדרשים... נהפך והיה לאיש אחר. כה רך, כה נלבב היה וקולו ספוג טוב־לב נוגה כל כך, שהרבנית הזעומה, אשר ישבה ליד שולחן מיוחד, היתה מוחה פעם בפעם את עיניה...

הוי, כמה אהבנוהו בשעות כאלו...

אחרי כן הלכתי בגולה: למדתי אצל מלמד בנכר, בשֶבֶּרשין, דרך שלשה מילין מן הבית; ואחרי זה למדתי בבית מפי דַיָן אחד. על אלה — בפרק הבא.

ב. עוד שנות ערפל

תהו ובהו· התודעותי אל כלבים· אהבה ראשונה· כמעט שנפלתי לבאר· אני גולה·

ושוב נמשכות שנות ערפל, תהו ובהו של ימי ילדות... עתים אני כגוש דונג זה, שכל הידים לשות בו, ותמיד סימני אצבעות זרות נטבעים בנשמתי. יש אשר דבר־מה יתנער בי לשעה. אם לא אותות של רצון עצמי, — הרי מאויים ושגיונות. ואז אתפרץ לפתע בתעלולי משובה... החיים הפנימיים קלושים מאד. כספוג אני הסופג כל, והסְפוג נטמע אי־בזה בתוכי, ואני גם לא אדע מזה, כאילו לא הייתי בשעת־מעשה... העין רואה ואני איני מביט; האוזן שומעת, אך אין אני מאזין. ותחומי כל הדברים מתערבבים מהר זה בזה, והאחת רובצת כרובד על גבי השניה... הנה נבנה דבר־מה מבפנים, ובאים עם הרוח מאורעות־ילדות חדשים ומכסים על אלה שקדמו להם—וכך מתגבבים בנינים על גבי בנינים... פה ושם מתבלט משום־מה קצהו של גג, נס־רוח, פאת־ארובה...

— — — — — — — — — — — — — — —

דודה חורגת היתה לי, אמו של יחזקאל חברי. יהודיה גבוהה ורזה, חַורת, חולנית. היא היא אשר את צורתה קבע הד"ר עטינגר בסֶרְקָלָה שלו. תדיר אך צועקת „אוי ואבוי לכחותי!", אינה פוסקת משתות חלב שקדים, סגולה לגרון, וכל הימים תאפה עוגת־גבינה (המאפה המתוק היחידי החביב עלי) ותאכל... אף תצפין אותה על גבי הארון הגבוה, שלא תארע, חלילה, תקלה לקבותיהם של ה„פעוטות". ואני, מתוך חבה לעוגת־גבינה, מתוך רצון להכעיס וסתם כדי להפליא—הריני קופץ למעלה, נאחז בכרכוב הארון, מושך משם נתחים שלמים ומקלקל באמת את קבתי. אז בא הרופא סקשינסקי, זה הזקן הזועם אשר ישחררני בעתיד מעבודת הצבא, והריהו רושם בשבילי דבר־מה מר ומלוח הניתן בתוך צלוחית קטנה, מין נוזל לבן. ואני, כיון שנשארתי לבדי, נוטל את משקה־הרפואה ושופך אותו ובמקומו אמלא את הצלוחית חלב מהול במים, ושעה שעה אני גומע ממנו בשעור כף־אוכל אחת ומדי אגמע, אעוה את פני ואשאל לי כל פעם מתנה חדשה, כאילו בולע אני מי יודע מה. וכשהבראתי — בית סקשינסקי מנגדנו, חלון מול חלון — והרי

אני ממתין לו ליד החלון; הוא מופיע — ואני שולח לשון לעומתו. תופס הוא מקל ועולה במרוצה אלינו לכלות בי חמתו, ואני לבדי בבית... הנה הוא רץ ועולה כבר במדרגות... בכל כחי אני פותח את הארון האדום הגדול, שעמד בחדר, קופץ פנימה ורגלי האחת נכנסת לתוך קדרה מלאה ביצים...

בעירתנו קיים שריד חורבה שהעלתה ירק־אזוב. אין זאת כי נחלקו עליה בעלים ונשתקע הענין בידי ערכאות. שם אני משחק לעתים קרובות בין־הערבַּים עם נערות קטנות במשחק חתן וכלה. ההתן אני הוא, אני בעל העינים הלוהטות. הכלה — שארתי, נערה ארוכת הצמות. וכשהמְשחק דורש שהחתן והכלה יתקוטטו ביניהם, יזרקו זה בפני זו את המתנות, אני תופס צרור־אבן, זורק אותו, פוגע מתחת לעינה, והסימן נשאר עד יום חופתה האמתית. חוץ מזה אני גם מפקד, מצביא למחנה נערים מנערי החדר... בעת ההיא היה מחסור במדינה בשטרות כסף, ומעות קטנות לא היו מצויות ביותר. הרשו השלטונות, שהסוחרים יוציאו למחזור השוק „פתקאות" במקום פרוטות,— ואף אבא עושה פתקאות כאלו. ואני „שולח יד" ומוציא לקנית חרבות־עץ עם תערי ניר וחבלים משזרים למתני גבורי, ומכין עצמי למלחמה עם „בריוני־היער", כפי שהיו מכנים את ה„בחורים" מן העיר החדשה, אשר במרחק שתי פרסאות מחוץ לזמושץ. „המערכה" תהיה באמצע הדרך מאחורי בית־הקברות המשותף. ובעצם הימים ההם אני שואף עונג מאיזה מאמר־השתפכות בר"ן ועגמת־נפש לי בשל תגי ראשי־התבות אשר ב„פרי־מגדים". בודה אני באורי תורה ומרצה אותם לפני האברכים,— אלה הסמוכים לשולחן הוריהם, המשוטטים לבטלה בבית המדרש... בבוקר איני אוכל את מנת סעודתי, מסתפק בשתית קפה בלבד, ואת הכעכים המשוחים בחמאה אני נושא לילד עני, יתום המתגולל בבית המדרש, בנו היתום של אביגדור־ל־מלמד... כי כך צִוּיתי מאת „חובת הלבבות". בתפלתי אני נוהג לפי נוסח ה„יד החזקה" ובשמונה עשרה אני עומד, כרצון הרמב"ם, כחַיָּל במערכה, הידים אל מתני... ובה בשעה אני יודע כבר, על פי הרלב"ג, שלא היו דברים מעולם: אליהו הנביא לא עלה השמימה כלל...

ויודע אני שעל פי הרמב"ם הרי הנסים כמעט שלא היו בגדר נסים כלל. לא היה בהם משום „שדוד המערכות". ובבית המדרש מפליא אני בחדושַי במשחקי השַחמט והאשקוקי. הטבלא—מסומנה בקרטון על הרצפה למעלה, ליד ארון הקודש (מקום נקי יותר!). גלמי־המשחק והצורות — לוּשים מלחם לבן ווָרד ומיוּבָּשים או חתוכים מתפוחי־אדמה; השחורים—בקלפות! ובו בזמן אני רץ לעתים קרובות אל המשכן הבָּלזי לתפלה: ההתלהבות, אשר שם,

מושכת. זו האש והשאגה והטחת הראש בכותל בשעת שמונה־עשרה. ולשם השראה של דממה דקה (כך הייתי אומר עכשיו) אני הולך אל המשכן הגורי, ל„שלש־סעודות"... מצד אחד ידי פשוטה כבר אל ה„מורה נבוכים", העומד במדף העליון (מי מעיין בו?) ומצד שני — אל ה„עץ חיים"... אף ל„זהר" אגיע... ויש אשר אגש ואוריד לפתע את ה„אורים ותומים" ואחדד לי שכלי כמו באבן המשחזת.

כל אלה הן עובדות מתוך „ערפלי" שלש שנות־ילדות כמעט... מה אעשה בעובדות אלו? מה המחרוזת אשר עליה אחרוז את אלה צרורות האבנים ושברי כלי־החרש ואת שתים־שלש המרגליות שעמהם?

הנה מצטרפת לאלה המאורעות גם התודעותי אל הולכי־על־ארבע! דבר זה ידוע אדע לספר, — כראוי!

את העיר, אשר מצאתיה עומדת על תלה ואשר, בהיותה נתונה בין חומות, לא תגדל ולא תשנה פניה, אראה לראשונה בשֶבֶּרשין, דרך שלשה מילין מן הבית, מקום שהגלוני אליו (כאשר יסופר להלן) אל אחד המלמדים ל„זמן" שלם... אף אנשים איני רואה משום־מה — מהאי טעמא... עיר קטנה ושוקטת. נדודים, אֶמיגרציה אינם עולים עוד על לב איש אף בחלום רע. לעתים רחוקות יקרה ש„אחד הולך למקום אשר אין שבים משם"; לעתים רחוקות יִוָּלד מי במשפחה... רק פעם, אזכור, הייתי אי־בזה בליל שמורים אשר לפני ברית, וכמעט נבהלתי למראה „היצור הקטן והאדום" אשר הראוני... ושוב אזכור את ה„הד", את היריות בעת שהפילו את המבצר, את פחד הרבי והרבנית פן יִבָּקעו כתלי החומות של הבתים... בזכרוני רשומה גם הבהלה, בעת שבער „צריח השעון" אשר במגדל מעל לבית מועצת העיר. ארזו חפצים. בחוץ — סופת שלג. המגדל הבוער מתמוטט, עלול לנפול ולצנוח על הבתים, לימין ולשמאל, לפוצץ את העיר, להעלותה בעשן כולה... בבית עסוקים באריזה, ואני רץ לבית הכנסת להציל את ספרי־התורה.

אנשים יֵרָאו לעיני רק אחר־כך, באַפֶּט, בצוזמִיר, בפולין רבתי, בוַרשה... לפי שעה מתקרב אני, כאמור, התקרבות יתרה, אל בעלי־חיים בני בלי־לשון.

אל חתולים התודעתי עוד בחדר הרבי ר' בעריש'ל. אף בביתנו היה מצוי זמן־מה חתול, אך לבסוף גורש, כדי שלא אבוא להשתעשע בחתול... פרות ופרים איני רואה אלא מעט מאד. יודע אני מאין באים: חלב, גבינה, „שְנֵיָה לשמנת" (חלב חמוץ) ושמנת... יש אשר לבית יביאו גם חלב־עזים לרפואה... ואולם רָאֹה לֹא אראה כל שור וכל פרה. „געיה" ו„פעיה" אני

שומע רק מפי החברים, המחקים קולות אלה, בשעת משחק־ילדים. שורים ופרות מובָלים אמנם „אלינו" אל המטבחים (סבא־חוכר בית המטבחים היה), אבל מוליכים אותם בדרך הכביש, מסביב־לעיר. ה„בכור", שהיה ידוע לי תחלה מתוך „התורה" ואח"כ מתוך הספרות, — לא היה משוטט אצלנו בזמושץ (ב„פריז הקטנה", כפי שהיתה מכונה בסביבה).

סוסים — מְכָּרים לי יפה, אף אלה, כמובן, מרחוק. בחצר ה„פונדק", בית ישן מרובע שהיה פונה לארבעה רחובות, בקצה העיר ליד מבוא־השער הלבובי, מקום מעונו של רבי, שם מתאכסנים בימי השוק אכרים, הם ועגלותיהם. מאחת העגלות האלו, מאחד מאופניה הלא משכנו מעט משחה לתתה במיחם של הרבי. משער־סוסים אני מתקין מיתרים, ואולם אני עצמי איני תולש, קצת מחמת פחד וקצת — צער בעלי־חיים.

שרי הצבא שבחילֵי־המצב יש להם סוסים. כשחילֵי־המצב הולך לו, באים קוזקים או פרשים — „אוּלַנים", „הוּסָרים"... אזכור: החיָלים, שהלכו מאתנו למלחמת התוגר, עמדו על הברכה במגרש וגנרל צעיר כרכר לו על סוס קל, בעל עור־קטיפה, נאה ורב־חן ועדוי צְציות נפלאות כל־כך, שעל הדעת היה עולה פירוש חדש ל„לסוסתי" שבשיר־השירים.

„סוסים כאריות" יש לישראל איש זְדַנוב. אצלו נוהגים לשכור סוסים, כשיש צורך לנסוע לענין תכוף, שלא להגרר בזחילה בעגלת־אכרים...

זְדַנוב, החונה שלש פרסאות מאחורי מבוא השער הלבובי, היתה לפנים מושבה יהודית. רצתה הממשלה הפולנית למשוך את היהודים לעבודת האדמה והבטיחה הנחות למתנחלים היהודים, פטרה אותם מחובת מסים למשך שנים רבות והעיקר — מחובת־הצבא... ראשון במתנחלים היה הד"ר עטינגער. הוא עצמו עבד עם בניו בשדה... לא בימי היה הדבר. בימַי היה הד"ר עטינגער מכבר בין שוכני עפר. בנו היה בונה בתי־תפלה לנוצרים והיה מתעשר מיום ליום. „ואף־על־פי־כן — היו סחים עליו מתוך קנאה — נודף מידיו ריח הזבל שהיה מוביל לפנים"... מכל המתישבים לא נשאר אלא איש אחד, ישראל, שנהל משק לא רע, טפל בפרות (אשתו היתה מחזרת עם החלב על בתי העיר. לחג השבועות מכרה אף חמאה וחריצי־גבינה) והיה מתחרה רב לחלבן מִשוטאַניץ (פרבר בקצה השני של העיר), שאף לו „סוסים כאריות".

אל המאמר המוסגר לעיל עוד נשוב. ולעת־עתה — על ראשית התודעותי אל כלבים...

מתחלה אני קולט שיחות על כלבים...

אשכנזית זקנה „נספתה" בחטאיה. פאה נכרית לא עלתה על ראשה.

ועוד כתמים דבקו בנשמתה, אותם חטאים הנמסרים בלחש מפה לאוזן. ספרו שנשמתה נתגלגלה בגוף כלב, כלב שחור „גדל־הרעמה" (הובא ב„מוניש"), ולילה לילה ישוטט הכלב על פני גג בית־מגוריה. ריש דוכנא שלי, זה המתקין אצלנו כל יום ששי את הדגים, מעיד, שבעיניו ראהו... בימי־הסליחות הולך אני יחד עם אבא, שעה רבה לפנות בוקר, לסליחות, ולא בלי פחד כל־שהוא אני מחפש את הכלב על הגג — אין אף זכר. אין זאת כי מצא כבר את „תקונו"...

החברים בחדר ובבית המדרש מרבים לספר על כלבים. אברכים צעירים אף הם. כאבן־נגף בדרך הם הכלבים... לכל נפש חיה לא יתנו לצאת חוץ לעיר.

מעבר למבוא השער הלבובי, אחרי בית־העלמין, אחרי העיר־החדשה, הרחק ממנה כשתי פרסאות, נמצא הכפר יַטוטוב, וביַטוטוב בית־מרזח, שמי־הדבש המשומרים שלו מהוללים בכל הסביבה. באים לשם פריצים לשֵם שתיה. אברך הסמוך לשולחן חותנו נכסף אף הוא לבוא שמה... מספרים, שלפָנים היה מנהג, שבכל יום ששי של קיץ לאחרי המרחץ והקוֹת־הדם, היו בעלי הבתים הולכים לַיטוטוב להיטיב לבם לפני קבלת שבת בכוס מי־דבש. לא הזמנים של עכשו. עתה אי־אפשר עוד. התחילו משום־מה לגדל כלבים רעים. ומעשה באברך אחד הסמוך לשולחן חותנו, שקם והתערב כי יפרוץ לו דרך... לגלגו עליו: „וכי פסוק יש לך?" לאו... אבל „סגולה" יש לו. קבלה בידו מפי אכר זקן, שכלבים נשמתם יוצאה אחרי לחם רך המשוח בזעת אדם. ובכן יקח פרוסת לחם רך, ילוש אותה בידיו עד שתהיה ספוגה זעה ויזרוק בפני הכלבים. התערבו (כך מספרים). לבסוף הוא שב חזרה בלא מכנסים, במחילה, ונטול חתיכת „בשר־קבורת" באחת מרגליו. המאורע צף כשמן על פני המים; והאברך גרַש מאשתו...

בשוטַאניץ אשר מעבר למבוא־השער הלובליני, מאחורי בתי־המטבחים, יש, כפי שהזכרתי כבר, חלבן. ולו מעין „אכסניה למאכלי חלב". בקיץ הוא מוכר שמנת בקערות־חומר, כל קערה בשלש פרוטות. משקה קר ומשיב נפש, ישר מן המרתף, וחריצי־גבינה זרועי כמון. ואולם — אף כאן, כלבים רעים בכפר!... אפשר, אמנם, להתעכב ליד הכביש, לקרוא בקול גדול: יוסיל! והריהו יוצא ומוליך אותך בין הכלבים, עם השוט ביד... אבל יש אשר יוסיל איננו בבית והקול יגיע לאזני הכלבים! והנביחה סתם—מילתא זוטרתא היא?

אפילו לבית המטבחים, במקום שהשוחטים צולים את כחל הפרות ומכבדים בו, אין להכנס; כלבים עזים שכאלה כאן, ועיני־אימה להם,

שטופות־דם... את הקצבים תְּחיינה חיות רעות אלו בשלום. מעל הידים ומעל המגפים תלוקנה את הדם המותז. לא כן השוחטים. אלה נמצאים לפעמים בסכנה. לבושים הם קפוטות ארוכות, — לא חמילות חגורות חבלים כקצבים — ואין זה לפי טעמם של כלבים... מסורת־קבלה היא, שאף בצאת ישראל ממצרים היו לבושים קפוטות וסוברים, ש„לא יחרץ" זהו הגדול שבנסים.

מאחורי המגרש, אשר שם בתי מגורי האופיצרים, מצויים עמקים ירוקים, היפים מְכרי־הדשא שעל יד היאור מחוץ לעיר. ופרחים מלבלבים—עונג לַמטַיל. מלבד זה שמורים שם כדורי־תותחים ורמוני־פצצות, שרידי המבצר, צבורים בגלים בני שלש זויות. כמעט שנופלת עליך אימה! ועתה הלא מותר כבר גם להביט, גם להראות באצבע ואפילו לנגוע (וכי אין יש יצר כזה?). כי המבצר הלא איננו מבצר עוד, החומות הורסו והסוללות — שלשה רבעים מהן הורדו ועפרן נשפך. אך דא עקא, שהמעבר לשם הוא דרך ביתו של שר הגדוד, ובמבואו של זה עומד כלב, גדול ושחור, עב־הרעמה (הוא אשר שמש, כנראה, דמות גלגולה של האשכנזיה!) לא כלב אלא שור! אמנם, מרותק הוא לשלשלת, אבל מה יהא אם יַתק את השלשלת? מה רבותא היא לכלב להנתק מן שלשלת? בפרט כשקפוטה תרָאה לנגד עיניו. לשם נכנס רק קרוב עשיר שלי (דוד חורג) י. מ., אשר בית לו בעיר ואחוזה מחוץ לעיר ובית בורשה, אשר שם יבלה כמה חדשים. הוא קבלן ומבאי הקלוב ואת שר הגדוד יש לו עסקים והוא מזמין אותו תכופות לביתו ואף הוא הולך אליו לשֵם פְּרַיפַיַרנס... דעתו גסה בכלבים, יש לו אף מְשָׁלו באחוזתו ויודע הוא להתנהג עמהם, והעיקר — הוא לבוש כאשכנזי למחצה.

ואפילו כלבים קטנים מיוחסים ומלאי חן נוטרים איבה לילדי היהודים... וזה מונע את הרחיצה כסדרה בנהר בימות הקיץ. מסביב כרי דשא, שהיו שייכים למבצר אשר מלפנים; ואת החציר קוצר „המשגיח" אשר מלפנים, — שנעזב כאן מתוך שכחה. וזה אין דעתו נוחה בכך, שילדי היהודים ילכו לרחוץ, משום שאין הם נזהרים ללכת דוקא בשביל המוליך אל הנהר, אלא רצים ורודפים איש אחרי אחיו על פני חציר ושחת. והמעבר הצר מן העיר— אם אין חשק לעשות עקיפין ארוכים, דרך מבוא השער השֵׁבֶרשיני, על פני הכביש ואחר כך לשמאל על פני הבורות! — הוא בדיוק בין סוללה אחת שנשארה ובין חלונות מעונו של המשגיח... ואולם בעצם לא במשגיח גופו הסכנה. לילות רצופים מבלה זה בקלוב במשחק־הקלפים (יכול אדם להתברך באותם הסכומים שי. מ., הגביר שלנו, מפסיד ומעביר לידי זה לילה־לילה. זקוק הוא לו!) וביום הוא כרוך אחרי הטפה המרה — והריהו שותה וישן...

הוא לא היה שומע מעולם קול צעדינו, אף על פי שבקיץ הוא ישן ליד חלון פתוח („כחו של גוי!"). מתגנבים ועוברים חרש: לפני הבית חולצים מגפים ונעלים, מהלכים על גבי בהונות הרגלים. מתאפקים ונמנעים מנשום. אין אתה שומע אלא דפיקת לבך וקול נחרת המשגיח...

ובכן, הרי הכל עולה יפה? ואולם לא. אשה לו לזה. והיא אינה משחקת בקלפים וגם בכוס לא תתן עינה כלל... היא, אשת בריתו של המשגיח, „נודעת לשם" בצלם־דמותה ותֹאר יתארוה בזה הלשון: „גבוהה כתורן, כחושה כמקל, שטוחה כלוח, הפנים (לאחר מחלת אבעבועות) כמגרדת, וזרי מטאטא לראשה המחודד". — תאורים אלה שמשו חומר גם לחבור זָמֶר לכבודה. ודאי היתה גם ידי בזה...

ואף לא בה הסכנה. ראשית — מין מזג טוב של גויה! וילדים תאהב — אף ילדי יהודים, בקפוטות זעירות — אהבת־נפש. אלמלא סרבו אֵלה, היתה נכונה לחטוף אותם באמצע הרחוב, לגפפם ולנשקם; אפשר משום שלה גופא אין ילדים וגם לא היו מעולם!... ושלישית, הלא, אם אין היא טרודה בקנית צרכיה בשוק ובריצה מחנות לחנות, מה שנוטל אצלה שלשה רביעי היום, הרי היא יושבת בבית ומשתעשעת בצירופי־קלפים, שהיא עורכת לפניה. באמצע „פַּסְיַנס" לא תזוז ממקומה, ולוּ גם יחזור אותה שעה העולם כולו לתהו ובהו... שנים אחדות לאחר כך הגיע לאזנה קול דפיקה חזקה מחדר בעלה, מין חביטה על גבי הקרקע, כקול גוף הנופל מעל המטה; לחדר נכנסה רק כעבור זמן־מה! גמרה קודם את מערכת־הפַּסְיַנס, וכשנכנסה מצאה את בעלה מונח קר לפניה.

היא, אפוא, לא היתה עומדת כשטן על דרכנו! אלא שיש לה־כלבלב! כלבלב „יקר המציאות", מגזע מיוחסים... אחרי כן, כשנתאלמנה והחובש שבעירנו זכה בגורל הגדול, קנה זה אצלה את הכלב ושלם בעדו אוצר מלא. אומרים, שש מאות זהובים! אף קנה לו בית בעיר ופתח שם מחסן לספרים „בכל הלשונות" ללמד דעת את העיר, וגם בית קטן, מחוץ לעיר... את הבית בעיר עם המחסן מסר לבניו, והוא בגפו (לאחר שנתאלמן) עבר לדור עם כלבו בבית הקטן אשר מחוץ לעיר לשם התבודדות וחשבון־הנפש. ובקושי עלתה לי אז למנוע בעד חברי, שלא יתנקמו ב„כלב שנתיהד" בעד חטאיו בימי היותו „כלב של גויים"...

אך לעת־עתה הרי כלבלב זה נמצא עדיין אצל אשת המשגיח, ועלי להשיח כאן את כל פרשת עוונו הגדול!

היה זה, כאמור, כלבלב ענוג בעל עור קטיפה, שחור ומבריק, וכתם לבן

בין עיניו, שנראו משום כך כמוכות עָרון. ורגלים לו דקדקות. כפות הרגלים מלמטה כפופות, דומה מתהלך הוא על ארכובותיו... וכולו רך וחרד ובת־קול לו אף היא רכה וחרדה. וזה דרכו, כשהוא מתעייף מרוב ישיבה על ברכי אשת־בריתו של המשגיח, ליד צירופי הקלפים שהיא מצרפת, הריהו חופז אל מחוץ לדלת לשאוף מעט רוח; כאן הוא רואה אותנו, ילדי ישראל, עוברים והרי הוא מרים את בת־קולו החרדה ומעיר את המשגיח משנתו. וזה יודע כבר מה פירוש הדברים... מיד הוא שולח אחרינו את אנשיו להחרים את מלבושינו. חרפה ומכאוב־לב — הציציות בידי גויים! יש איפוא הכרח לכפר פנים או לצעוק ולבכות זמן רב, עד שנכמרים רחמיהם של האנשים, או עד שבא מי־שהוא וגואלנו מידם.

ואבא־אמא מה הם אומרים? „ברכה לראשו של המשגיח! אלמלא כן, כלום היה זה מתגבר ויושב בחדר לאחר ימי ספירה!"

על כלבים תספר גם אומנתו של אחי החולה. אה קטן חולה היה לי, השלישי אחרי. זקוק היה לפקוח. אבא נוסע ומחזר על פתחיהם של פריצים בעניני מסחר, אמא — בחנות, האחות — קטנה היא עדיין, עוד היא משחקת בעצמות או בחול ליד החנות. ובשביל האח נלקחה אשה־גויה מן הכפר.

גויה גוצה, זקנה היא זו. שער לבן וקלוש לה, פנים מצומקים, עינים קטנטנות אך חרישיות, לחות, נסוכות שכרון למחצה; אוהבת היא לתת בכוס עינה ומדי שתותה כן ירך לבה, כן תרבה נאמנותה. בעל יש לה בכפר, שהיא מתגעגעת עליו, פעם בפעם תחוש אליו, ובחזירתה—היא חבוטה ומרוטה, צפודת־עורה וערומה למחצה... אז תֶחזק התקשרותה אל הבית, תגדל נאמנותה. ודרכה לַיֵשן את אחי הקטן בשיר ובמעשיות... פולנית אבין אך מעט, ואולם משָעֵר אני, מוצא כוָנת הענין. ויש אשר אתפרץ לפנות ערב אל הבית, אטיל עצמי אל המטה, מחמת כאב־ראש, כביכול, ואני מקשיב, מאזין לה לזקנה, עד שבאה אמא ונותנת פת־ערבית. אך אשה היא זו, ואולם כה מושך לה!

פיוטי־„קוֹלַיְנְדָאוּת" תשורר לו, ממושכים, ממושכים מאד, ואני, בדפיקת־לב חרישית אחכה לחזרת הפזמון:

— הַי, קוֹלַיְנְדָא, קוֹ־לַיְנְדָא!

ועם זה ניעורים בלבי אותה שעה רחמים עזים אל גויה דלה, נקודת־פנים ועזובה זו. ידוע אדע שאלה הם יותר משירי־ערש, שתחינה היא זו בפיה, תפלתה היא. אבל מי יאזין לה? מתנדפת התפלה באויר... הלא אף בית־מסגדם הולך ושוקע יום יום, כמלא נימא, באדמה (מה מאד רציתי למצוא דרך ו„תחבולה" כדי למדוד שעור זה!)... מחמת רחמנות הייתי רוצה „לפקוח

עיניה", שתסתלק מטעותה... היושר מחייב לכך! יונה, שסרב להוכיח את נינוה, קבל את ענשו... ואולם מוכרח אני להמתין עד שאלמד לשוני לדבר צחות יותר בפולנית... (כשאני הגעתי לכך, לא היתה היא אצלנו עוד, וממני גם לוקח אז החשק הזה...). פעם עלה על דעתה לספר (בהיותה שכורה למחצה) על אדות מלאך־המות של הגויים — מין עלמה המעופפת באויר, מחזיקה סדין צחור ומנפנפת בו... והאיש אשר עליו תניף את סדינה, — מסתלק מן העולם; אם על עיר תנפנף והיתה מגפה שם... טעות על טעות! אני הלא ידעתי, כי מלאך המות זכר הנהו ואלף עינים לו.

חביבים עלי יותר ספוריה על חיות ובהמות של כפר. ובחבה יתרה אשמע שיחות על כלבי פריצים וכלבי־כפר. ספורים אלה חיים בפיה והיא מלוה אותם בתנועות ובחקויי־קול, כיצד נובחים הכלבים, כיצד הם חוטפים, מתרוצצים...

כלבי־הפריצים מהירי רגל הם והולכים לציד; מובלים הם בשרשראות ארוכות. תוקעים בקרן, עוזבים אותם לנפשם, ומיד הם טסים כרוחות... רודפים אחרי החיות... וגבורים המה! — מתנפלים אף על חזירי־בר, על דובים וזאבים, זריזים לתפוס ארנבות ושועלים... אשר לחזירים—כך נאה להם! על הארנבות רחמים ניעורים, אם גם מימי לא ראיתי ארנבת, ורק מן התורה אדע, שהיא נחשבת לחיה „טמאה"... ואולם, לפי ספורה, חרישית וחרדה היא, הארנבת. והשועלים—אף להם כך יאה! מחניקים הם תרנגלות. כך מספרת הזקנה! חוץ מזה, ידוע לי, שהם נוהגים לרוץ על פני חרבות בית המקדש... ומתוך „שיר השירים" אדע, כי מחבלים הם כרמים בארץ ישראל... חכמים המה, השועלים. יודע אני „משלי שועלים". אבל מה תועיל לי חכמתם, והיא אך לרָעה?

אף כלבי האכרים הם בריות חרוצות. שומרים מפני הגנבים. סובלים סבל רב. על הרוב מחזיקים אותם מרותקים אל שלשלאות. כך היא פקודת הפוליציה. והגנבים מסממים אותם... ומה נאמנים הם הכלבים! אך יָראה ניצוץ, סימן לשרפה, מיד יתפרצו בנביחתם ויעוררו את כל הכפר. או יש אשר בחורף, בימי הקור הגדולים, כשהחיות, מורדפות רעָבָן, יוצאות את היער והולכות למקום ישוב — מיד יקימו רעש, קול מהומה ושאון! יקיצו האכרים, ימהרו לצאת ומקלות וכלונסאות וקלשוני ברזל בידיהם, הו—הַא! יקיפו את החַיה, בראשה יכוּ, יפוצצו את הראש.

„ולמה זה יתְפסו הכלבים בעיר על ידי „הני בריוני" (עורפי־הכלבים)?"

— — — — — — — — — — — — — — — —

ובקרוב זכיתי להתודע פנים אל פנים אל כלבים חיים, כלבי פריצים.

אבא, כאמור, נושא ונותן עם פריצים. ויהי היום, יום חורף, והוא עומד לנסוע אל הפריץ אשר בסטַבְּרוֹב, נכנס בו רצון לקחת גם אותי עמו. והנה הוא סר על דרכו אל חצר „הפונדק" ונכנס אלי, אל החדר. — וכאן מאמר מוסגר: אין זה מן המנהג לנסוע דרך העיר. וכי למה לו לפלוני לדעת מי זה נוסע ולאן, ומה הם עסקיו של איש ואיש? וכי קלה בעיניך: התחרות ועין הרע!

אפילו דודי החורג, זה הגביר י. מ. המוזכר לעיל, המהלך על פני העיר בידים משולבות לאחוריו, אפילו הוא, שנוהגים לשלוח אליו את סוסיו שלו מן החַוה,— כשהוא יוצא לדרך, אינו יוצא מן השוק אלא מסמטא צדדית; ודרך החצר יעבור ויעלה לכרכרה. אחרים נוהגים לצאת את העיר ושם ישבו לנסוע. ובכן, עמידתו של אבא לפני חצר הפונדק עושה רושם. הוא עולה במעלות, באים ועולים אחריו; אין הדברים כפשוטם! פותח הוא את הדלת, אין נותנים לו לסגור אותה: מאחוריו בפתח נשאר עומד יהודי בעל עינים לטושות, ומאחרי זה — נשים אחדות. החדר כולו, על תלמידיו, מחריש ומשתאה. וכשאבא אומר לשם מה הוא בא, תגדל הפליאה שבעתים. „אף" נחשב אבי מכבר לאיש אשר „לא כשורה"; „אף" זה — לאמור לך, שאני הריני „אָבוד" כבר לגמרי...

— ר' יודיל — מנסה הרבי את דברו —, היתכן? הרי בטול תורה!

אבא פורץ בצחוק. ידוע לו וידוע לכל, שאני ויחזקאל חפשים הננו לנפשנו חמשה־ששה ימים בשבוע. הוא, יחזקאל, המתון בטבעו, מקשיב לשעור עוד ביום הראשון וממלא אחרי כן את מקום הרבי, — הטרוד לעתים קרובות בעסקי־פרנסה צדדיים, בענין שדכנות או בוררות, — והרי הוא עָמֵל ויגֵע אח"כ עם החברים. ואני, איני לומד אלא ביום הששי... ביום הששי מקבל הרבי מבית־המזון של ר' משה יצחק כופתא אחת „בחצי חנם", שכר איזה שדוך שהרבי הוציא לפועל. לפני אכילת הכופתא באה חזרה ראשונה לבחינה אשר לכבוד שבת, ואני לומד רק אחרי הכופתא. הרבי שקוע כולו בנגוב שפמו השמן ובנעור הפרורים מזקנו, ואני נוהג את החדר ביד רמה!

ובכן נוסע אנכי. אף יחזקאל מבקש להתָּוות אלינו, אבל אבא חושש לקחתו. שמא, חס ושלום, יצטנן בדרך, הרי תקומה לא תהיה לאבא כל ימיו בפני פריידא'לה (אם יחזקאל).

מגיעים לשדה — ומיד כובשים אותי המרחקים הלבנים הנגולים לפני עיני בפעם הראשונה בחיי. אבא מהרהר כבר בחשבונותיו עם הפריץ הסטַבְּרוֹבי, ואני כולי שבוי ממראה השלג וממראה „היהלומים" הפזורים על פני השלג,

מכל הזוך והטוהר הזה אשר לפני. אותו הלך־רוח, שנמסר על ידי ב„סודו של כנור״. יואל מספר שם על זה. אני נושא עין לשמים ותופס את אבא בשרוולו:

– אבא, אבא, ראה שמש קפוא, כקופסת האתרוג שלנו דמיונה.

היתה לנו קופסה של אתרוג מכסף כתום...

אולם אבא אינו נותן לבטל אותו מהרהורי חשבונותיו:

– אל נא תדבר הבלים... שב במנוחה...

ואני מתבונן ורואה את כתפי העגלון, והם רחבים כל כך, ואל מצנפת הפרוָה, אשר לראשו, אביט והיא מגוחכת בעיני... אני מביט לפני... הסוסים רצים, רצים... סוסים קטנים מהירי־לכת, המתיזים מתחת לרגליהם ענני אבק־שלג. והאכר יושב במקומו ואינו זע אף זיע כל שהוא, כנציב מלח (המשל לקוח מאשת־לוט!) הוא יושב, והשוט מעומד לצדו. אין הוא זקוק לו כלל. עגלת החורף טסה־מחליקה. האקח את השוט בידי? מה יאמר האכר לכך? ואולם שוט הוא מין יצר הרע! ואני שולח יד. אבא רוטן מתוך קוצר־רוח:

– הֶרֶף!

אני משיב ידי. הקור תוקפני, אך לאבא לא אגיד זאת, אני מתרעם עליו. בינתים מגיעים לפני החצר. כבית־כרך... רק מאיזו פנה קופצים כלבים לקראתנו... אחד, שנים, שלשה, ארבעה – מונה אני לא בלי פחד. כלבים גדולים, חורצים לשון, מקצתם נובחים... כולם מגיעים בקפיצה עדינו... אבא אינו שם לב אליהם. קופץ מעל העגלה, פושט את הפרוה ומעטפני בה, והוא עולה אל החצר (גבור הוא אבא!). קצת מן הכלבים הולכים אחריו, תוך כדי נביחה... (אִי, גבור שכמותו!!!) ואולם שנים מהם נשארים. משני עברי עגלת־החורף הם עומדים על רגליהם האחוריות ונסמכים על העגלה בַקדומות. רואה אני בחוש, חותרים הם בעגלה בעיניהם, בולשים בחטמיהם הזעים, אפשר יש כאן משהו טוב? האכר המגיש ילקוטי שבולת־שועל לפני הסוסים ונגש אף הוא לאכילה, זורק לפני הכלבים פרוסות־לחם ונתחי שומן־חזיר. בלחם אין הם נוגעים ואת שומן־החזיר בולעים המה!

ואין הדבר מוצא חן בעיני!

– –

ושנוי כביר מתהוה!

פעם בשבת אני נבחן בפני ר׳ משה וואהל, רב העיר. הוא אשר שמֵש לי צלם ודמות לר׳ זישה מ„ארבעה דורות״. אדם בעל מזג טוב. אותי הוא אוהב והרי הוא משיח לפני אבא:

— למלמד אחר הוא זקוק.

— ובדליכא?

— שלחהו לשָׁבֶּרשין אל פנחס'ל (על ר' פנחס'ל — להלן).

— ומה תאמר ריבה'לה לכך?

— או שמא כך תעשה, יודיל? נסה זמן אחד בבית המדרש, ילמד בפני עצמו.

וכך הוה. אף אמנם סוף הזמן הגיע. אני מבטיח, כי אהיה תמים וישר ומתמיד בלמודי. ואני יוצא לחרות! מתנפל אני לתיאבון על דברי־חקירה וספרי קבלה... ויותר מזה אני מתרוצץ כה וכה... עושה מעשי שובב...

ובכן, לא ניחא. נגמר, שהכרח בדבר לחפש אחרי מלמד הגון. ולפי שעה עלי ללמוד בבית. וכדי למנוע ממני התרוצצות לבטלה, נוטלים ממני את מגפי למשך כל ימות השבוע. ולא איכפת לי. בסנדלי־בית אתרוצץ כאַות־נפשי בחצר. וכשצר לי המקום הריני נמלך וזורק בתנועות־הרגל את הסנדלים למעלה הגגה ואחרי כן אטפס דרך מעקה הבית אל גג בית־הקומתים, לקחתם משם. בפעם הראשונה נגלית לפני העיר מגבוה, ואולם הרושם אינו רב. בתים גבוהים משלנו, בעלי שלש קומות, מסתירים אותה מעיני. ומיד אני נזכר מה ששמעתי, כי מן המעקה אשר מסביב למגדל השעון, שעל בית מועצת העיר, צופים לא רק אל העיר כולה, כי אם גם אל מרחקים רבים מסביב להן ויצר תוקפני לראות במחזה הזה. אני יורד מעל הגג וימים תמימים אתהלך ואטכס עצה, איזו הדרך אוציא בגנבה את המגפים ואיזו הדרך אתודע למתקן השעונים הזקן, העולה יום יום לכוון את שעון־העיר, ואבקשהו כי יקחני עמו למעלה...

סוברים בבית, נעשה הנער מתון יותר... ואני מחייך לי אל נפשי ומוסיף לחשוב מחשבותי... ובינתים, בהיותי עומד יום אחד על המעקה הקטן, שקוע בהרהורי, שומע אני פתאום בצאת אבא מן הפתח אל המעקה (מהיותו טרוד מאד אין הוא משגיח בי), קורא אל מול הדלת השניה לעבר המטבח:

— מיר'ל, במחילה ממך, מהרי נא, רדי למטה ושלחי איש לז'דנוב, אל ישראל, כי יבוא מיד עם סוסיו...

מיר'ל משיבה: טוב! טוב! היא רק תתלבש, רק תטיל בגד שהוא על כתפיה... הדבר ימשך! רגע אני נמלך, קופץ ורץ לז'דנוב. ענין המעקה אשר ליד השעון נדחה לפי שעה. אני רץ בסנדלי־בית. בחוץ מסתכלים בי. משוגע!— קוראים אחרי. אומרים לעכבני. אני מתפתל כנחש ומשתמט. וכשאני נתפס לפתע פתאום, אני נחלץ מיד ומוסיף לרוץ עד שהגעתי... שואל אני את אחד

האכרים בכפר (פולנית במדה זו אני יודע כבר) איפה ביתו של ישראל? – „טאַם" (שָם) – הריהו מראה לי באצבע. סובר אני כי יודע אני, ואני רץ ומתפרץ לחצר שכן אשכנזי, בעל־אחוזה עשיר. כשנכנסתי מבפנים לפשפש, רץ אלי כלב, קופץ אל לבי, מניח כפותיו הקדומות על כתפי ובעיניו הגדולות הפקחות־האדומות הוא מתבונן בעיני, לאמור: אפשר גנב אתה! כלב מלומד הנהו – והרי הוא ממתין עד שיצא מי־שהוא מן הבית... תארו לעצמכם מה שהרגשתי. את שפת־הכלב איני מבין הרבה. והוא כלב גדול הנהו, שחום, שעיר... כל עצמותי נמסו. לצעוק איני יכול, הצואר כמו הדוק בחבל, לאשרי ראוני מאשנב בית ישראל עוד בהיותי בדרך. תוך כדי כך קופצת נערה דרך הגדר, תופסת את הכלב מאצל כתפי, זורקת אותו הצדה ומוליכה אותי אל ישראל!

בתו היתה זו...

נערה רכה בשנים – חָלב ודם. עינים בהירות, נבונות ומתוקות, רשת של שערות שחורות־מבהיקות, פירוש רב ל„שיר השירים"... וגבורה שכזו... אפשר היה שתבוא גם מהררי נמרים...

אחרי כן, כשקרני פעם שנפלתי כמעט לתוך הבאר, הייתי מצטער על שהצילה אותי איזו יהודיה באה בימים ולא זו...

לילה לילה אראנה בחלומי... אבל אף על דעתי לא יעלה הדבר לצאת ז'דַנובה לראות פניה...

לעומת זאת אני אומר פתאום להראות את גבורתי ומנסה לתפוס כלב גדול צהוב בזנבו והוא נרתע, קופץ למעלה ועוד קפיצה אחת – אלי, אל כתפי...

עד היום חתום בי אותו סימן...

נגדשה הסאה. ואני נשלח אל ר' פנחס'ל לשֶבֶרשין...

– –

וכך מתפרץ, כך התפרץ, לפחות, גוש של טבע לתוך לבו של נער עברי...

ג. זמושק—שברשין—זמושק. — שני מלמדי האחרונים. — חלומות

— אתה, בתור אמן, אינך נוהג לעמוד על מעשים שבהוָה, סמוך למאורעות... תחלה צריכים אלה להפך לעבר, לזכרונות. לכל היותר אתה תולה רק מעין סוף־מחזה אל מערכות, שמשחקן נערך זה כבר מאחורי הקלעים...

הערה זו העירני פעם בן־לויה אשר נקרה לי על דרכי, איש אשר כפי שנתגלה לי בהמשך שיחתנו, קרא רק מעט מאד מיצירותי. וגם אלו לא קרא אלא בתרגום גרמני ורוסי.

— אתה, אפשר, — הוסיף בבת־צחוק — קוטף ואוכל את הפירות, כמו שהם, מן העץ. לנו אתה נותן רק תמצית־עסיסם. ושא תודה, שהריח הרענן עוד עומד בה.

ואמנם כן הוא: על מאורעות שבהוה, אף בחיי הפרטיים, אין אני מגיב אלא באופן חלש או לחלוטין לא. המאורעות עצמם, ברובם, נראים יותר מדי שגורים בעיני, טעמיהם מסוכסכים, מבולבלים; צבעיהם מנקרים את העין; צלילֵיהם — צוֹחֲנִיים; קויהם — גסים!

לא כן בתחום הזכרונות. שם הרי כל זה מתעדן, מזדכך... בחיים אך תפלה אחת על שפתי: יעבֶר־נא הגל הזה! ובטרם יעבור אחוש בי תמיד במדה רבה כח־עמידה מסתורי בפני כל גל ויציבות פילוסופית. אין אני נותן עצמי לשברני. שומר אני על פנימיותי מכל התערבות זרה, ולו אף קלה שבקלה. מטרות־זעם נתכים, אך בתוך־תוכי אין אני נרטב... ואולם שב אני לאהוב את כל הגלים האלה, לאחר שהם נמוגים בחיים ומתחדשים בזכרון. מתוך התוהו־ובוהו, „מתחת לסף־ההכרה" עולים הם מזוקקים כזהב לטוהר; מטוהרים מחול ומזוככים...

ומי יעיר ישני־עפר? מה היא התקיעה לתחית־המתים?

חשיבות יתרה נודעת ממני לדבר והפוכו. מכל הצורות המצויות לגבי קשרי־רעיונות, חזקה עלי ביותר צורת־הנגודים. מַעֲלַת הנגודים היא תמיד במצב של פעולה. ואם יש אשר ההֲנָחה, בת־הרגע, תַּעֲצר מעט, ובלטו לעיני

הגחה והפוכה יחד, ועמדו שקולים זה מול זה, כמו על כפות המאזנים. יוסיף לו הקורא משלו את משקל חסדו לימין או לשמאל...

אם אמנם נולדתי בזמושץ ובה נתחנכתי, אך בכדי שארא ה את זמושץ עלי לגלות ממנה מרחק שלשה מילין – לשברשין.

רק כאן, בעיר הבנויה עץ (בית־האבנים האחד היה אז בית־הפריצים, שעמד באמצע השוק לשם עסק – בית־אכסניא, בית מרזח וחנויות יחד); רק בשברשין זו, נמוכת הקומה עם גגותיה מכוסי קש ולוחות־עץ, – משתרשת בלבי עיר־מכורתי, ולפני עיני הלחות מגעגועים קמה היא ועולה, כולה בנויה חומה, שלש־שלש קומות, מכוסה ברזל ורעפים... היא איננה משתרעת לאורך „כאותו דג התם לגווע"... מפני שאנוסה היא, בהיותה סגורה בין סוללות־המבצר, להתפשט בגובה למעלה.

צריך הייתי לראות אותה מפלצת־העץ המשונה של שעון העיר בשברשין– כדי שארגיש בכל מדת־הנוי אשר למגדל־השעון של עיר מכורתי, שנראה לי אז תומך ראשו בעבים! צריך הייתי לראות אותו פרק „ברכי נפשי" אשר מסביב לשברשין, את המקום אשר שם „לבשו כרים הצאן" – אותה מפה ירוקה, המרובבת רבבים צהובים ואדומים של גלגלי בהמה, עם הגשר אל הנחל ואל טחנת המים, השחורה מזוקן והלבנה מאבק־קמח, – כדאי היה לי לראות את אלה למען אדע להעריך ולהוקיר את החן המיוחד אשר „מחוץ למבצר" שלנו, שדמותו תוארה על ידי ב„ימות המשיח"; זה החן של ככרות טיול קטנות מצלות בין סוללה לסוללה, ב„פתח־המפלט"*) המוצנע, מקום שהולכתי בו לטיול את הקוצקי ואת הבלזי ב„שהשמחה במעונו"... גם אלה כרי־המשקה, עם אגמי הצפרדעים הזרועים צמחי־ראש ועם התלים הקטנים המעלים שבלים, כנרות זהב גדולים, צהבהבים, עדיני־תואר.

וכל מה שהיה סמוי מעיניך זה לא כבר, שב עתה וקם לתחיה בלבך. ואל תוך מראות־המכורה, אשר עיני ראום בעליל, נבלעת אף זמושץ שבעל־פה, זמושץ הישנה, אשר רק אזני קלטו אותה מתוך השמועה.

ובו ברגע שישבתי לנסוע כבר נסך עלי החלום.

מסור מסרו אותי לידי יהודי שברשיני, שהבטיח להביאני בשלום לביתו של ר' פנחס'ל, – ואין אני רואה את היהודי הזה; עיני לוטות ערפל. ארגיש: צנום הוא היהודי הזה – כי כה רב המקום הפנוי בשבילי במקום־המושב; וחד עצם הוא, – בשעה שארכובות ידינו פוגעות זו בזו עם נדנוד העגלה; וגבוה הוא, – קולו מגיע לאזני מלמעלה. אזני פתוחה וקולטת: לא

*) מקום במבצר להמלט בו.

ראיתי מי הוא זה אשר יצא את הבית וקרב אל העגלה, ואולם שמוע שמעתי, באמור היהודי:

— אל תדאגי (בלשון נוכח — משמע, יהודי בן־בית!), ריבה׳לה, — עלי ועל צוארי.

ובפנותו אל העגלון:

— ויו!

העגלה זזה. קולות עולים אלי: סע לחיים ולשלום! קולות של צעירים וזקנים בערבוביא, וקולו של אבא:

— והיה אדם!...

וכבר משקשקת העגלה על פני מרצפת הרחוב, נכנסת בצל בית התפלה הנוצרי, פונה שמאלה, נכנסת לתוך האפלולית שבמבוא השער השברשיני; וכשהיא יוצאה שוב אל תוך אור היום — ידום השאון מיד. כאן כביש.

משמע: נוסע אני. שברשינה. ללמוד תורה מפי ר׳ פנחס׳ל! מי הוא זה ואיזהו ר׳ פנחס׳ל — אין אני יודע. שמא הפשו ומצאו תלין למעני? מרירות אחוש בלשוני, אך קול אשמע, עולה אלי מבפנים:

— אין רע!

שברשין א י נ נ ה זרה לי... יהודי שברשין נקראים לגנאי: „גְּלִימות״ דשברשין. על שום מה הם נקראים כך — אין אני יודע, כמו שלא אדע מפני מה מכנים את בני העיר החדשה בשם „בני־היער״ ואותנו — „זוללי זמושץ״. הרי לא כל התושבים הם מסוג של דודתי פריידיל, האופה לה עוגות־גבינה תדיר... בביתנו, למשל, היו נוהגים לאכול יום יום מרק ודייסא...

יתכן לומר אפילו, ששמעתי ר ב ו ת על אודות שברשין. מגע ומשא תמידי קיים בין זמושץ ובין שברשין. זמושץ, כאמור, הרי היתה עיר מבצר מלפנים ולפי שהיתה סגורה בין חומותיה, לא יכלה להתפשט. מטעם זה מצוי משרד הדואר שלה ב„עיר החדשה״ עד היום הזה. ובאותם הימים היה אף בית־הדין הישן בשברשין. שם ישב האֲסַסוֹר, הפוסק בדיני ממונות ונפשות יחד, ובידו נתנו החיים והמות. דרך זמושץ מוליכים אליו גנבים אסורים בשלשלאות... כטומשוב, אשר ליד הגבול, מביאים שברשינה סחורה שהָבְרחה בגנבה ותפסוה. דרך זמושץ היא מובאת, מוקפת משמר של אנשי־צבא מחיל הספָּר, עדויים פסים ירוקים על מכנסיהם. כאן, בבית הפקידות המחוזית, כָּתָב שני של פרוטוקול. והיה מעשה, שדוד׳ל הגנב, יתומו העזוב של אביגדור׳ל המלמד, משך פעם מחצר בית־הפקידות, מן העגלה, מתחת לעיני המשמר, חבילת אריג־משי, והציל על ידי כך יהודי, בעל לאשה ואב לשמונה בנים,

מן התפיסה. אותה שעה מחלה לו כל העיר את עוונותיו. החליקו בראשו, צבטו אותו צביטת־רצון בלחיו בעד מעשה־המופת. ולא אחד בעיר היה פונה אליו:

— שמא תכנס לביתי ותקח לך כתונת?

בעניינים אזרחיים נוסעים ל„ערכאות" בעלי־דין, שהבוררים לא יכלו לפשר ביניהם ופסק הרב לא הניח את דעתם. אלה הם בני־אדם עקשנים רודפי־נצחנות... אנשים בלתי מהוגנים.

שברשינה נוסע תכופות פ. ג., אביו של חברי יצחק'ל.

פ. ג. הוא נודע לשם. מושלם הנהו („מי מושלם כמוהו! מלומד כמעט!") ואפיקורס — עד זיבולא בתרייתא; מסופקני אם היה מסכים מי שהוא לקנות את חלקו לעולם הבא ולו אף בפחות משוה פרוטה! ובירושה קבל את הדבר, אף אביו היה כבר מאותה חבורה... מדקדק ו„בעל קריאה" שאין דוגמתו, רַע לצדרבום, לאייכנבום ולשאר משכילי הדור ההוא...

והוא אשר הביא אותי ואת חברי יצחק'ל נכדו, בנו של פ. ג., אל ה„מורה נבוכים". אנו בדקנו סתם בארונות הספרים ויפול לידינו ה„מורה נבוכים" דוקא. והוא היה בשעת מעשה. —

— לא בשבילכם זה, קונדסים, לא לפי מוחכם!

אכן זה היה די בשבילנו, שלא נוציא את הספר מידינו ושנעמיד עצמנו אחר כך לפניו לשם מבחן...

בנו פ. ג. עלה עליו.

מעשיות שלמות מתהלכות על האיש הזה. האוזן תמלא משמוע.

הנכונות הן כל המעשיות הללו על אודות פ. ג.? כה רבים הם דברי השוא המסופרים. אמנם, יש בידי לשאול את חברי יצחק'ל, הרופא חולים כיום בזמושץ, והוא היה משיב לי תשובת־אמת. ואולם אין אני רוצה בכך, משום...

משום שהאמת צרורה יותר באגדה מאשר במאורע שבמציאות, ביצירת העם מאשר בעובדה הממשית... האדם מעקם את רצונו, מסתיר את צורתו האמתית ונוהג כמקובל וכיאות! אבל החברה חוטם ניתן לה, והיא מרגשת בתוכו ובעצם מהותו של אדם והיא מספרת עליו את אשר היה עושה באמת לו רק היה נאמן לעצמו; היא מספרת עליו ספורי־מאורעות, שודאי היו קורנים מתוך מהותו, לולא עמדו מכשולים מקריים על דרכו...

ומכאן גם פתרון ל„אחרי־מות — קדושים".

מקרי הרגע, הנטיות הקטנות מן השורה, ה„מעשים לשם פרנסה" או

מחמת כעס, מחמת שעה של נצחנות — כל אלה מסתלקים, נטמעים בים־הנשיה. עתה צפה וקמה לעינינו נשמה ערטילאית כמעט... מחדש ילבישוה את מלבושיה ההולמים אותה, והנה אנשים שלמים עומדים לפנינו; שלמים והסונים, לא עוד צללים נעים כאשר היו בחיים...

וזה גם הקסם והכֵּנות אשר בספורי־העם... כאן מקור הקסם והאמת אשר ב„אמנות" בכלל...

נחזור אל פ. ג.

פ. ג., כאמור, אפיקורס הנהו: אינו רוקק ב„עלינו", מדלג ופוסח על המלאכים בתקיעות של ראש־השנה, עומד במקומו ואינו זע ב„כורעים". ויודעים אתם מה שהוא עושה בביתו? מתפלל הוא, למשל, תפלת־שחרית, עטוף טלית ותפלין, עומד ב„שמונה־עשרה", ותוך כדי כך הוא גם מצחצח את מגפיו במשערת ובמשחה — מתוך חפזון לנסוע שברשינה... על השולחן מוכנים בשבילו לחם עם קהוה, ואם יש שהסכין הוא קהה הרי הוא משחיז אותו בינתים ברצועת־תפליו. במנהג „כפרות" אינו מודה; הושענות — מנהג נביאים—אינו חובט. ובקי דוקא ב„פסוק"; את כל התנ"ך יודע הוא בעל־פה.

וגם—מוח של ברזל... ומלומד מעצמו. מידי גוי שכור בשוק קנה ביום מימים, על פי מקרה, את ספר החוקים הפולני במחיר עשיריה, וכך למד חוקים ושפת־פולין בבת־אחת! שוב מצא במקום שהוא, בעלית־גג, ספר חשבון צרפתי (עוד מימי נפוליאון, מזמן שהנהיגו את גלימת־השכם האדומה, את השמוש במטפחות־אף ואת המלים „עֶגַאל" ו„מַאלעֶער" בדבור) — וכך קנה לו ידיעות בשפת־צרפת וגם בחשבון ומדידה יחד; אמנם המורה הבא מוורשא צוחק מלוא פיו. „באשר ובכן" — „קרי וכתיב" יש לה ללשון הצרפתית. לא ככתוב וכמודפס ידובר; ופ. ג. קורא את הדברים ככתבם... ובכן — מלגלגים על אותו מורה. הוא הלא כל כחו בזה שהוא מפטפט צרפתית את אשת הרוקח. והלה, סוף סוף, הרי בקי במדידה הנהו!

— אטו מילתא זוטרתא הוא פ. ג.?!

ידיעת החשבון אינה מועילה לו הרבה. ואולם אם יש שנתקלים במשנה קשה בזרעים, חמורה כל כך, שאפילו מיכל השמש (הנזכר לעיל) מתחיל „לגמגם בלשונו ולהרקיד את עיניו", מיד ממהרים לביתו של פ. ג. (כאן גם הזדמנות להתבונן קצת דרך אגב אל הליכותיו) ושומעים דברים מפורשים...

והיה מקרה, שחזר פעם איש מביתו וספר מעשה, כיצד עקר פ. ג. זה שֵן רעה מתוך פיו. אל הרופא לא הלך. לא מטבעו של פ. ג. לפזר כסף לבטלה! נטל מסמר גדול, תקע אותו, עד ראשו כמעט, לתוך השולחן. נטל

חבל קצר ויקשור את קצהו האחד בראש המסמר, שוב נטל פטיש והוסיף מכה בראש המסמר עד שזה נכנס לתוך לוח השולחן. אחר קשר בקצה החבל השני את השן הרעה... עמד כך, כפוף אל השולחן, כמעט רגע ולפתע הטיל ראשו לאחור. השולחן קפץ ועלה למעלה, השן קפצה ויצאה החוצה...

„ואפילו את פיו לא שטף במים, נטל את המשנה ביד ואמר"...

בעיקר הוא מסתייע בחשבון בעשית לפ"קים על רגל אחת. חולשה בו ללפ"קים. מכתבים שלמים ימלא בהם, חרוזי־יצירה ממש. כל שורה ושורה—לפ"ק!

רגיל הוא לספר, שטרם ישב לכתוב מכתב מעין זה, הרי הוא נוהג לשכב ולישון. ובהקיצו—הלפ"קים כמונחים בקופסא. „מוחו עובד לו בשעת שֵנה".

והיה מעשה שגלה את כחו בחכמת החשבון והמדידה אף כלפי עולם כולו; בוכוח שהיה בין יהודה ליכטנפלד ובין סלונימסקי יצא במכתב גלוי לצדו של ליכטנפלד...

יותר מזה שמשה לו תורת־המשפט. ממנה שאב פרנסה. אמנם לא את כולה. מין חנות היתה לאשתו. אבל איך שהוא והוא מנהל משפטים לעתים תכופות, עורך „כתבי־בקשות", נוסע שברשינה אל האסַסור. נַצָחָן גדול הנהו במקצועו ואין זה מדרכו לוַתר. על האמת לצוף כשמן על פני המים. תביעות־שקר לא יקבל על עצמו. סמל היושר. אכן מספרים, שבמשך שתים עשרה שנה נהל משפט בדבר ליטרא חמאה. הוצאות־המשפט עלו עד 600, קרי: שש מאות, זהובים; „כסף שעלה מחיר הכלב, שקנה החובש (לאחר שנתעשר) מידי אשת המשגיח"... מי הצד, שהוטל עליו לשלם את ההוצאות, לא ידוע לי...

בין כך ובין כך, ויצחק'ל חברי מספר לי פעם בפעם:

— אבא נסע.

ולפרקים תכופים יותר:

— אבא הלך שברשינה...

פ. ג. מתנהג בפשטות ובדרך הטבע.

— „חייב כל יהודי" — היה אומר — „להיות בריא כאכר". והבריות סוברות, שלו אמנם נוח לקיים את בריאותו: „מַקיץ בלילה ונותן עוגה לתוך פיו" (כלומר — חלה שלמה) ואף — בלא נטילת ידים! (הוא מודה רק בחובת מים אחרונים). והרי יהודי זה עושה מהלך שלשה מילין שברשינה ברגל...

— היתכן, ר' פ., אדם בשנותיך — מַהלך שלשה מילין ברגל?

— הולך אני ברגל רק פרסא אחת...

— ואחר כך?

– אחר כך – עוד פרסא ועוד פרסא... וכך הוא מגיע שברשינה.

ומנהגו להלך בדרך כמנהגו של אבא חלקיה בשעתו – יחף רגלים ומנעליו תלויים במקל, הנתון לו על גבי הכתף. צרורות־אבנים חדים מצויים על פני דרך הכביש. הרֶגל–היא תתרפא מאליה. לא כן הנעל, את זו אנוס אתה לשלוח לתקון אל הסנדלר! והרי הוא צועד! דורך כאיש־חיל במערכה ומפקד על עצמו:

– חַת־תְּרֵי, חַת־תְּרֵי! „מפני שהקול יפה להליכה"... – מוסרים בשמו. „השכילו לדעת זאת אומות העולם".

עתה אדע, שנוסע אני בדרכו של פ. ג.

ומכיון שנצנץ הרהור זה במוחי, מיד הוא עולה לפני בכל מראהו! ובתוכי ישתומם לבי: כמה ברור, כמה בולט הוא נראה לעיני! הנה הוא הולך... פה, ליד העגלה הוא. שקוע בהרהוריו הנהו, מצרף, ודאי, לפ"קים או מחשב חשבונות סתם... גבותיו – הארוכות, הצהובות והדוקרות – יורדות לו על עיניו, מעולם לא ראיתי את עיניו ואיני יודע מה צבען... לא שהעלים אותן מעיני אנשים, אדם גלוי־לב וישר דרך, אדם אֵיתָן! – ואולם גבות היו לו צהובות, מחודדות וארוכות כל כך, וארוך מהן היה הצל שהטילו.

לאחר שנים, הייתי בין מלַוי ארונו. מוטל הוא על שפת הקבר, ולפתע פתאום תוקף אותי רצון משונה לראות את עיניו. „אם לא עכשיו אימתי?" הרגע האחרון. הקברן קופץ כבר אל תוך הקבר הפתוח, – ואני, מוכרח אני לגלות את עיניו. והנה מבין התכריכים הלבנים נִזְקָר גוש של זקן־הכסף ומונע בעדי... רוצה אני לגעת ביד, שערת כסף אחת זָעה...

ולפי שעה הוא פוסע על ידי, צעד־צעד... יהודי גוץ חסון־גוף, כנפי מעילו מופשלות. הידים נזרקות בקצב, לימין ולשמאל, אלא ששוב אין הוא מפקד על עצמו.

והרי אני עושה זאת במקומו ופותח:

– חַת־תְּרֵי, חַת־תְּרֵי!

אך קול שכני הגבוה עולה:

– פֵּי!

– „נער הנוסע ללמוד תורה מפי ר' פנחס'ל... התדע, קונדס שכמותך, מי הוא ואיזהו ר' פנחס'ל? ר' פנחס'ל הרי הוא „מן הקוֹצקים הראשונים"...

„קוצקי מן הראשונים" – אך זהו ענין הלוקח את לבי. ואולם מחריש אני ואין אני מגלה את אשר בלבי. פ. ג. מתעלם. רוצה אני לשמוע: מין

עם משונה הם „הקוצקים הראשונים"... יודעים תורה ואינם לומדים, יש דבקות – ואין הם מתפללים... ואולם זה היהודי הארוך אין לו מה לספר או שאינו יודע לספר... נושרות מלים בודדות, יבשות, מלָוות בת־קול של צפצוף צרוד: פִּישׁ, פִּישׁ! „ר' פנחס'ל, פִּישׁ, פִּישׁ! קוצקי פִּישׁ־פִּישׁ..." ואני שוקע בחצי־נמנום. במקומו של פ. ג. צועד עתה על פני הדרך ר' „ליבוש צִימֶלֶס". אותו יהודי ארוך, זלדקן וחור, שעינים כבויות לו ומקטרת נתונה תמיד בין שפתיו המוצהבות... אותו קוצקי זקן, שתקן ומיותם, המשוטט כל הימים על־פני בית־המדרש, אחת הֵנָה ואחת הֵנָה, מארון הקודש עד לאשנבה של השַמשית, אשר שם הטָפה המרה ורקיקי הביצים לקנוח־פה (עיין ב„הציץ ונפגע") ושוב – חזרה... לעתים יתעכב ליד האשנב, ידפוק באצבעו חרש, ברשול ובגעגועים, ויקבל כוס ורקיק... יגמע, יקנח פיו בפרור של רקיק... וחוזר חלילה– הלוך ושוב... ואיש לא יעמוד בדרכו, אף הגדול ישט הצדה ויפנה לו דרך. הכל יודעים כי יתום־הדור הנהו, ואין לו כל ענין אלינו, ואין בפיו כל שאלה אשר ישאל אותנו, כל ספור אשר יספר לנו... עוד קוצקי אחד היה בעירנו, בן גילו של זה, ואולם הלה הוא עשיר נכסים, מחזיק בית־מרזח בלתי מהוגן... (ר' בעריל ב„ציורי־מסע") ואינו דומה לזה.

עתה אראנו, את ר' ליבוש, צועד על פני הכביש, לאן? לקוצק מסתמא... לקבר אבות... בדרך העולה שברשינה? אין זאת כי תועה הוא... רוצה אני לקרוא אליו ואין אני יכול לפלוט הגה מגרוני. וכבר אני שוכב וראשי וכתפי מוטלים במקום־המושב.

... נפלא הדבר! חלמתי, כי נוסע אני שברשינה! וכי מה? האם הגלו אותי? כלום אבא נתנני ללכת? ואמי – האם שנאתני? בבית אני! על הספה אני מוטל, ליד החלון, רואה אני את הקהל הולך ברחוב, בדרך לבית־המרחץ. הנה ה„תם" עם חבילת הזרדין, אותה ה„בהמה"! מיד אחר השבת נתחכם ונמציא לו שוב כתב־רבנות שלוח, כביכול, מאיזו עירה שהיא, והוא ירוץ הביתה אל אשתו ובשורה בפיו ובקשה, כי תתנהו לנסוע...

ואולם משום מה אני שוכב? אין זאת – כי חולה אני. אף אמנם הכתפים רצוצות כל כך, אבל ודאי שאין זה בגדר סכנה. אבא הלך לו במנוחה לקבלת־שבת, ואמא עומדת לברך על הנרות. שני זוגות מגורות יפות כל כך לנו. ביחוד, אלה הגבוהים, המקושטים ציצי־ורדים וכתרים... אמא מברכת על הנרות בכובד־ראש. הוי, כמה חסודה היא אמי! ואף על פי כן בטוח אני שמבין האצבעות היא מעיפה מבט עלי... כך, ישר, אינה מביטה אל פני איש... מבטת ודאי ומחייכת... הנה היא עומדת כבר ליד החלון השני...

כבר ברכה על הנרות, ועכשיו היא צופה וממתינה לבוא אבא. לכבוד שבת נתעטפה בסודר התורכי. נזמיה הארוכים זעים באזניה, אומרת לנגב את האד מעל החלון המעורפל ונזכרת כי שבת היא מלעבוד. — ברחוב חושך, ואולם הכר תכיר את אבא לפי הלוכו... כשהיא רואה אותו, היא מסמיקה חרש וסרה מעל החלון, מתכנסת לתוך פנה ומחצית פניה אל הקיר... מדוע זה בושש אבא לבוא... נשתקע ודאי בשיחה... או שהוא בוחר לו אורח להסב אתנו אל השולחן... אך הנה — הדלת נפתחת.

— שבת־שלום, שבת־שלום! — אומר אבא בקול שמחה, ואחריו מחזיק קול האורח — מצרצר ומגושם משהו. אמא משיבה חרש: „שבת־שלום ושנת־שלום". עוברת את החדר לרחבו ונצבת למראשותי. איני משיב. אותי לא ברך אבא ב„ברכת־השבת", הוא לא ראני! יזכר תחלה וישאל, ליבוש איהו? אך הוא איננו שואל, הוא מקדש. מביט בי ואינו מוציא הגה מפיו. חולה אני והוא משער כי נרדמתי. מביט הוא ברחמים רבים עלי. ודאי שהיה מתאנח, אלמלא שבת היום. אין זאת כי הורע לי. על כן עומדת אמא למראשותי. למה זה לא תניח כף ידה על מצחי? היא תעשה כן, מחויבת היא לעשות כן, ולא — אפרוץ בבכי! ולפי שעה עוסקים בנטילת ידים... מתחלה אבא, ואחריו האורח. נוטל האורח בידו האחת את כלי־הנחושת הגדול והכבד שלנו, בעל שתי האזנים, שואב בו מים מלוא הכלי ויוצק אותם בבת אחת על היד השניה, שוב הוא שואב מן החבית, מעביר את הכלי מיד ליד ושוב ייצק כלי מלא מים. וכך שלש פעמים. שואב המים שלנו הוא אייזיק'ל הקטן, החולני, המפרנס בשאיבת־מים את אשתו ושמונת ילדיו. ומשלמים אנחנו לו לא לפי מכסת־הדליים, אלא שכר־שבוע. אסור שהחבית תתרוקן... ואמא העומדת למראשותי, מפטירה חרש בפני עצמה, רק אזני קולטות:

— מנהג חסידות על חשבונו של אייזיק'ל!

„אין מושיבין עולם שלם בבית־הסוהר" של אבא ו„מנהג חסידות על חשבונו של אייזיק'ל" של אמא — אלה שני גרגירי־הזרע אשר נפלו על קרקע נשמתי הצעירה ונקלטו בה ושוב לא נבלו בי מעולם. כל הימים צמחו בי, חרש ובהחבא, ושלחו יונקות לכל יצירותי...

בינתים ישבו לאכול בלעדי.

האומנם כה חולה הנני?...

אבל, לאו, אין אני נוסע שברשינה! בשעת מחלה לא כל שכן! הכתפים, אמנם, רצוצות מאד הנן, אבל מה תועיל כאן שברשין? שברשינה נוסע זלמן הפונדקי, לבית מבשל השכר, להזמין שמרים... לשם כך הוא שוכר

עגלה מאת ישראל איש ז'דנוב. ואולם דא עקא, ב„פולין הרעה" אנחנו — ומותר לו לאדם לנסוע רק בעגלת הדואר הממשלתית או בטוסיו הפרטיים. ולא — אנוס הוא לשלם קנס על הסתלקו מ„שרות־הדואר"... אכן, „פולין הרעה" — נאנח הוא מדי ספרו — והרי הוא שולח איש לעיר החדשה לבית הפקידות העירונית להביא לו משם תעודה, כי אלה הסוסים — סוסיו הם. ואולם ב„פולין הרעה" עסקינן, השומר ינעץ את עיניו ואת חטמו אל החותם והחתימה ויבדוק בהם בדוק היטב, ואולי גם יוסיף וישאל: שמא זיוף כאן? ור' זלמן הפונדקי כל דמיו יהיו נופלים בו — והרי הוא נמלך ושולח שוב את שליחו לעיר החדשה וקונה לו שם רשות לנסוע בעגלה שכורה... ותוך כדי כך הוא חוזר ומחשב: „פולין הרעה" — ושולח לעיר החדשה בשלישית להביא לו משם את עגלת־הדואר...

והוא הוא הנוסע עתה שברשינה...

אך הנה קול תקיעה — טרה — טרה — טרה...

ותוך כדי תקיעה:

— טפרו — ו — ו — — —

הגענו...

היהודי הארוך חוטף את חבילתו ונעלם מיד אל תחת למוסך־העץ המצל, בין חנויות ושולחנות־ממכר ונשים קולניות... נמצא, שר' פנחס'ל איננו בבית... בת מיניקה לו שחלתה בשד ובאה מן הכפר על מנת לבקר את הרופא, ותפסה את קיטונו... נמלך ר' פנחס'ל והלך לו למשך ימים אלה אל הכפר, אל התנו: עצבות, מחלות, אנחות — אין הקוצקים מחבבים את אלה...

אותי ואת ארגזי מורידה הרבנית. יהודיה שחורה, שעירה, גבהת־קומה...

וכאן מאמר המוסגר: רשאים אתם שלא להאמין לדברי אלה. לא אנשים אתאר, ורק את דמותם, כפי שהיא נתרשמה בחזות רוחי. ודמויות אלו רק לעתים רחוקות תדמינה לאדם עצמו; כלומר, אל צורתו החיצונית של האדם. אדם לבן־פנים שהביע בפני רעיון שחור — שחורה תתרשם בי דמותו. ויש אשר דמות שחורה תהפך בעיני דוקא לבהירה, לזהובה, אם רק הטילה בנפשי קרן־אור מתוך עין עוד יותר שחורה... קוי הנפש וגוניה מסתירים מעיני את קוי הגוף וצבעיו... אפשר מאד, שמראה הרבנית היה אחר לגמרי...

ואולם, יהי מראֶה אשר יהיה. היא מורידה אותי ואת ארגזי, ובעמל

רב היא מוציאה את שנינו מתוך כנופית־נשים שכבר הקיפתנו... ומבין עדת הנשים מגיעים אלי שברי־דברים:

— בנו של ר' יודילה... של ריבה'לה... הבן... הבן הבכור... שלחוהו הנה... מן הסתם — סחורה היא! אל ר' פנחס'ל. עשה יעשנו לאיש... אין ספק... נטיעה רכה...

— אבל אלה עיני־האימות אשר לו! ראו־נא, ראו! —

אני מוריד את עיני. והרבנית מוליכתני... מכניסה אותי לתוך בית מצל, — במוסך־הצל הכהה בולטים רק דלת וחלון... ובפנים הבית, אראה בקושי תנור, שולחן, ספסל ארוך, זוג כסאות... ליד הקירות — שקים... קירות אפורים, דומעים (כל אלה — לעומת ביתנו, המצויר, בהיר האורה...) בַּשַּׁקים תפוחי־אדמה, מתוך האחד נשפכו מעט... ערמות של בצלים, של גזר... היא מושכת אותי הלאה, לתוך חדר אפל מזה, השואב את אור החיים דרך פתח הפתוח לחדר הראשון. פתחו השני המוליך אל הקיטון — דלתו סגורה.

— כאן קיטונו של ר' פנחס'ל, תפוס לפי שעה... בתי המסכנה, אלהים יעזרנה... תבריא ותסע מכאן באלה הימים... ר' פנחס'ל ישוב... בקיטון זה ילמדך תורה...

אף קולה גון שחור, שעיר לו. ותוך כדי כך אין היא שוכחת מלהוסיף:

— נרות תקנה אתה, נַעֲרי...

וזורקת מין חיוך שומם לתוך האפלה:

— אמך, נַעֲרי, ודאי נתנה לך מעות קטנות לדרך...

וביתר תוקף:

— הלא?

— כן, כן! ואולם לענות בפה אין אני יכול, רק יָדִי מעלה צלצול בצלחתי.

— הרבה, הרבה... טוב, נערי, לעת־עתה שבה־נא... ודאי עיפת מן הדרך! כסא זה איננו מתנועע.

היא מושיבה אותי.

— וכאן, רואה אתה, ליד קיר זה, בין הארון וחבית־המים (מן הקיטון עולות אנקות. והיא: תיכף, תיכף, בתי, מיד אני רצה להביא את הרופא!)— כאן יהיה מקום משכבך. מצע יפה אציע לך. ולפי שעה (שוב אנקה ותשובה בצדה: מַיַּד, מַיַּד, כמעט רגע... הנער הלא רעב הנהו!) הנה כאן קערית־בצלים, זה אך התקנתי; ידעתי שתבוא. וגם מעט צנון; מעלה זעה בשל המלח. אכול, אכול... ואני רק ארוץ לקראת הרופא ואביא לך גם כוס חלב... הנה רקיק ביצים, שלא תצטרך לנטילת־ידים.

היא מסתלקת. והרעב עושה את שלו. חוץ מזה אני רוצה „לדחות" מעלי על ידי אכילה את האנקות העולות מתוך הקיטון... אוכל אני, והדמעות („על שום מה?") נוזלות מעיני על לחיי ונוטפות לתוך הקערית... על שום מה גרשוני מן הבית? האמנם כה רב היה עווני? רוצה אני להרהר בזה, להזכר, ואני שוקע בהרהורי ואיני יכול להעלות כל זכר. ותוך כדי הרהורים אכלתי את כל אשר בקערית וצמאון נורא חוקפני. עיני כבר הסכינו קצת לחושך, ואני מבחין על השולחן כוס חלב. עולה על דעתי, שהרבנית היתה כבר והביאה את החלב, ורק אני לא שמעתי בבואה. נוטל אני את הכוס וגומע אותה, — ובעוד הכוס בידי, — והנה הרבנית לקראתי, נושאת כוס חלב!

— השוד והשבר! אויה לי!

שתי הכוסות נופלות ארצה; מידי ומידה. שני קולות צלצול ונפץ. צעקה של חרדת־מות פורצת מן הקיטון.

נמצא, ששתיתי את כוס החלב שהוציאו מן השד החולה, למען תתו לרופא לשם בדיקה.

לבסוף פולטת הרבנית:

— קורין לו לאדם משוגע — תאמין.

— —

ובכן, גם בשברשין יודעים כבר על שגעוני, על נטיָתי להזיות, על דרכי לעשות הכל בדרך „תהפוכות". וכל הרוצה נוטל בבית המדרש נתח קרטון, מצייר עגול על גבי השולחן ובאמצע העגול — נקודה. מסביב לעגול רושמים כל מיני מעלות טובות, המנויות אצל אדם: ראש טוב, לב טוב, עין טובה... ובאמצע, ליד הנקודה, מוסיפים — „משוגע".

„מקצת שגעון אין בה כדי להזיק, ואולם אם השגעון הוא בתוך וכל המעלות כולן רק מסביב, — הוה אומר: הכל שגעון".

בינתים הבריאה האשה ותסע לה בשלום. ור' פנחס'ל שב ויקבע דירתו בקיטונו...

נרות להאיר את הקיטון לוקחים ממני; לא הוא, אלא הרבנית... ובכל פעם היא אומרת: „לו היה ר' פנחס'ל יודע, את השביס מעל ראשי היה קורע"... אני מבחין כי הדברים „עולים בחרוז" ואני מוחל לה... אבל בקיטון איני לומד אלא לעתים רחוקות. ביום עסוק ר' פנחס'ל על הרוב בעניני בוררות... ויש אשר תזדמן לו בוררות בכפר או בעירה הקרובה והרי הוא נוסע ומבלה שם יום תמים. בלילה הוא נתון בקיטונו להתבודדות, צועד הנה והנה, או שהוא יושב וכותב „חדושי תורה"... ר' פנחס'ל — מחבר הוא!

"בוא יום – אומרים הבריות – והעולם יזכה לראות באור גדול, באור גדול שיעלה מק"ק שברשין... ואולם, האור הזה לא הופיע... בבוא פקודתו בא ר' פנחס'ל לקבר ישראל, – ולאן נעלמו "חדושי התורה" – חקרתי ודרשתי, ואין איש יודע; אפילו הרבנית בעצמה אינה יודעת... ובכן לומד אני בלעדיו. "העיקר" – רגיל הוא לאמר – היא הקריאה... הלמוד בפני עצמך. לחדד את מוחך בעצמך... אל הרבי יש לבוא רק בספקות, בשאלות ב"דבר הקשה"... ועיקר הלמוד הוא לפנות בוקר... מאימתי...

והוא, בקיטונו, עושה לו לילות רצופים את שלו, לאור נרותי. לי הוא קונה חבר לשם למוד בבית המדרש לפנות בוקר... הביתה איני כותב על זה ולא כלום. ראשית – עצל אני לגבי כתיבת מכתבים, עד היום הזה! שנית – ריח מסירה נודף מזה! ושלישית, מוצא אני, שאם "הם" הגלוני, הרי אין ענין זה מסור כלל לדאגתם... יש עוד טעם רביעי, והוא העיקר. אסיר תודה אני לרבי בעד החבר. אהבת־נפש אהבתי את חברי הגדול ממני בשנים. בשמחה קופץ אני ממשכבי בארבע לפנות בוקר ורץ אל חברי... בהולם־לב צעיר אחכה לבואו! לומדים אנו במסכת "זבחים", ובגלל החבר מתחבבת עלי גם הסוגיא... אברך הוא זה, המעלה על לבי את דמות דודי שמואל ליב, זה שורידים כחולים דקים מרקדים לו בצדעי־מצחו. אף הלז אהב את הלמוד לפנות בוקר. זכור אזכור. חולה הייתי פעם ושכבתי בביתה של סבתא, בחדר הגדול. מה אהבתי להאזין בכל בוקר ובוקר, לשמוע בלמדו חרש, בנגון־חרש. אף למודו של חברי האברך הוא נלבב. הקול, קול־קטיפה רך, מתגנב אל הלב. פאותיו הן שחורות, מבהיקות משחור, ומסולסלות. ופעם בפעם יתן קצה פאתו לפיהו, יכניס אותה, דרך השפתים האדומות־העסיסות, לבין השנים הלבנות כלובן־החלב. ומתחת למצח עינים לו, שכיום הייתי קורא עליהן: "להות מתוך געגועים", ואז הרהרתי: "טובות הן, טובות כל כך"... באותם הימים הייתי רואה את ה"עצוב" שם נרדף ל"טוב". לחייו היו צהבהבות, לוטות־צל, רק נוגה העינים "הטובות" נח עליהן... יום אחד רץ אני כדרכי, שעה לפנות בוקר, לבית־המדרש ופתאום "רוח" לנגד עיני. מתנועע הוא באויר, כשהוא תלוי ויורד מחלונו של איזה בית ישן... "להד"ם, אין כל רוחות", ידוע ידעתי זאת. ואף־על־פי־כן הלב הולם, הדם זורם בכל תוקף – הלא עיני הרואות... אך אין הדבר מעכב אותי. אני נשא ועובר, רץ הפעם לא לבית המדרש, לא אל מסכת "זבחים" – עתה ברור לי הדבר בהחלט – אל "חברי" אני רץ... עיניו קוראות אלי... אחר־כך נתגלה: מי שהוא תלה כתונת כדי לנגבה... אבל פחד עבר עלי והגמול לפחד זה – חביבותו!...

שנים מועטות לאחר כך בא אברך זה לזמושץ, לבקש פרנסה. אביו היה איש עני כל ימיו ובו, בבנו, עשה שדוך של ממון, התחתן באיש עשיר, חוכר בית־ריחים. אך הנה עברה רוח אחרת את לב הפריץ. התחיל תובע הוספות והעסק ירד, ירד ורע, והטוחן נשאר – בדלי־דלות. והאברך דנן בא לתור לו איזה עסק שהוא לפרנס – את עצמו, את אשתו ובניו ואת חותנו הזקן ובני־ביתו. בן אדם אחר. הפנים נקשים־גרמיים ובעינים – דאגת פרנסה, דאגת־אֵימים לפרנסה... צר לי עליו, אך אני משתמט מפניו. בנפשי הלא שמורה דמות נאה של אדם חביב; ועם כל פגישה ופגישה שאנו נפגשים תלך ותכהה הדמות הזאת, הלוך והתערפל, ואני – רוצה אני לשמור עליה כשמור על אוצר... והרי אני משתמט מפניו...

כאמור, הייתי קם בארבע לפנות בוקר. אך גם שנתי בלילה לא תערב עלי. חבית המים מַשֶּׁבת צנה על ראשי. עולה על דעתי להפוך את מצע משכבי; הרבנית השחורה שלי סופקת כף אל כף:

– שגעון שכמותו, וכי מי זה שוכב ורגליו אל הדלת?...

ובכן ישן אני ולא ישן ושומע אני את כל הרוחש מסביבי. מבחין אני כשר׳ פנחס׳ל מתהלך לו בקיטונו הלוך ושוב, או כשהוא חורק בנוצת־אוז על גבי הניר, או כשהוא עולה על גבי ספסל ומחפש לו ספר בארון הקיר התלוי. אני כבר „נגוע" קצת בענין, והריני מהרהר לנפשי: מה הוא מחפש שם: „קולא" או „חומרא"? – ואולם הוא היה כותב רק באורי־פסוקים, פירושי־פלפול. רצה להוציא ספר של „פירושי־פלפול" בשביל נערים שהגיעו ל„בר־מצוה" ובשביל חתנים... כאמור, הלך הספר לאבוד!

יש שהרבנית מתאוננת:

– וכי יעלה על לבו הדבר לתמכני פעם בעבודתי...

והוא משיב לה בגוף שלישי:

– אמור לה, כי, לכשאגמור את ספרי, פנינים אקנה לצוארה...

הרבנית השחורה והשעירה עם השומא במצחה (רק עתה אני מבחין בזו) מתאדמת מרוב נחת. העינים הקטנות מהבהבות לפתע. נעמו פנינים ללב אשה, נעימה אף התורה! וכדי שלא לגלות את אשר עמה, הרי היא פונה בבת אחת אל הקיר. אותה התנועה של אמי, אך כאן היא משונה. ועוד (ליתר כיעור) תשא סנורה אל חטמה...

ויש שאני זוכה לשמוע, כיצד מחַשבת הרבנית את חשבונותיה עם השכנות, אשר השתתפה עמן במקח וממכר של איזו „מציאה" שהיא...

תחלתו של דבר היא בשקט, בשקט רב... כאילו להבות־אש־חרש

מפעפעות ונחשים קטנים מפרכסים תוך כדי פעפוע (זה הרושם מאז; מאין נמצא לי אז בטוי זה, לא אדע!) ופעם בפעם: „הַס... ס... הנער ישן", או, בנוסח אחר: „אל נא תעירו את ה'טירוף' הלז", ושוב: „ר' פנחס'ל עסוק בכתיבת דברי־תורה!" ולפתע תשָמע מלה אחת בקול רם, והנה מלה גסה רודפת אחריה, ועוד, ועוד...

— „גנבת, גזלנית"!... קללה חריפה... והכוונה היא תמיד כלפי הרבנית „שלי"... ואחר זה שוב: „הס, הס!"

היא מוַתרת! נַפְשָן תחת כַּספה! ובלבד שלא להעיר, חס וחלילה, את פנחס'ל שלה... ואף את ה„תכשיט", העלול לכתוב מכתב הביתה...

והשקט שב למכונו... ואחרי החשבונות — סתם העלאת דבורים בעלמא... ונְטוית שיחה תוך כדי פהוק. ראש המדברות, על הרוב, היא הרבנית, היושבת ליד התנור, לא רחוק מן הדלת וממשכבי. ומשיחה היא על מחרוזת הפנינים המזומנת לה מאת ר' פנחס'ל ועל חלקה לעולם הבא, המזומן לה ממנו לאחרי כן. ולעתים תכופות מאד תדבר גם על אדותי...

אז אהיה כולי עֵר. מושך הענין את לבי. ורבים הדברים אשר יָדעו לי מפיה ואשר תעלה את זכרם בנפשי. אכן מעשים רבים אעשה שלא מדעתי ויותר מאלה נשכחים מעל לבי.

ומדי תדבר, תסרוג גרב או תתקן איזה בגד ישן. האחרות אף הן עוסקות בכמו אלה; אין הן נוהגות לצאת מפתח ביתן בלי שתקחנה עמן בחיקן איזו עבודה שהיא לטפל בה. וכולן נותנות את דעתן עלי, ה„תכשיט", „בעל הטירופים", בעל „העינים הגדולות, הלוהטות" — „כנרות הבדלה בשלהבתם" מָשלה האחת את משָלה. הבאתי את הדברים ב„מוניש". וכאן מונה הרבנית את כל פרשת שגעונותי. והיא מספרת והולכת על דרכי לקרוע את כל אשר על בשרי. וכיצד עקבות־נעלי אקפה, „ואפילו את כובעו על ראשו הוא קורע"...

— וכי יש פלא בדבר! כשהנער מתרוצץ לו כנפשו ימים תמימים... ר' פנחס'ל הלא שקוע תמיד בשלו, למדן שכמותו! ובטרם יעיף עיניו כה וכה, והילד איננו! (שקר הדבר, אין הוא מעיף עין כלל וכלל!). הולכים לחפש אותו (אף זו אינה אמת אלא לעתים רחוקות מאד). והיכן הוא נמצא, הבחור? — מחוץ לעיר. איה מקום כבודו? שָרוע ישכב לו על הכר ליד הנחל. צופה בשמים או כובש פניו בעשב. ויש שהוא מזיז עצמו עד לגלגל טחנת־המים (זו הנחכרת על ידי חותנו של חברי, האברך). ואם, חס ושלום, יתגלגל קצת הלאה מזה? ואם יארע, שאחת הפרות הרועות באחו תעלה אותו על קרניה? — על ראש מי יחול האשם?

ועוד, ועוד כהנה. המון פרטים קטנים: נשא במרוצה דרך המוסך שבשוק, ומעשה שטן הוא נתקל בבתו היחידה של מנחם־מנדל וצמת ראשה נאחזת בכפתורו... קם רעש: מזל־טוב! מזל־טוב, חתן־כלה! לשונה של אשה הרי היא נטולת־עצמות, כידוע, והיא מתנועעת. מכיון שכך, נמלך הנער ושולח ידיו אל ראש הנערה, משוה אותו אל מול פניו ואומר: „אדרבא, ריבה נאה את!" לא יאומן כי יסופר!...

— ושמא תאמרו — כאן עוברים, לא בלי גדלות, אל מקור מחצבתי! — סתם „בן־בלי־שם?" — אבן שמצאוה מוטלת ברחוב, ותו לא מידי? — הנה, מצד אביו — מצד ר' יודיל — הרי הוא שקוע כולו בתורה ובגדלות ועשירות, דור אחר דור, וכך עד לרבי ר' השיל ז"ל!...

קפיצה זו באה מחמת חוסר „בקיאות" ביחוס מצד זה. לעומת זאת רבים הפרטים ביחס לצד אמא, — זמושץ! —

וכאן מתגלה לי (אם רק יש אמת בדבר), שאבי סבי מצד אמא היה מכונה בשם „זקן העדה"—ר' ליבוש זקן העדה; וַאֲנִי נקראתי על שמו — ליבוש המשוגע! (ואף־על־פי־כן אין אני נופל ברוחי!). ועל שום מה קראוהו „זקן העדה?" — על שום שהיה נוהג מעשה־ראש, מעשה שרה! בית מיוחד היה לו לעצמו ולא קיטון, שלחנו וכסאותיו היו צבועים אדום. גרבי משי היה נותן ברגליו וגרמנית היה מדבר קלות וצחות. וכשהגיע השר זמויסקי, אותו השר שבנה את זמושץ, היה זה קורא אותו אליו אל ביתו ומדבר אתו פה־אל־פה, ולא בלשון „סלוכי זשידקוי" (שמעני, יהודוני), אלא ברוב דרך־ארץ...

ולאמה של סבתא היתה חנות, מחסן גדול לסחורה קולוניאלית מכל טוב ממש, והסחורה—מעבר לים היא באה... מליפסיאה. עתה עבר אותו עסק בירושה לידי דודי בעל המגבעת הקשה, — אותו דוד אשר, כאמור, יהיה בעתיד מאסף לשירי, חטאות נעורי הראשונים. ובאותה חנות — כדאי לשמוע, עד היכן מגעת ידה של אשה צדקנית! — היו מובדלות שתי מגורות: אחת לצמוקים ושניה לשקדים, בשביל עניים. כל הפדיון — לצדקה! ואם יש שילד מילדי הבית נכנס ומבקש לקחת צמוק, הרי היא סוטרת לו על גב ידו; ואין עצה אלא לזרוק לתוך המגורה המיוחדת לעניים איזו פרוטה... (בעת ההיא היתה עוד ה„פרוטה" מטבע מהלכת).

וכשקם שקט בבית או כשהתרדמה גוברת עלי, תעלה לפני במראה זמושץ „שלי" ושל זמויסקי שלי—אותה פריז הזעירה. כאמור, הרי זו מתמזגת בדמיון עם זמושץ הישנה, אשר עליה הייתי שומע בימי הילדות.

וראה אראה את זמושץ בעוד מבצרה קיים, בכל חסנה והדרה, בפחד

אשר היתה מטילה... הסוללות אשר מסביב לה בלתי־עזובות עדיין, בלתי־הרוסות, בלתי־פרוצות למחצה; ובין סוללות לסוללות – תעלות מים; מים צלולים, עמוקים... מעשה בחיל מכפר שבנבכי רוסיה, שתקפו אותו געגועים לביתו, ברח מן הקסרקטין, נסה לעבור את המים בשחיָה, אך היו מגפיו כבדים ביותר – ויטבע. מסביב, על גבי הסוללות – כלי־תותח, כלי־משחית, משולשים ומרובעים הטעונים כדורים. – אסור להראות על אלה באצבע! חָלָל מזוין מהלך לו על המשמר הנה ושוב, ואם יש מי שמראה באצבע מיד – „פִּיף־פַּף!" יָרה יָרָה בו! לית דין ולית דַּיָן! ככה יֵעָשה!

שערי העיר עודם בעינם. בבוקר־בבוקר יתָקע בחצוצרה והרי הם נפתחים. לערב ינגנו „זַהרוּרֵי־ערבית" וינָעֲלו. השער הלובליני יוצא כלפי חלונות בית־המדרש... ובין אנשי המשמר אשר בשער נמצא חיל אחד, קַנטוֹנִיסט... יום תמים הוא מוטל לו בחוץ ועיניו נתונות ואזניו נטויות אל חלונות בית־המדרש... אחרי „נגינת־ערבית", כשהמשמר עולה ויורד, מתגנב קנטוניסט זה לבית המדרש וישב אל התורה...

פעם תפסוהו במקום, בין המשמר ובית־המדרש, הריצוהו בשוטים „בין־טוּרים" („סְקוֹזוֹ סטרוֹי") והיה הדם ניתז והוא – אף קול אנקה לא השמיע. שתיקה עקשנית זו העלתה את חמת האופיצר העומד על גבו: זשיד שכמותו! ופקד: „זְשִׁיווִי רָבִּיטָא"! („שְׁקֹדו, נעָרַי!") והתחילו מלקות כדבעי... כמו ב„שלש המתנות"... היושבים בבית־המדרש התחילו מתעלפים... יהודיות נתכנסו לעזרת־נשים ופרצו בילָלה, אשר לא תשוּעַר – בשעת „כל נדרי" אין בוכין כך!

שמונים מלקות ספג ונעלם... למקומות רחוקים הגלוהו...

ומעל ל„מימי" התעלות, מאחורי כל שער משלשת השערים,–גשר־ברזל, שלשה גשרי־ברזל תלויים באויר, רתוקים אל שלשלאות. עם פתיחת־השער יורידום, עם נעילָה יעָלו שוב...

...אך הנה משתנה החזון. עתה רואה אני כיצד „מכתימים" פושע־שנתפס באמצע השוק... ילד עודני, ואני הולך הביתה מחדר־הדרדקי, אך אין אני יכול להגיע לביתי, „פֶּן יַכְתִּימו"...

בטבורו של שוק מוצג שולחן. אש קטנה דולקת על השולחן בתוך מין כלי מוזר. על גבי השולחן מעומד הפושע העירום למחצה... על ידו – הקַטְלָן (עורך־כלבים, תלין). בשמאלו יחזיק את הפושע ובימינו יד־העץ של החותמת המלובנת באש... בחותמת חקוקה איזו מלה נוראה, „גנב" או „רוצח"... לא אזכור עוד... מסביב לשולחן – חיל־המצב שבעיר עם מנגניו ומסביב לצבא ולתזמורת – קהל... בני־עיר, „תושבים" מן הפרברים – בנעריהם וזקניהם,

ואפילו אכרים ואכרות שנזדמנו לכאן מן הכפר. השוק מלא על גדותיו. המוני־ראשים בחלונות, המונים על גזוזטרת בית־הרוקח. מציצים אנשים קטנים – מעל הגגות, מסביב לארובות־העשן*). דוד׳ל־גַּנָּב מטפס ועולה בצנור־מרזב של פַּחים... מי שהוא מעיר:

– המרזב ינתק!

והרי הוא קופץ לאחור, מעשה חתול...

ולפתע – דממה, כמו לפני תקיעת־שופר, הקטלן מרים את החותמת, התזמורת נותנת קול, החותמת נקבעת במצחו של הפושע ואחרי־כן גם בזרועו החשופה...

אז יתקפני לפתע הקור ואני מושך עלי את השמיכה ורועד כולי. יד מי (יד קשה, ידה של הרבנית!) ממששת במצחי...

– פנחס׳ל, פנחס׳ל... חום יש לו!

– – – – – – – – – – – – – – – – –

וכשהבראתי, והימים עד סוף־הזמן אינם מרובים, משיבים אותי לביתי. בין כך ובין כך צריך ר׳ פנחס׳ל לנסוע להכשיר טחנות־קמח לפסח. ובתלמיד שכמותי לא רצתה נפשו. על אדות מחלתי אין מספרים ולא כלום. ומחזירים אותי הביתה בלוית צרור דברי־מלשינות. „נלאינו לשאתו. הרי זה משוגע ממש". בעצם איני זוכר עוד את פרטי „המסירה". אף בשעת מעשה לא נגע הענין אל לבי, ואולם אך שקר היו הדברים מראשם ועד סופם. להמליץ על עצמי אין מלים בלשוני. אבא צועק קצת, – הרי יצעק ויחדל. אמא אומרת להזיל מעט דמעות, אבל היא זורקת בי מבטה ורואה בי שֶׁשָּׁלוֹ אני והרי היא מושכת את דמעותיה לאחור; כמדומה, שלא מדעת בטוחה היא – ש„אין בכך כלום"...

בבית המדרש משיחים בי קצת. אחרי כן מתאוים לדעת מי ומה הוא ר׳ פנחס׳ל... ואני לא אדע להגיד דבר. כמעט שלא ראיתיהו, או שכחתי.

– מה היה מלמד אותך?

– דומה שלא למדני ולא כלום...

ואין חשק להעלות על־לב. טוב שנגאלתי, שיצאתי לחרות.

אך לא לאורך ימים. „בבית תהיה לומד" – (רע הענין!) שתים שעות ביום (אֲה!) מפי ר׳ אברהם־יהושע... אתה ועוד... קוראים לי בשם חבר, אשר אמנם זמן מועט אחר כך היה חברי ללמוד, ועתה איני יכול להעלות בזכרוני לא את שמו ולא את תארו ואף לא את התורה שלמדנו יחד. בכלל צפים

*) אף זה כב„שלש מתנות".

במוחי סוגיות שלמות, פרקי גמרא, ואולם מתי למדתים ומפי מי? – לא אזכור עוד.

ר' אברהם־יהושע היה דיין מלפנים. מפני מה עזב את הדיינות? כשאני שואל, פוטרים אותי בשתיקה. הורע מזלו אף בעסקי־בוררות. אין נוטים להזמינו. „ראש נלוז", אומרים הבריות. למדן הנהו, מהמעמיקים. הוא עצמו מחשיב מאד את מוחו ומשער שאין למעלה הימנו... מבחוץ–ירא שמים. ואולם אין אמון בו משום־מה. יהודי ארוך־גלגולת וקצר־ראות, מגואל בטבק וחבוש כפה ישנה בעלת דַשים. בביתנו תלויות על הקיר שתי תמונות, שנזדמנו לידי אבא במקרה במכירה פומבית: נפוליאון השלישי ואשתו, המלכה אֶוגֶניָה היפהפיה. נמלכים אנו ומעבירים את היפהפיה לצדו של אותו ירא־שמים. הרי הוא מעיף עין ומסב אותה חיש ומביט רק לקיר שמנגד, במקום שתלינו עתה את תמונת נפוליאון. למחר – הושבה אֶוגניה למקומה... הוא נכוה שוב ופוסק לגמרי מלהביט אל הקירות...

אבל כשמגיעים לספר ב„ידיעות", מיד פורצת גאותו חוצה ללא מתג ורסן.

– לשונות? הבלים! לו עלה על דעתו ללמוד איזו שפה שהיא, היה נוטל מלון ולומד אותו במשך חודש ימים על־פה, והרי הוא יודע אותה לשון כולה על בוריה...

– וכל אותן החכמות שלכם!

– רבי, כיצד אפשר, למשל, לדעת את המרחק אשר בינינו ובין השמש?

– דבר־הבל!

„נוטלים נר ומודדים לגובה ולרוחב – את כל היקף השלהבת. אחר, מזיזים ומרחיקים את הנר לאט־לאט עד למרחק של ד' אמות, למשל, ומודדים שוב... רואים, שבמרחק ד' אמות הפחתה השלהבת כך וכך. ובכן, יודעים אנו, שמרחק של ד' אמות מקטין את השלהבת בשעור זה וזה. עתה אין לנו אלא לחלק את מהלך השמש לד' אמות, חלוק פשוט, ולהכפיל את המספר המתקבל בשעור ההפחתה... כפל פשוט, וחסל"...

אנו פורצים בצחוק:

– וכיצד נָמוד מהלכה של שמש?

– אף זה בתכלית הפשטות, – אומר ונוטל קומץ טבק – חשבון פשוט הוא, אלא להיפך, מאחר שאנו יודעים כבר מדת גדלה של שמש ושעור התקטנותה בעינינו, הרי אין לנו אלא למוד בעין בלבד –

צחוק חדש פורץ ברעש. הוא עובר בשתיקה על עלבונו ופותח בלמוד. אך, האם לא הרגשתם בדבר, שריחו של „ברנשטיין" עולה מאותו ספר?

כיצד הגענו לברנשטיין?

„הנצנים נראו בארץ"! — ובפריז הקטנה פשט כבר ריח ההשכלה... על זה — בפרקים הבאים.

ד. השכלה. מעשה־בלבול. אברהם מאנים... שוב השכלה.

„הנצנים נראו בארץ" — הנץ ציץ על אדמת־פולין.

וצמח חדש כי יציץ ופרח, הרי הזכות המלאה לבכורים (מחוץ לוַרשה, כמובן) לזמושץ העיר.

ד ו ר ש י ם יִמָצאו!

אפילו הצנונית הבַּכִּירה מקדימה להופיע אצלנו (כך רגילים אצלנו להשתבח) מבכל מקום, וכן גם שאר ירקות ופירות. נצנץ ברגע זה רעיון במוחי, שמא על שום כך נקראנו, כאמור לעיל, בשם: „זוליי־זמושץ!"

ההשכלה, לכשתופיע ברחובנו, תהיה נקיה אצלנו מגונים של התבוללות. אפשר שעמוד־השחר עולה על שמינו, אפשר שהצדק לגולדפַדן, הדופק על תריסי־החלונות ומכריז: כבר האיר היום! הגיעה השעה, הגיע הצורך לצאת אל הרחוב. ואולם ברחוב א י ן אומות־העולם ממתינים לנו. ועל טיולים בשליבת־זרוע ועל מקהלות משותפות אין עדיין מקום לדבר אצלנו...

פריז הקטנה, עולם מיוחד הוא, עולם מובדל לעצמו בהחלט.

אף על דעת איש לא יעלה הרעיון להתבולל במי־שהוא ואין אף במי להתבולל!

מלכות מיוחדת ליהודים בעלי־בתים. ככר מרובעת (ברבות הימים נוספו סמטאות) ושתי וערב של שני רחובות מרוצפים. תעמוד, למשל, בטבורה של עיר, בפרשת שני הרחובות המרוצפים האלה, ופניך אל בית־המועצות עם מגדל השעון שלו, — והרי מסביבך כל אותה מלוכה של בעלי־בתים, המובדלת כליל לעצמה.

הנה היא כולה לפניך: סמטה צרה אל השוק; מכאן—שוב סמטה צרה אחת, המוליכה עד למבוא־השער הלובליני.

לימין, קצת מאחוריך — מבוא השער הלבובי... קרובה היתה לבוב מ ל פ נ י ם. כיום יש צורך בתעודת־מסע של חוץ־לארץ כדי להגיע לשם. אנו מסתפקים בטומשוב, אשר לפני הגבול, ב י ר ת „שְׁמַע ישראל".

בין שני השערים האלה, בתוך החומה ומעליה – קסרקטין. בתי־צבא גדולים, מוצקים, בנויים לבֶנה אדומה, מכוסים גגות של ברזל.

משמאל מוליך רחוב הכביש אל הארמון. גנה פתוחה לצד העיר ומאחור יקיפנה משולש של חומת־בתים, מקום מגוריהם של האופיצרים. בזוית, בין הבתים, שני מַעֲבָרים לא נוחים ביותר, המוליכים אל אחת התעלות, אל מחסן־הצבא, אל מגרש התותחים והכדורים, וכל אלה נמשכים ובאים עד לבית־הכלא שליד השער השברשיני אשר מאחוריך. משמאל,–באותו קו עגול למחצה – השביל הצר אל בית המשגיח, אל הנהר; קלוב האופיצרים – בית־הועד לאצילים. לפני הקלוב – בית הספר לחיל הפרשים, והלאה מזה, ליד השער הלבובי, שוב – סוללות, בניני־ממשלה וכו׳ וכו׳.

קוי־שֶׂרָד...

מי לנו בעיר מן הפולנים?

הרוקח, זה אשר יעמוד, במין מתינות אצילית, שאננה של שררה שירד מגדולתו, וימכור צרכי־רפואה (בעיקר דורשים „משקה וינאי״ ומַי־מָרָה), ובשעת הפנאי ישב לו על גבי הכבש היוצא לשוק וידפדף בספר, המכיל תמונות של מלכי פולין מקדם. יש שתִּפָּתחנה דלתות־הזכוכית המוליכות לפנים הבית ואז יעלה משם קול הפסנתר. האשה ושתי הבנות מנגנות. מכוערות הן האשה ושתי הבנות – כשלשה לילות שחורים ממושכים. לא נאה גם נגינתן. הבן, העתיד לבוא באחד הימים ולמלא את מקום האב, עדיין הוא לומד תורתו באחד הכרכים.

ראש מנקי־הארובות, הגר בבית הקטן שבחצר הגדולה ליד בית־הספר לצבא הפרָשים; בערבי־החורף הרי זה מבלה עם אשתו (בנים אין לו, על כל פנים – כאן במקום הזה) במשחק טֶרטיל־מֶרטיל; בעונת־האביב הוא זורע ונוטע את הגנה שבחצרו, וביום־קיץ יש אשר יופיע בשוק מתחת למוסך, ועיניו בהֶבְהוּב מהבהבות ולחייו באודם מתאדמות ומצעדיו קלים – כמי שנע על גבי קפיצים; פסיעות רכות, המתרוממות בחצי עגול, – משתמטים מפניו; חולשה לו – לנשק! ולא בו האשם, אלא באשתו „המסותרת״, שעין איש לא תשורנה! מין שרף־דובדבניות היא משקה אותו. „מעט יין־דבש״, הוא הוגה מלים שתים ביהודית!

הרופא סקרשינסקי, אותו „אינטליגנט״ זקן, טוב־לב, המגוחך בשעת כעסו. אף לו אשה ושלש בנות, אף הן – שחורי־לֵילות. והוא גופו–פג טעמו. לאחר שעמד במבחן סגר את הספר ולא שב לפתחו. קיים לו את מקצועו בידיו, זכור יזכור את תורתו על פה. נכנס לבית־החולים, עובר בין שתי

שורות המטות, מעיף עין לימין, פוקד להראות לשון ובודק אותה ושוב — לשמאל, בדרך חזירתו אל הלשכה. מאחור יִלְוֶהו החובש. מגיע לשולחן, רושם בחפזה כשלשים פתקי־סממנים בבת־אחת ו—„מַאש פְּשַׁה־קְרֵיבז״ (טול, בן־כלבים!), והריהו מוסר אותם לידי החובש.

מה שנתחדש בתורת הרפואה לאחר שהוא עמד במבחן, — אין זה מענינו. אחרי־כן, כשדודתי החורגת העשירה, זו אשתו של מ. י. — אותה אשה קטנה ומחייכת, שאבני־חן באזניה וצוארונה רקום מרגליות—תפול לערש־דוי ויבהילו את אחד הגדולים מֻרשה למועצת־רופאים, וגדול זה יעמוד ויבדוק את לבה, את דפקה, — לא יתאפק סקרשינסקי דנן, ישא את כפו השטוחה אל מול פיו ויפרוץ בקול צחוק:

— קוֹלֶגָה, האם האמן תאמין גם אתה במעשי־להטים כגון אלה? מי עוד לנו?

יותר לא אעלה בזכרוני. גוי־של־שבת? דומני, היתה זו גוֹיָה־של־שבת...

„הַבְּרִיָה״—כה קראו לאשה זקנה, באה בימים, שדעתה לא היתה צלולה עליה ביותר. הלוך התהלכה על פני העיר לא במלוא מדרך־הרֶגל, אלא רק על קצות בהונותיה, ועקביה הפוכים למעלה; ראש־השיבה מגולה ועיניה המימיות לטושות, פיה פעור למחצה ומחשיף שתי שִׁנַּים עקומות וראשה נשא למעלה, ישר כלפי־שמים, בטענה קהה: „אלי, למה יצרתני? וכי רק בשביל שאהיה שוטפת רצפות?״ — אבל אינני בטוח כלל אם אין זו מזרע היהודים...

ותו? מתחת למוסך, לארכו, יושבות גויות זקנות ולפניהן אצטבאות ערוכות נקניקים דקים ושחורים ושומן־חזיר... ושם הלאה, בקצה המוסך השמאלי, בדרך לבית־המועצות — מושב־זקנים לנוצרים; יש שהבית הזה פולט מתוכו עדת גויות זקנות (גברים אין רואים שם) גבנות, סומאות למחצה, כפופות ולבושות־שחורים, שביסים שחורים לראשיהן, „מחרוזות״ שחורות על גבי פתילים שחורים לצואריהן. ועדה זו הולכת וכושלת ומנהמת־מה בזעף קצת וממלמלת־מה ועושה דרכה אל בית־הכניסה והזרה.

אורח שכיח בעיר הוא „דָיָדָה״. צוֹבֵעַ מן הפרור, איש גבוה, שכור כל ימיו, מגולח תמיד לא למשעי, בעל פנים צהובים, שעירים—כְּשֵׂדה מיד לאחר קציר. הולך הוא על פני המוסכים ועיניו מעורפלות, כמחפש־מה באויר, סמוך לפניו, לבוש קרעים ובלויים, אוסף־קרעי־בד... מדדה ברגליו הארוכות והעקומות על פני כל המוטל על הרצפה, מושך בידיו המשונות כעכים ופירות מעל גבי האצטבאות ופולט בקצף על השפתים קללות, שאין איש שומע למי הן מכוונות, אומרים אמור: לאשתו ולבנו הוא מתכוון. לאחר שנמסר לשכרות נטלו

ממנו את כספו, שצבר משכר מלאכת־צביעתו, נטלו את ביתו ושדהו והפקירוהו לנפשו...

פריצים הגונים אין אתנו. בלתי אם האחד, השר זמויסקי, ואף את פניו אין רואים כלל. רק לעתים רחוקות, אומרים, יבוא הלום ל„קבר־אבות", אל בית הכניסה הלבן, אשר שם ינוחו אבותיו על משכבותם במרתפים בתוך ארונות ברזל, עשת וכסף. כאן גם תמונות פרצופיהם תלויות במרומי־הבית – מיני מצנפות מופלאות לראשיהם ונעלים צהובות לרגליהם. לפעמים יבואו גם חוכרי אחוזותיו. לפנים, אומרים, היו אלה יהודים, אך אחד אחד נהדפו ממקומותיהם. רק י. מ. לבדו שומר עדיין על חכירתו. והרי הם באים פעם בפעם בכרכרות ובצבים, קונים את צרכיהם – הגברים במחסני־הברזל, הנשים בחנויות־המכולת ולפעמים גם במחסן היחיד המיוחד למעשי מודה, אשר בידי אשה אלמנה יהודית ושתי בנותיה הבוגרות ובריאות הבשר (מרננים הבריות על אלו; אופיצרים נכנסים). ויש אשר יסעדו בצהרים בבית המרזח של ק–ן ברחוב־הכביש.

ומחוץ לאלה – רק המון האכרים אשר בסביבה... אלה הבאים בראשון בשבת לשוק ובכל חג ומועד לבית־הכניסה, – עם שקט ונמוך־רוח. זה אך יצאו מ„שעבוד". זקני הדור זוכרים עדיין את שעבודם מתוך געגועים, כשם שזכרנו אנחנו לפנים את מצרים ואת סיר הבשר; והזאטוטים טרם ידעו מה שיעשו בחֵרותם, והרי הם נתונים עוד להשפעת הזקנים, הנוהגים עוד להכותם על לחי, כשאין הם משתחוים לפריץ אפים ארצה בגלוי־ראש ובכריעת־ברך... ובבואם העירה הרי הם כחסרי־אונים. חרדים ופוחדים, יַדדו מגוחכים על גבי המעלות. אימתם יטילו בני־נעורים אלה רק בשעה שהם באים לעמוד ל„בקורת"־הצבא השניה. בין המצרים: כבר לקוחים המה, משוחררים מעול דרך־ארץ של הכפר ולרשות הצבאית עדיין לא נכנסו, והרי הם מתהוללים קצת, מורטים פאת זקנו של איש יהודי, חוטפים כעך אצל אחת התגרניות שבשוק, מנפצים זגוגית־חלון בבית־המרזח... ושוב בא השלום על מכונו. ושוב מנהג דרך־ארץ בפני היהודי, אשר זה לא מכבר היה עומד בינו, האכר, ובין הפריץ. מִשְׁקֶה בכפר הוא „פֹּל וְכֹל". בלעדיו אין הולכים לשאול בעצת רופא ואף לא בעצת עורך־דין, – ויש אשר הוא גם משמש בורר בין אכר לחברו שבכפר...

להתבולל ב„חָם" זה?

אלא מאי, הצבא שבעיר?

את החֶלֶל הפשוט אין נותנים אפילו להכנס אל מתחת למוסך. „מזיקים

שכמותם, אף בעיניהם יגנובו!"... סגני האופיצרים, הפלדפֶּבֶּלים, אנשים מהוגנים יותר, קובעים להם ישיבה אצל מנדיל המוזג בקיטון מיוחד ומהַנים את נפשם במעשה־צלי של יהודים, בקורקבנים ובכרכשאות, מדיחים את אלה בייש ואגב־מסיתים הם את הבת לשמד... בעמל רב הצילוה...

על כל פנים אין הצבא עצמו „חברה" ראויה לשמה...

אין לך איפוא אלא האופיצרים בלבד...

ואף אמנם אתם קיים איזה מגע ומשא... בבית המרזח של ק־ן ישתו יין ולאחר שתיה ישברו את הכוסות, יחרתו את שמותיהם ביהלומים שבאצבעותיהם על פני המראה הגדולה, שבמסגרת עץ מַהֲגוֹנִי, ועל פני זגוגיות החלונות... ולבתו של ק־ן הבלונדית הקטנה החרישית ישאילו ספרים רוסים. לעתים תכופות „יבקרו" במחסן לדברי מודה השייך לאלמנה, לשתי הבוגרות ולַבן יונה־צה (שלא הזכרתיו עדיין), נכנסים לשאול לנשיהם או „כך, סתם"...

אחרי הבנות מרננים, כאמור... אף הן משמשות יצר־הרע לכמה וכמה מבחורי הישיבה: „בהיות יום קור צורב ועַז וּבְעֶגְלַת־כְּפָה אתה נוסע לבדך עם אחת מהנה, איזו שהיא... קר בדרך, אנוסה היא להלחץ אליך... קרוב... קרוב..." ויונה־צה־מוקצה מחמת מיאוס... מגושם, מטורבל, פרצוף אדום, סנטר מגולח והצפרנים מגרדות כל היום ענבי־אבעבועות מתוך הסנטר המגולח... „שליח לדבר עברה" אצל האופיצרים, נושא „אגרות" ומתרועע עם השפחות...

— תוף! ובסתר — קנא יקנא...

כללו של דבר — עולם זר. ועם זה מתחיל איזה יחס להתרקם... לא כלפי הפולנים, חס וחלילה... פולנים נלהבים אנחנו! וכי מהרה ישכחו הימים, בהם קראנו מזמורי תהלים והתפללנו לנצחון המרד השני?

חַיִל פולני, פולני מזוין, בעינינו לא ראינו. מלבוב הגיעה דפישה חשאית (לארגז הדואר משמש חור בחומת השער של המוסך), שזמושץ נפלה; ואפילו צור לא צרו עליה. אפילו מן המעקה, אשר מסביב למגדל השעון, לא ראו במרחק סביב כל גדוד נושא נשק... והנה אנחנו, נערי החדר, ראינו עצמנו כצבא פולני ורק אויב אחד ויחיד לנו: בחור שבא לא מכבר מביאליסטוק אל דודו; טומא הוא באחת מעיניו... וכמעט שנקרנו לו אף את השניה. פעם אחת רוצצנו עצמותיו יפה יפה, עד כי במשך כמה חדשים לאחר־כך היה מוטל במשכב ובקושי ירד מעליו... ומי הוא שר־המחוז מטעם הפולנים? מי הוא השולח לַיַּעַר לחם ומאסף בגדים ואף צרכי־מלחמה גנובים מתוך מחסן־הצבא? — בן [אובד] של י. מ. הנהו... יום אחד ואביו הבא מַרשה נתפס

ביער ובכיסו תעודת־מסע רוסית ובמגפיו – כתב־חוזה להספקת שבולת־שועל ושחת לחיל־הקוזקים. אירע גם והבן נזדמן אף הוא אותה שעה למקום והציל את האב מן התליה, ממש!

ואף על פי כן – עסקי קבלנות! מזדמנים עם אופיצרים בבית־הספר לצבא־הפרשים... בנות ישראל נאות הן... משאילים להן פעם בפעם איזה ספר רוסי... אף אותי מתחילים ללמד לשון רוסיה. אחרי „פָּקַד פָּקַדְתִּי" ואחרי „אולנדורף" האשכנזי, אנוס אני לברוח מספר הדקדוק לוֶרֶטש ומן המורה (לבלר בגדוד), אשר מפיו מתמר ועולה ריח ה„כוהל" הלבן...

דבר־מה נרקם והולך, ולפתע, – כל הקורים נתקים בבת אחת!

בלבול קם עלינו!

– – – – – – – – – – – – – – – – – –

קיר־חיץ הוקם בינינו ובין האופיצרים, והקיר יָעֵבֶה ויגדל...

בגנה לפני ארמון־מגוריהם של האופיצרים, בין ירק האילנות הזעירים עומדת קופת הגדוד, ועליה שומר, כמובן, חַיָל מזוין חרב ורובה. כל הבא לתוך ד' אמות שלו – יָרֹה יִרֶה!

ויהי היום, לפנות בוקר, החַיָל שבתור בא למלא את מקום השומר והרי הוא מוצא את החיל, על קובעו ועל נשקו, מוטל צָרור בשק. מנעול הקופה שבור ותבת הברזל עם הכסף – איננה!

בו ביום מצא אכר מחוץ לעיר את תבת־הברזל, שבורת מנעול, מוטלת בתוך העשב.

ופירוש הדברים גלוי וידוע לעיר כולה:

שר־הגדוד–איש זקן, ששפם לו ארוך ומחודד, ראש־שיבה מגולח, עינים זעירות דולפות ורגלו האחת נגררת לו – שר גדוד זה הוא בעל לאשה צעירה; „דם בחלב" ו„קונדס" – רוכבת על גבי הסוס, שותה יין שַׁמפַּני, מתכוננת ללכת ללובלין ולווארשא ונעלמת לימים רצופים לְהַלולות שביערות... ושלשה מצעירי האופיצרים המחזרים אחריה – שוקעים בחובות... והרי הם חותמים שטרות... ובבוא מועד הפרעון מחליפים את השטרות באחרים. וכה ימירו ויחליפו עד שמגיע יום ואין לדחות עוד...

וחַיַל־המשמר, טירון בן־אכרים מקוסטרומה, עלול היה להבהל בפני אֵלֶה, כל זה ידוע בעיר, אך לא בארמון! ובפרט, כשאחד מעליזי־ההיים האלה הוא השליש שבגדוד.

ראשית כל, שולחים את הגבור מקוסטרומה לבור־הצינוק... ובדרך בָּרד של מהלומות בחרבות ובקתות־הרובים – נתך על גבי חיל זה, החנוק למחצה,

המת למחצה מחמת פחד. – הכיצד? את כבוד הגדוד חִלֵּל! את כבוד הצבא כולו! ובארמון מחשבים מחשבות: מה יֵעָשה? בינתים עוברים שני ימים ולפי הפקודה מאכלו ומשקהו של החיל רק לחם ומים. ואולם הלחם והמים אינם נִתנים לו... ביום השלישי מופיע השָׁלִישׁ דנן בלוית חיָלים ושבטים בידיהם... המה מלקים והשליש חוקר ורושם...

החיָל מעיד: יהודים גנבים... לפתע פתאום באו... יחפים... את השק השליכו עַלַי מאחור... מעולם לא ראה אותם עד כה... רק יהודים... זקנים ופאות... ואחר –

הוא שותת דם וגווע...

לחתום את שמו לא ידע בכל אופן. חותם השליש במקומו ושולח את הכתב לשר־הגדוד... כָּתוב וחָתום.

שר הגדוד פוקד להביא לפניו את החיָלים שהיו באותו מעמד.

– השמעתם?

– אמנם־כן!

– מה?

– הוא כתב...

– מה כתב?...

– נֵיע מָאגִים זַאטי! (לא נתן לנו לדעת!)

– לא יפה שמעתם?

– אמנם־כן.

– והשָׁלִישׁ שמע?

– הוא, לא כמונו הוא, אדם מלומד הנהו!

ובמקצת כעס:

– הוא שמע?

– מסתמא...

– אמור דברים מפורשים! כהויתם!

– אמנם־כן!

– תשבעו על כך?

– אם נהיה מצווים...

– תשבעו באמונה?

– אמנם־כן!

וכך קיימו וקבלו – „מעשה יהודים גנבים"...

וכתב נשלח מיד לבית מועצות העיר: היות ונמצא הדבר שגנבים יהודים

גנבו את הקופה, הרי שאנו מחייבים בזה את בית־המועצה להמציא תיכף ומיד את כתבותיהם של כל הגנבים היהודים אשר בעיר...

משיבה מועצת־העיר: אֵין! היה נער אחד, דוד'ל שמו, ונתעלם מן העין. עוד נער אחד שלח פעם ידו בחנות־מכולת, — והריהו יושב תפוס בשברשין... אפשר, בעיר החדשה.

— יהא מן העיר החדשה.

עורכים רשימה... שולחים להביא את הרשומים, מוליכים אותם אסורים בשלשלאות וזורקים אותם לבור־הצינוק האפל והלח שבחומת המבצר...

מיד באות הנשים עם הטף העירה בקול בכי... מניחים את דעתן. האמת תצוף, סוף־סוף, כשמן על פני המים. לא כימים מלפנים ימינו עתה!

„הלא אותו לילה אף בבית לא היו"...

„שלי טפל אותה שעה בגנבה במקום פלוני"... ואת שם המקום היא מבליעה בפני עצמה.

„שלי היה בשליחות בכפר אצל הפריץ"...

אם כך, הרי שפיר. הם יוכלו לספר כל זה ולהעיד עדים... וסוף סוף הלא גנבים הם ואין רע אם יהיו כלואים קצת...

אבל שבוע רודף שבוע והקול נשמע:

— הם הודו על הפשע!

לא יאומן... ואולם מפה לאוזן יִמָּסֵר: באונס.

הוליכום כשהם יחפים על פני לוחות־ברזל מלובנים... את בשרם חרכו מתחת לצפרניהם... עקרו את צפרני הרגלים בצבתות... שער־גביניהם מרטו... שוב עולה יללת הנשים והטף...

עתה אין להחריש עוד. כתבי־בקשות נכתבים ונשלחים. מי הכותב? הפרקליט שלנו, פ. ג....

הוא כותב פולנית ודבריו מושבים אחור... הוא מתאזר־כח וכותב רוסית, ואולם אין הלשון נהירה לו והדברים הוזרים אליו שוב: פּוֹ נֶיְגְרַמוֹטְנוֹסְטִי (בגלל השפה הבלולה)...

מזמינים את מורי לשם כך... אך הלה מסרב... אסור הדבר עליו... מוזגים לו כוס, אחת ושתים, שלישית מהולה, רביעית מהולה ומתובלה. מורי נושא קולו בבכי. נופל על צואר לנשק... כתוב יכתוב. אהבת נפש הוא אוהב אותנו, „מוכן ומזומן" הוא בכל שעה לגלות לסיביריה בשביל יהודים; והרי הוא כותב.

למחרת — הלבלר נעלם ואיננו... שוב לא ראינו אותו. ואולם כתב־

הבקשה עשה את שלו. פקודה הגיעה מגבוה: לחקור שנית את התפוסים, לדרוש שנית במועצת־העיר ועל רב העיר להמצא שם בשעת חקירה ודרישה...

אך במעמד הרב ר׳ משה ואהל הם עומדים ומתנדים: אכן, הם הם הטילו את השק מאחור, הם אשר גזלו את כסף הקופה, פתחו את התבה והשליכוה אחר כך לאותו מקום.

ר׳ משה ואהל שואל:

— ובכסף מה עשיתם?

כאן מעיר השליש על אזניו, שהפקודה אומרת רק, שהכל צריך להיות „במעמדו של הרב", ואולם כל דעה בנידון זה אין לו. להציע שאלות אסור לו. והרי הוא קורא את כתב החקירה ושואל: נכון?

משיבים האסירים: נכון...

ור׳ משה ואהל אנוס לחתום...

וכשהוא יורד מבית המועצה ושואלים אותו:

— מה נשמע? מה מראיהם?

הרי הוא פורץ בבכי כתינוק...

עתה יש הכרח לעשות דבר־מה, לגשת במרץ אל הענין. יש לחקור, יש למצוא סוף סוף מה פשר האימה שהטילו עליהם... יבוא איפוא י. מ. מורשה, הוא יברר את הענין לאמתו... בינתים מועידים אספות, מטכסים עצות, הלא יש צורך לעשות דבר־מה...

ולפתע מאורע חדש:

הקול עובר בעיר, לא נודע מאין, ואולם הדבר הוא ודאי — אחד היהודים מת בצינוק!

נזכרים במותו של אותו חלל שומר! אף כאן, מן הסתם, גנע האיש מתוך ספיגת מלקות. וכבר ברור הדבר, שיציאת נשמתו היתה עוד לפני ימים אחדים. משתמטים הם איפוא להוציא את גופו, חוששים פן יודע מה שעשו לו. רוצים שירקב... או אפשר ישליכוהו לתוך אחד הפחתים, או למים, — אף לקבר ישראל לא יבוא! וכבר ידוע שם הקרבן: משה! וקול אחד נשא בכל הרחובות: משה! משה! ומבלי שנדברו איש את רעהו מזדמנים ויוצאים יום אחד זקנים וצעירים, גברים ונשים, עוללים וטף, כולם כאחד אל הצינוק! וזעקה אחת וילללה אחת בפי כולם:

— הוציאו אלינו את המת!...

אופיצר אחד עומד ליד הצינוק, והוא צועק:

— משה חי...

והרי הוא צועק לְפָנִים: יֵרָאֶה! ובאשנב הצינוק הצר מלמעלה נראה ראשו של משה, חַי!

אף למראה עינים מתקשים להאמין. צועקים אליו למעלה:

— הניעָה בפיך, הניעָה בעיניך!

והלה עושה כך. אך אין מסתפקים בזה:

— הוציאה הגה מפיך!

הוא מניע בשפתיו, אך כל קול לא ישמע... חלש הוא מלדבר... ואולם סוף סוף הלא חי הנהו. שבים הביתה בשמחה: חי הוא, חי הוא...

ובו ביום נשלח כתב־תלונה לוּבְלִינָה:

— מרדו יהודים, התנפלו על בית האסורים, אמרו לבקוע אותו... היה הכרח להראות להם את הנגבים... רצו לשחרר אותם בכח... רק ידו של אופיצר פלוני ואלמוני היא שעמדה לנו...

מודים לו לאותו אופיצר ופונים בהצעה למעלה לכבדהו באות כבוד: „זַא כְרַבְּרָאסְט" („על הגבורות"), ובעיר מנהיגים מצב מלחמה. אַל כנופיות. אל להלָך יותר מבשנַים יחד... אחרי שקיעת החמה תנעלנה החנויות ואסור להָראות ברחוב... גזרה על האספות הן בבתי המדרש והן בבתים... ומשמרי־קוזקים רוכבים על סוסיהם ומגלבים בידיהם... לשעות הלילה קובעים משמרות כפולים... נראו פני איש — במגלבים יורץ לבית־האסורים. אף בעצם היום מתנפלים על אנשים ברחוב ובודקים בכיסיהם. נמצא סימן כל שהוא לאותו ענין — במגלבים ידחפו לבית־הסוהר... אימה נופלת...

רצים לבית־המדרש לאמור תהלים בצבור, — במגלבים יפוזרו... אצות נשים לבית־המדרש לקרוע שמים בקול — מיד באים קוזקים רכובים על סוסיהם... מתפרצים וקורעים מעליהן את שביסיהן, את סודריהן, — ונעלמים... אנשי העיר החדשה מתכנסים לבית הקברות, לעורר ישני־עפר. יקומו הם ויעמדו בפרץ... בדמי הלילה, לילֹ חושך, יצאו האנשים חרש, נפלו ארצה, הדביקו פיותיהם אל אבני המצבות, חנקו יללתם... אך הקול מגיע עד „בית־פרעה" — עד הארמון.

הקיפו את בית־העלמין. אחד אחד הוצאו הנאספים דרך השער.

יראת המתים עליהם!

צלמות בעיר... וי. מ. התקוה היחידה האחרונה, בושש לבוא... יש אומרים: נפל למשכב; סברא אחרת: מתירא הוא לבוא...

היוצא מזה: אל תבטחו בנדיבים...

ובתוך דמי־המות יִשָּׁמע קול:

— משפט־צבא הגיע...

ויומים לאחר כך:

— שוב הודו בדבר...

— יצא דינם לתליה!

— פסק־הדין נשלח לאַשור.

ולפתע עולה על הדעת:

הלא יש גם יהודים בעולם, אשר קולם נשמע! אשר יש לאל ידם להושיע, חובתם היא!

אך דא עקא, כיצד להגיע אליהם? הֲכפל משמר השערים, תעודות־מסע אינן נתנות; תעודות מסע לחו"ל מכל־שכן שלא יתנו... דַּפְּשׁוּת לא תקובלנה, וכל אשר ילך ודפשה בידו, יפול לבית־האסורים...

אין דרך, אלא שימָצא מי שהוא, אשר ימסור את נפשו על קדוש השם, ויתגנב איך שהוא דרך הגבול בטומשוב, דרך שלשה מילין מכאן, ומשם לבובה. יש שם מטיף אחד לוינשטיין. משם יודיעו בטיליגרף למשה מונטפיורי שבלונדון, לכרָמיה שבפריז...

— היש מי שירצה לקנות לו חלק לעולם הבא, לזכות בחיי־עולם? נמצא איש.

אברהם מאניס שמו. על שם אשתו: אברהם מאניס ראניע'כיס. שם אשתו ראניע.

מי הוא האיש הזה?

— אפשר בעל בית בעמיו? פרנס־הקהל? עסקן בצרכי־צבור? מושלם? משכיל?

אף לא אחד מאלה.

יהודי זקן הוא זה, קרוב לשמונים, מתעתד מכבר לנסוע ארצה ישראל למות שם, ורק זוגתו ראניע תחי' היא המסרבת. ומסרבת היא באשר אין בכחה לעזוב את בית־העלמין שבזמושק, אשר שם תנוח כל משפחתה... בלי מתים אלה הרי תהיה יתומה אף בבית המקדש עצמו... ואולם אברהם מאניס לא יסע באין ראניע עמו... היאך אפשר שיהודי יסע בלי אשתו?

ושנתים ימים לאחר כך, כשהעביר אותה על דעתה והיא ארחה לנסיעה אתו, נמלכה, כשהגיעו לצפת, ותמסרהו לידים אמונות והיא עצמה נעלמה מתחת לידו. הביתה ברחה, אל בית־העלמין שלה... ובלבד שאברהם מאניס עבר את הים בשלום!... באה, פרצה ישר אל בית־העלמין בבכיה ובשמחה, נשקה ונשקה את העפר, עד כי בעמל רב נתקו אותה משם...

מי יודע, כיצד יחיה שם אברהם מאניס בלעדיה? דבוק היה בה... „בעל תוקע" היה. ויהי היום, לאחר תפלת־שחרית, וילך לו הביתה לנמנם שעה קלה... יהודי מפוזר בדעתו היה. שב והביא לבית המדרש במקום קיטל־את כתנתה הלבנה של ראניע...

— אין רע, אמר, אשה צנועה היא ראניע, צדקת, אפשר לתקוע גם בכתנתה...

מה עוד מתכונות האיש?

— חסיד־בטלן היה, מתחלה — בהסתר; שוחט היה. לאחר שנזדקן ועיניו כהו במקצת הסתלק משחיטה, ורק אז הודה: חסיד מחסידי בלז הנהו! איך שהוא ומושלם לא היה בכל אופן; לגבי ידיעה בתנ"ך אפילו עם־הארץ כל־שהוא... פעם בשעת שיחה הוא מוסר נוטריקון בשם הבלזי בענין סולמו של יעקב אבינו ואינו יודע, ש„סלם" בתנ"ך חסר ו"ו...

מצחוק היינו מתפקעים אז!

והוא, בטלן זקן זה, הוא האיש הנוסע...

ואף אמנם נסוע נסע.

את כתב „הרצאת" הענין, אשר תנתן בידו בשביל המטיף לוינשטיין ואשר לי היה חלק בה, תפרו לו בתוך חלוקו... עבר בשלום את השער, בשלום ובלי תעודה עבר את הגבול —

כעבור שלשה ימים:

בטל המשפט!

את האופיצרים היו רואים אחר כך בורשה, בלי תפרי־השרד על הכתפים, בלי מגפים, לבושי קרעים...

— אה, בן זמושץ אתה? הבה־נא פרוטות אחדות...

— —

והצרות נשכחות... בכבוד גדול מלוים את אברהם מאניס לארץ־ישראל, בין כה ובין כה ואצלנו — עולה ומבעבעת שוב... ההשכלה!

„מבעבעת" — משום שאצלנו, בפריס הקטנה, לא יהיה אָנוּש פרוצָס זה ועָלַיִת חם לא תהיה. ויבוא יום, יום ששי בהיר ונאה, ואני וחברי יחזקאל נופיע פתאום ברחוב, ליד שורת המוסכים, לבושי אפודות ב„נוסח אשכנז"; יבוא יום וחברי יצחק'ל יכנס לפרוגימנזיום אשר יִפָּתח באותו זמן, — למעשי משובה כנגד ההשכלה לא יגיעו הדברים...

פרוצס ההשכלה יעבור, ככל האפשר, בשקט. חבלי לידה קשים לא יהיו, — בת השמים לא תנָטל במלקחים, — ראשה אינו גדול כל כך, והולד איננו עוד ראשון לולדות...

ועל זה להלן. —

ה. השכלה. ר' משה ואהל. אהבת־שלש־אחיות.

להתפרצות משובה לא יגיעו הדברים.

כי זמושץ – עיר מהוגנת היא!

מימות עולם הרי זו „עיר מלאה חכמים וסופרים" – עיר של תורה, ו„באשר תורה – שם גם חכמה" –

ומה רבותא עכשיו להיות עִלוי?

אחרי כן, ב„מוֹנִיש", אני שוקע יותר בנבכי הימים ההמה... עת אשר–

עוֹד חָיָה חָיוּ בַּעֲלֵי־הַבָּתִּים הַיָּפִים,
מִשְׁקְפֵי־נְחֹשֶׁת, בָּתֵּי־תְּפִלִּין מָכְסָפִים,
„עֲטָרוֹת" שֶׁל זָהָב, בַּרְזֶל – הַמֹּחוֹת...
לֹא אֵלּוּ הַשָּׁנִים, לֹא אֵלֶּה הַכֹּחוֹת...

בית המדרש עדיין הוא מלא „אשלי רברבי", וצר המקום. „לומדים עוד בפָּלוש, לומדים עוד על גבי המדרגות"... וכאמור – „באשר תורה שם גם חכמה". מאז ומעולם היה הדבר כן. כך מספרים! לא לי; – אני רק מטה אוזן. בכל מקום, אשר שם יסופר דבר־מה, שם אני „צָץ בֵּן רֶגַע לא שָׁתוּל ולא זָרוּעַ", „יושב כגולם בפה פעור". הגדולים תמהים: „ראש של עלוי"; החברים אף הם: בר נש כ„קפיץ" והוא נהרג על כל ספור־מעשה קל; דף גמרא – כמשחל ביניתא מחלבא! וטעמו של אותו דבר לא נהיר אף לי לעצמי. אבל לבי נמשך. בעד ספור־מעשה הייתי נכון לותר אפילו על משחק חתן־כלה בחורבה – ואולם משחק זה פסק גם בלאו הכי... הנערות מקדימות להתבגר; ריבות־כלות! מדרגות משותפות למעוננו ולמעון כלתי מן החורבה, ואני איני פוגש אותה עוד...

– –

האהבה לספורי־מעשיות טבועה בטִבעי.

ואתנו בבית המדרש מתפללים שנַיִם, שתי יוּנֵי־שיבָה, אחים תאומים הדומים איש לאחיו כשתי טפות מים זו לזו. מתקשים להבין כיצד תדענה נשיהם להבדיל ביניהם, כיצד מבחינים בהם ילדיהם... „יתכן" – מגחכים –

„שתקרה גם טעות לפעמים!" והרי הם תמיד צמודים זה לזה, מחזיקים בית אכסניה משותף ברחוב הכביש, ויושבים בבית המדרש, מקום סמוך למקום, ערפם אל ה„שולחן" ופניהם אל ארון הקודש. ואינם זזים זה מזה. וכשהם שוהים לפעמים בבית המדרש שעה יתרה לאחר התפלה, הרי הם הומים כיונים ומשוחחים על ימים ראשונים; ואני — מיד אני סמוך לשולחן, זוקף את אזני לבין ראשי־השיבה.

„אטו מלתא זוטרתא, זמושץ שמלפנים", „הגאון" — ראש הברזל!".

והמכוון לרב שפֵּהן מלפנים בזמושץ. כאן בא „חי, חי, חי!" — שָׁפה אחת וצחוק אחד. ושתי כפות ידים שטוחות — אצות אל השפתים, מנהג צרפת; כך נוהג גם הד"ר סקשינסקי: שלא יהא אדם מתיז בפיו. וספר יספרו לעצמם מלתא דבדיחותא אחת — מי יודע כמה פעמים חזרו עליה — מעשה ב„גאון".

ומעשה שהיה כך היה: יום קיץ, הדלת פתוחה. נכנסת נערה משרתת ושאלה בפיה בדבר האוז החם המובא עמה על גבי הצלחת... זה אך צלוהו, נתחוהו ומצאו בו משהו... המשרתת יחפת רגל ואין הוא שומע בכניסתה; יושב לו ומעיין בספר!... הרי היא נגשת אפוא אל השולחן, מניחה לפניו את „גוף השאלה", והוא אינו משגיח בה, שקוע כולו בספר. והרי היא נטוגה עד הדלת, עומדת בפתח וממתינה. היאך תבטל אותו מלמודו... אבל הוא, הגאון, מחונן היה בחוש הריח, הרגיש וראה... כסבור, יושב הוא בשעת סעודה... התבונן וראה — אוז מוטל לפניו. „אוי, אוי, רבנית שכמותה!" — היאך זו „מפנקת אותו!" הרי הוא מוסיף ללמוד ברפרוף עינים וידיו נוטלות וזורקות נתחי „שאלה" לבין הזקן והשפם, לתוך הפה... הנערה נדהמה מרוב הרדה. ועד ששקלה בדעתה, ועד שפרצה בקריאת־קול אל הרבנית למטבח ועד שבאה הרבנית, — והאוז איננו!

והריהו אומר:

— הסי, הסי, רבנית! אם אני אכלתי — סימן שכשר!

הרבנית קורצת לו בעינה, והוא:

— הואילי גא ואמרי לה — הכלים כשרים!

ואותו גאון גופו בקי בשבע חכמות. ומספרים אלה השנים, שהיה נכנס בוכוחים עם הכהן הנוצרי וזה היה נפטר ממנו תדיר אבל וחפוי־ראש, „כאותו מנקה־ארובות ממש!"

והיה היה שמש אחד בבית הכנסת — —

— אביון גמור...

— מטופל...

— ואיש לא ידע כלל שהוא מין „מזיק" כזה...

ויהודי זה המציא שטה חדשה לחשב חשבונות ולהגיד למפרע את כל לקויי החמה והלבנה העתידים להתרחש „מאות בשנים לאחר כן". לאחר פטירתו מוצאים את חליפת המכתבים שלו באותו ענין עם האקדמיה בפריז. עד היכן הדברים בגדר אמת ואנה נעלמו הכתבים הללו — אין איש יודע. אך מספרים שלחצות היה מזדמן זה השמש יחד עם ר' ישראל זמושץ המחבר של „הטבע" (אם אין אני טועה בשם) אצל „ראש הברזל" ולאחר חצות, לפני עלות השחר, היו מתוכחים בדברי חכמה... על ישראל זמושץ (אם אפילו אמת נכון דבר המסופר) ממעטים לשוחח. הלא זהו מורו ורבו של האיש מְדַיסוי; ובשביל כך מוטב שלא לדבר מטוב ועד רע.

ואף ג ב י ר י ם היו אז...

— חוכרי אחוזות; נחלות גדולות היו בידיהם.

— פולין־הרעה. גרש נתגרשו.

— ואף נמסרו בפלילים. הם הפריצים תקיפים במשפט. ובן המשק מעיד לפי פקודת הפריץ. יהודי המסרב ללכת ברצונו הטוב לפני מועד, מפקיעים את נכסיו למכירה בפומבי, למשל —

— ר' יוסל!

— נפטר בעיר, בעניות גמורה...

— השאיר יתומה — בת בוגרת...

קצת דברים ידועים גם לי בענין זה. מכיר אני יתומה זו. גבוהה ורזה, רגליה נגררות לה, עיניה מימיות ושערות לה — לבנות כפשתה. שערות בת־כפר. ואולם מהולל מאד דבורה הפולני, וגם זה: שתי התמונות התלויות בביתנו על הקירות: נפוליאון השלישי עם אשתו הקיסרית אֶוגניה, שבהם הייתי מענה את מורי האחרון; הארון הגדול, הרחב והגבוה („ארון משולּ לבית"), אשר בו נחבאתי מחמת נקמתו של סקשינסקי הרופא והשחתי אז סיר מלא ביצים; אף שני המוטות הארוכים והשחורים על גולותיהם מנחושת־קלל, העשויים לתלות עליהם וילאות, שאין אמא רוצה לקנותן (נשתגעו, שונאי ישראל!") והם מתגוללים בעלית הגג, — כל שלש המציאות הללו (אותה חבה ל„מציאות" שנמסרה לי בירושה!) קנה אבא בשעת המכירה הפומבית בכפר אצל ר' יוסל.

— „פולין־הרעה"... אחד אחד נתגרשו אל העיר.

— ומי נשאר, מי? י. מ. לבדו...

– כי על כן י. מ. הנהו!

אולם אותם החוכרים „מעורבים" היו עם פריצים, והליכותיהם הליכות־פריצים, אף אל העיר היו באים ומביאים אתם מנהגי־פריצים. כדרך ש„תגרי ליפסיאה" היו מביאים אתם מלייפציג – קצת אשכנזית! – (אותה אשה מאשכנז שנגזר עליה לשַמש גלגול!)

– מהלך נאה לליפסיאה!

– גזלנים בדרך!

– אף אמנם צואות היו כותבים, גיטין על תנאי היו מניחים, לפני הנסיעה...

– לא כבימינו!

– –

ואולם כך קבלנו מפי השמועה, כך היו מספרים!

ואף „ימינו אלה" אינם רעים כל כך. התקופה היא זו שמיד לאחר איכנבום, לאחר צדרבום ושאר בני גילו. לזמושץ, לביתו של י. מ., בא אותו אפיקורס גדול ו„חוקר קדמוניות" – יעקב רייפמן. והנה גם דודי, זה העתיד להיות מאסף לכתבי – חטאות נעורי, לובש בנוסח אשכנז קצת, לא קצרות בהחלט ואף לא למטה מהברכים (שתי מדות היו מודדים: אחת, עד הברכים, בנוסח אשכנז. ושניה – קצרות ממש, כששפת המעיל, עם ישיבה, נוגעת בצמצום במקום־המושב – אשכנזית גמורה), משוררים מברודי, הסרים על דרכם אלינו, באים בצל קורתו ומזמרים... בביתו המון ספרים זעירים בתוך ארון „זכוכית". בין השאר: „סערקעלע" לד"ר עטינגר, ה„קוגיל" של אותו מחבר, גלגול של הפעמון לשילר, ומשליו... וביתו של ר' זלמן הזקן? הוא גופו – יהודי בריא בשר, איש מדורות עברו, לבוש בגלימה רחבה ומטה עם גולת כסף בידו, הריהו מהלך (מאסף נדבות) – המקל לפניו והשמש נושא מאחריו את קופסת הכסף... אשתו (שמה נמחה מזכרוני) יהודיה, ש„פימה משולשת" לה ואזניה אינן נקובות. ה„עדיים", נזמים ארוכים משובצים אבני חן – מתנענעים על חוטי משי היורדים לה מציצת־מצחה. ובביתם: גנה באמצע החצר, גזוזטרת־עץ עולה וסובבת את הדיוטה השניה, וילאות בחלונות, ומעבר לוילאות (או, במזג אויר נוח – על הגזוזטרא, ובימות הקיץ – בגנה, על גבי ספסל, ליד האילן היחידי שבתָּוך עם ערוגות הפרחים המגוונים מסביבו) יושבת בת אלמנה ושתי נערות (אחת לבנה ואחת שחורה) ולומדות לשון צרפת מתוך ספרו של אולנדורף וקוראות אשכנזית – „פחז כמים". ומין ספריה גדולה שם באותו בית. בקרב הימים קבלתי משם ספר למוד לפיסיקה.

והנה א... ל.. זה לובש כבר אשכנזית ממש, אשכנזית גמורה. דר הוא בקצה העיר, מימין (מצד השוק) לבית מועד האופיצרים. בית מיוחד לו לעצמו ושם גן גדול, מוקף גדר־קרשים גבוהה. וכשהולכים אל הנהר אל הרחצה – בשביל הצר – מציצים לבין הסדקים שבין קרש לקרש ורואים: שם בגן מתהלכת בתו היחידה, גבנת זעירה המתביישת להראות בחוץ. היא קוטפת פרחים או מעיינת בספר.

בגן מצויים עצי תפוחים ואגסים. אולם אנו נמנעים מלטפס ולעלות בגדר. דרך־ארץ לנו ויראת הכבוד בפני הגבנת המַשכלת ואף בפני כלבו של המשגיח...

והרי גם ק... זה המחזיק את בית היין, מקום שם האופיצרים נותנים בכוס עינם והפריצים שבסביבה באים ואוכלים וקונים יין ומכולת לביתם. יש שם באותו בית נערה נאה, „כלי־בדולח", ולה צמות של משי, צהובות וארוכות (עליה עוד ידובר) והיא קוראה בספרים השאולים מאת פריצים ופקידי־הצבא.

ושוב ביתו של י. מ., במקום אשר גדולי האופיצרים ישחקו שם בפריפרנס, ואשר לשם יבוא יעקב רייפמן, אותו האפיקורס הגדול, לכהן בתור מורה! ומגן לתפלה בבית, בשביל הילדים בעיקר; הוא, י. מ. עצמו, מצוי על הרוב בוורשה. לפני התבה עובר, בתור ש"ץ, כובעני אחד ועמו מקהלת אחיו, כובענים אף הם. הללו יהודים שאינם יראי־שמים ביותר. אח להם, אפיקורס במקצת, מורה לכתיבה תמה, והוא מחבר שירים ביהודית, דוגמת עטינגר! אחד ה„משוררים" מתוך אותה מקהלה יסתלק בקרוב לעולם האמת ויהיו מספרים עליו, שלפני הגסיסה בקש כי יאכילוהו שזיף מתולע, כשיהיו מלקין אותו בעולם האמת, יהיו מונים ומשמיעים, אחת ואחת, על חטא מה הוא לוקה. כיון שיגיעו לחטא שחטא בשזיף המתולע – ידע: הסוף למלקות! וכולם, שלשתם, מבטאים את ה„עברי" בתפלתם! לא ליטאית. את זו לא היו סובלים עדיין באותם הימים, הליטאי הלא בעל „ראש צלב" הנהו. ליטאי אפשר לו לישב בפונדק של ערלית וללמוד תורה. ולאורח התמה על כך ישיב: „אין מר יודע כלל עד היכן מגיעה צניעותה של אשה זאת!" האכל תאכיל אותו אף תשקהו ולא תניח לו להפסיק מלמודו! (ראה – „חלומו של מלמד ליטאי"). ליטאי, אם בא מי שהוא אליו ומסית אותו לשמד, הרי הוא משיב: „המתן לי קצת, עד שאתפלל מנחה". ובכלל, איש ליטאי יקר־מציאות הנהו עדיין בכל אותה סביבה. הי ה היה אחד בזמושץ ודוקא אברך הגון, הגון למאד, הלא הוא חתנו של ר' זיינבילי, ושבק חיים לכל חי, רחמנא ליצלן; האלמנה אומרת לשבת באלמנותה...

הם מבטאים „עברי" פולני. שמחת תורה. הגבירה עדויה אבני החן הגדולות באזניה, צווארונה הקט, המשובץ פנינים, לצוארה (בחיים כמו על גבי התמונה התלויה באולם). הגבירה מחייכת בנועם ומגישה „כִּבּוּד": טורט (סבורני, זה היה אפוי בידי אחותה וזקנתי), אגוזים, שכר, יין שרף מעשה־בית; גם מעט יין. והם, החזן עם המשוררים, מזמרים ש י ר י ם! "בַּדֶּלֶת פְּבָר נִשְׁמַע קוֹל רַעַם, הֲתְעוּדָה" הוֹלֶמֶת פָּעַם". וגולדפדן במחי אגרופיו מכה בתריסי בתיהם של ישראל... „כבר האיר היום! אומות העולם מצפים לכם!" בזמושץ, כאמור, יש הד מגוחך במקצת לדברים — וכי מי הם אומות העולם? ואולם הזמר — זמר הנהו!

ומנין זה אינו נוהג לאמור פיוטים. לשעת „יזכור" מזדמן הקהל המעורב, שאיננו מיותם, מחדר הגברים ומעזרת הנשים (האולם) בפרוזדור — הרי התחלה של פלירט. ביום כפור מכבדים אלה את אלו בטפות־חזוק ללב, ואולם למפרע יש צורך להושיט לשון שתעיד על הצום...

ושם מתפלל קינדרפרַינד, בחור זקן, מגולַח זקן, ולו סדור ומחזור עם תרגום אשכנזי בצדו. נהיר לו „פִּידוֹן" ומדבר על „ירוזלם", — באחד הימים הוא שואל אותי:

— מה פסוקך, ר' פלוני בן פלוני?

אני זוכר את דברי הִלֵּל ואומר: „ואהבת לרעך כמוך!" אך הוא משיבני: לאו, א נ כ י זה הוא היסוד!

אמנם, כשבאחד הימים נזדמן לאותה חברה (איני זוכר עוד מה סבה היתה להזדמנות זו) אדם אחד, רפאל „בן־חומץ", יהודי מגמגם, בעל בית חרושת לחומץ, שזה אך בא מחוץ לארץ, מקום שעשו לו נתוח, והלה ספר מה שראה שם: „בעיני ראיתי", היאך שנסעה עגלה בלתי רתומה לסוסים, — פרץ הקהל בצחוק גדול כל־כך וכה המטירו עליו לעג, וכה הרבו בעקיצות שונות, עד שאנוס היה אותו רפאל „להודות", כי אך „לשטות" בהם רצה ובדה את הדברים מלבו...

ואף על פי כן, התחלה היתה כבר! וזרע, אשר יעלה צמח לימים חדשים, הוטל לתוך הקרקע!

כי הנה באים ימים, שאפילו יהודי פשוט, לכאורה, ולא פֻּפְּחַ ביותר, נמלך ומופיע פתאום בחדר, שבו לומד יצחק'ל שלו, והרי הוא אומר:

— רבי! (מפולין הגדולה הנהו, מדגיש את הריש!) עתים חדשות הגיעו! חייב אדם לקנות השכלה! בני קרוב לעמוד בשדוכים!

— מה שאלתך, ר' פלוני בן פלוני?

ב„פסוק" אין הוא רוצה. אינו רוצה שיהא בנו אפיקורס, ואולם — „פרק של קונקורדנציה מוטב שתלמדהו! פרק אחד יום יום!"

ובעיר מתשוטט עדיין, כמדומה, אחד מועמד ל„תוכחה", יהודי עני, צהוב וזקן, גבוה ורחב כתפים. את שם משפחתו לא שמעתי מימי. שם־כנויו אינו ראוי להקבע בדפוס, ושמו הפרטי יואל. ולו בן באחד המקומות ברוסיה, השולח לו כסף על ידי הדואר, „פאָלני יָדנַרַל" (גנרל שלם — שפת רוסיה־פולין בעניני־צבא).

בטלה תתהלך ההשכלה מאפס כל מעשה לעשות בו!

אַי־שם המולה ורעש. חסידים מלקים את המשכילים על גבי ספרי־הקונקורדנציה, — והמשכילים כותבים בידם האחת שירים בשבח ההשכלה ועל ארבע תקופות השנה, ואף שירי־הלל — קלוסים ותשבחות לממשלה על חסדה את כנסת ישראל, וידם השניה כותבת כתבי־מלשינות על „מורדי האור"... ומלחמה נמשכת את התקיפים ואת הקהל, מלחמה עם הרביים, עם החסידים, עם הרבנים... אצלנו — אין אף סימן לכל אלה.

אם יבוא יום ואני אתאונן:

בָּשָׂר, מְחִיר הַלַּיְטָרָה פְּרוּטוֹת עֶשְׂרִים וּשְׁמֹנֶה,
לְהַשְׁלִיכֵהוּ לִפְנֵי הַכֶּלֶב

ולשם חרוז אוסיף ואתאנח:

„וְהַלַּיְטָרָא, אוֹי וַאֲבוֹי לַקֻּנָּה —
גִּידִים וַעֲצָמוֹת, שְׁקוּלִים בְּמֹאזְנֵי־סֶלֶף"...

ואם גם לאחר כך ב„ספורים ושיר" (הדפסתים יחד עם חותני בעבר, ג"י ליכטנפלד) אני מביא פואימה בשם „חוה" ושָם הגִבורה בשֵם זה כבודה מתחלל על ידי בנו של ראש הקהל התקיף, וכו' וכו'... — הרי אין כל אלה אלא מעשי חקוי... דוגמת החקויים שהייתי מחקה את היינה... ורק במדה יתרה של תַפלות־טעם. מֶחכר הבשר (מעין ה„טכסה") היה אמנם נהוג אצלנו, אבל בלי מרמה ושוד, ואף זה נתבטל. דוגמה של ראש־קהל למופת בזמושץ (עד הזמן האחרון כמעט) הרי זה יהודי, שאינו יודע לפצות פה ושלא יעמוד לפטפט בבית מועצת העיר, — יהודי שאינו יודע לחתום שמו (ואף לא יחתום בלי ידיעתו של הקהל: החותמת של ועד הקהלה שמורה בידי אחד מבעלי־הבתים) והוא סופג סטירות־לחי מאת אשתו על שהוא אינו שוקד יותר להשתדל בנשואי בנותיו...

לרביים אין רשות הכניסה לזמושץ, אין רוצים במחלוקת. ואם הקול נשמע: מי־שהוא נוסע, — מיד רצים אל המושל והוא מציב משמרות ליד

כל מבואי השערים ויהודי עומד על גבם מטעם הקהלה. כיון שנראית העגלה, מיד:

– קוּדִי? נַאזַאד! (לאן? – חזור לך!)

ור׳ גרשון־הניך „בן־תכלת" (כך היה כנויו) רוצה דוקא להכנס לזמושץ. ויהודי נצחן הוא זה. מה עשה? – קנה לו בית בעיר. הרי לא יגרשו את בעל־הבית! וליתר „תוקף ועוז" הוא מתגנב העירה בן־לילה! לבוקר, עוף השמים הוליך את הקול... הכל יודעים; אכן הוציאוהו ולא בכבוד גדול ביותר!

החסידים מעטים הם במספר ואין דעתם נשמעת כלל. מלקקים הם עדיין את „פצעיהם" שנפצעו עוד בימי הגאון על ידי הקהל והעומדים בראשו. מעשה באברך אחד, מן החוץ כמובן, שתקפו אותו געגועים והרי הוא מתחמק ובורח אל אחד הרביים. נשלחו רוכבים אחריו. תפסוהו ועשו לו כדת. דרך הרחוב הוליכו אותו עד לבית. בבית הוא לוקה כמשפט ומשם – אל הרב. נכתב הגט – ולך לך! אחרי בן־המקום נוהגין במקרה שכזה אבלות־שבעה! „מנין" שלם אם יִתָּפס – מוליכים אותם לבית־הפקידות, גוזזים בידי גויים את פאותיהם ומגלחים חצי זקנם... עוד ישנם אנשים, שזכר הדברים האלה חי בלבם.

עתה, ברוך השם, שקט! כלומר – הם מברכים את השם! כעבור שנים, כשיפול דבר והרבי מאישביץ יאמר לפסוק בדין תורה שלא כדעת הרב מזמושץ (וזה לא היה „שם־דבר" דוקא!) נטיל א נ ח נ ו עליהם חרם: אנחנו, האשכנזים, נחרים אותם, את החסידים!

שמא תאמר, מלחמה לנו (למשכילים) עם הרב?

ואולם הרב שלנו, זה הבוחן אותי בתורה והעתיד להתגלם אצלי בדמות ר׳ זישלה – הרי הוא ר׳ משה ואהל.

אכן ראוי הנהו זה לקבוע לו מדור מיוהד.

– –

ר׳ משה ואהל הוא תלמידו של הליסאי. זה מביא בכתביו את דעתו וכותב: „ותלמידי הגאון"... חתן גבירים היה, שלח ידו במסחר; ולאחר שאבד כספו – היה לרב בזמושץ. שונא בצע הנהו. יובל שנים הרי הוא יושב על כסא הרבנות ומסרב לקבל הוספה על שכרו. „איני רוצה שתגדלו לי בטן־נגידים!" רח"ש אינו מקבל! שכר דין תורה הוא מחלק בין המסובים עמו – דיינים או בוררים. ולפיו אינו נותן כל דבר בלתי אם אשר תבשל לו הרבנית שלו. בסעודת מצוה הוא טועם משהו, כדי שיוכל לברך; אוכל כזית יבש לשם נטילת ידים וברכת המזון.

והנה הוא כולו: יהודי קטן מתוק־פרצוף, זקנקן לבן ככסף ועינים — חייכם — "יונים ממש", אוהב ילדים אהבת נפש! אך יִראה בחוץ או בבית המדרש, מיד תסובבנו העדה הצעירה והוא בולט משהו גבוה מהם, — כשכוי גדול בין צעירי תרנגולים. וליהודי קטן זה קול־ילדים דק ורועד — כפעמון כסף נאה. וכשהוא מתפלל כל־נדרי בבית הכנסת — חזקה היא בידיו — יִפְעַם, יצלצל, ישתפך זה הקול ויִשָמע בתוך הדממה הרבה, העמוקה בכל הפנות הרחוקות ביותר למטה ואף למעלה בעזרת הנשים... וכך היא דרכו — בכל ימות השנה הוא מיקל. הכל כשר, אך כשר. כנסת ישראל עניה היא, בכל חשש הפסד מרובה, בִיקרות מתמדת שכזו... חוץ מבפסח; כדג במים יפרפר מאימת כרת שבמשהו!

ופוסק הוא תמיד ישר מתוך הגמרא.

ואם נמצא מי — ולא סתם בן־בלי־שם, כמובן — שמקשה: הכיצד, פלוני ואלמוני מגדולי הפוסקים סובר לא כן, — הרי הוא מחייך ומשיב:

— בִימי ובעירי הרי אני פוסק יחידי!

ודי. שוב אין מדברים בזה.

ואימת מלכות מטיל יהודי קטן ומחייך זה על כל; למן הגביר והחסיד ועד לקל שבקלים... ענוש יענש! כלומר: לא הוא, חס ושלום, ואולם ברור הדבר כיום — שם במרום עומדים לימינו. בזכותו, או אפשר — בזכות אבות?

הלא ידעתם ודאי את סופו של שמעיה גבור, זה שדבר סרה על הרב שלא בפניו והתפאר: הנה הוא רץ לקרוע את השטריימל מעל ראשו. אם לא — קראו את הרשימה הנקראת כשם הגבור.

כי הלא בגלל פגיעה בכבודו נענש אף הטריסקאי בעצמו! ואף חסידי טריסק אינם מכחישים את הדבר. ומעשה שהיה כך היה: באחד הימים בא הטריסקאי לזמושץ (מאז אין מכניסים רביים לעיר). עלה על דעתו להתנהג אף כאן כמו שהוא נוהג בעירות אחרות ש ל ו. הרי הוא שולח את הגבאי לקרוא לרב. חייך ר' משה ואהל והשיב: "לך, אמור לו, שכבוד התורה דורש להקדים ולהקביל פני מרא דאתרא"! לא ציית הלה, הטריסקאי, יצא את העיר ולא הוציא שנתו...

— היתה זאת מצד הרבי — אומרים חסידי טריסק — שגגה היוצאת מפי השליט.

ואף הם מוסיפים לא בלי גדלות:

— עם צדיק, יסוד־עולם, כטריסקאי, הרי מדקדקין שם למעלה כחוט השערה!

וכשבא יעקב רייפמן אלינו לבית י. מ. בתור מורה, או מלמד ממדרגה עליונה, ומי שהוא נסתר הטיל חרם כנגדו, כדרך תעלוליהם של חסידים... פוקד ר' משה ואהל להכריז, שכל המחרים בלי ידיעתו של מרא דאתרא ובלי בית־דין־צדק שלו, הוא גופו מוטל בשמתא... בה בשנה מת אברך חסיד אחד – והכל יודעים בהחלט, והדבר ברור כשמש בצהרים, כי אותו מטיל־חרם הוא שנפטר! עונש משמים היה זה.

יצאה הפקודה על חובת הצבא. עצת אבי לא ללכת, באשר „אין חובשים עולם מלא בבית האסורים", אינה מוצאת לה, כמובן, כל הד. ממשמשים ובאים ימי הבקורת. על דעת הקהל מחליטים, שכל אלה שילָקחו יקבלו תמיכה מן העיר. להם לדרך וגם למשפחה הנשארת בבית. ר' משה ואהל מעמיד קופסה בביתו בחדר שני ומכריז, כי מן היושר שכל בעלי־הבתים יטילו לתוך הקופסה מעשר מרוחיהם... הנדבות, כאמור, נזרקות בחדר שני. איש איש זורק ביחידות באין רואים. ואולם כה רבה האימה לעבור על „גזרתו" כה רב הפחד בלב איש ואיש שלא יטעה בחשבונו, עד כי בהפתח הקופסה מוצאים – „שרפ"ט".

והפליאה רבה!

והיאך מצייתת לו עדת הנשים!

כדאי היה לכם לראות כיצד אלו בורחות מעל החביונות והדליים המלאים דגים לשבת, אם הדייג מעלה את השער בפרוטה אחת. כי ר' משה ואהל, בחששו פן לא תשיג יד העניים לקנות דגים ותתחלל שבתם, שולח את השמש להכריז: „איש אל יקנה"!

כמפני האש בורחות הן!

וי. מ. הגביר, בעצמו ובכבודו?

שלום רב ורֵעות בינו ובין ר' משה ואהל. „יהושיע'לה!". ואף על פי כן היה מקרא שנקרא „יהושיע'לה" זה לדין תורה ונשלח השמש להביא אותו, והלה – אורחים בביתו: הפלאַץ־מַיור, משגיח־המבצר ועוד... והרי הוא מוסר: אין השעה עכשו פנויה לו. משיב אותו ר' משה ואהל: אלהים נצב בעדת אל, ואשר אין שעתו פנויה בשביל הקב"ה, יכול להגיע, חס ושלום, לידי כך, שהקב"ה לא ימצא שעה פנויה למענו!...

אין ברירה. הרי זה מזדרז ורץ!

ואפילו הקל שבקלים?!

פעם, בליל שבת, הקיץ הרב בשעה מאוחרת בלילה. איזו רחישה חשודה העירה אותו. הרי הוא מתבונן ורואה, שגנבים מוציאים את זגוגיות החלונות.

נכנס ראש, והוא רואה – מי שאינו איש ישראל. עתה הוא מהלל ומודה את השם יתברך, על כי „רוב גנבי ישראל" אינם מחללים את השבת! בינתים נכנס הגנב, בודק ובולש ומוצא את מנורות השבת. מילא, סוף סוף יהודי הוא שיקנה מנורות אלו – והרי הוא מפקיר אותן! שבת אחת מברכת הרבנית על מנורות־נחשת. אשה היא אשה – והרי היא מזילה קצת דמעות בשעת ברכת־הנרות. ותו לא! לערב־שבת הבאה מחזירים את המנורות. שני יהודים, סוחרים בגנבות, קנו אותן. מתה אשתו של האחד והשני נסתלק לו בן מחמת אסכרה, רחמנא ליצלן.

וגלוי הדבר לכל, כי זה שלשים שנה לא נטל ר' משה ואהל ספר לתוך ידיו. זוכר ש"ס ופוסקים על־פה. באשר תפתח, שם ימשיך ויגיד, אם יש צורך בכך, על־פה, ככל אשר ירצה. ואולם קרא יקרא דוקא ב„ספרים הזעירים". מאין הם באים לידו?

ובביתו, בחדר בית־הדין יושב דיין אחד, תם. וכשאין בעלי־דינים, מהלך לו ר' משה ואהל הנה והנה בבית הקהל ו„ספר זעיר" בידו, והריהו מתעכב ועומד ליד אותו תם ושואל:

– היאך אתה משער? וכי אפשר הדבר, כי יהלך אדם יחף על גבי שברי־זכוכית?

הכונה לחרבונה; קָרֹא קרא את „מסתרי פריז"...

— —

כאמור, בטֵלה תתהלך אצלנו ההשכלה בת השמים, באפס כל מעשה. לא יהיה זה אלא ענין רומנטי בלבד. נערים יתהלכו בשוק וינעימו קרוא בקול לאור הלבנה: „ציון ציון", „החמלה", „יונה הומיה".

ואגב יהיו זורקים עינים עורגות אל החנויות, מקום שם בתולות־כלות יושבות...

אחד משכיל יסור אלינו על דרכו וכה ידבר:

– העיקר – אין אוכלים! יהודים אינם אוכלים כלל! לו ראיתם כיצד נוהגין לאכול אצל אומות העולם!

ומהרה יקצצו בבגדים!

ואף־על־פי־כן זכיתי אני לקבל שכר השכלה!

— —

כאן עלי להפסיק לרגע ולקפוץ קפיצה קלה בזמן – אחורנית. ומיד אחרי זה אצעד צעד רב לפנים. ואל נא תבואו עלי בטענות. אין אני כותב כאן את קורות ימי ואפילו לא זכרונות הקבועים בסדר כרונולוגי. רצוני למסור לכם רק צרור מפתחות ליצירותי.

ומוכרח אני לקפוץ קפיצה אחורנית, משום שעל דרכי, בחפזי, נשמט מתחת עטי מלמד אחד. ודוקא יהודי גבה־קומה, שקשה היה להשמיטו, ובעל פרנסה צדדית בלתי שכיחה (אצלנו, לפחות), שאף היא מן הראוי היה לה להקבע בזכרון – כותש טַבק היה! מתחלה היתה עוסקת בזה הרבנית, אלא שחלתה וארכו ימי חליה – והרי היא שוכבת במטה ונאנקת. והוא כותש את הטבק ומקשיב ללמודינו אל השלחן. ולמדן גדול הוא האיש ויודע לאמור לפנינו סוגיות שלמות על פה. ואף – פשטן גדול הוא. וכשאני מתחיל לפלפל, יַתריס: „הרי זה מטפס שוב בהרי אֲרָרָט!". אם יסתפק באמירה בלבד – אין רע. ואולם מתירא אני שמא יגש וינח אצבעותיו על גבי הגמרא. ספוג טבק הנהו יהודי זה. כיון שהוא קרב, מיד תוקפתני עטישה. ושש אצבעות לכל יד ויד שלו. ומתירא אנכי מפני היד. הכלל, כל אותו זמן אני מחזיק עצמי פשטן כרצונו...

עתה, לאחר שנפטרתי מן הטבק ומשש האצבעות, יכול אני לקפוץ קפיצה לפנים ולספר כאן מקרה מאוחר לגמרי. מקרה זה עולה על דעתי כל פעם, מדי אהרהר בענין ההשכלה...

– –

ימים רבים לאחר תקופת ההשכלה. וכבר הסתלקו מזו. כבר רואים אותה כראות קרינולינה לאחר שהגיעה שעת השמלות הצרות. אף מאשימים אותה: מים ומלחים לא המציאה לשרשים, גם לא אור ולא אויר – לענפים, – רק עקור עקרה יונקות וקבעה אותם בגזעי־נכר. ואולם, כמו שאר ענינים אין גם ענין זה נהיר כל צרכו... איך שהוא והדרך ההיא לא דרך היתה כלל וכלל...

ואני, כבר סופר ותיק הנני. וכבר ציונים על דרכי עשיתי:

חברי דינזון הדפיס את „הפרצופים המודעים"; אף פרוטה לא הכניס חזרה. אני כבר הוצאתי, בסיועם של בני אדם נלבבים, שלשה כרכים של „הביבליותקה היהודית"; כמלח במים נמוגו – יחד עם ההון שהשקע בהם. וכבר אנו עומדים בתקופה שלאחר גליונות־החגים, שהנוער המתקדם קבל להפיץ אותם ואת מחירם לא גבה ומובן שגם לא המציאו לתעודתו. וכבר – גם לאחר חג היובל.

כתַבתי בעת ההיא: וורשה, צגלנה נו' 1 – „קִנם של אנשי־פרץ"... הרי שנוסד כבר גם בית מדרש על שמי.

„חדר" שלם היה זה – ולבסוף נשארתי לבדי. נע ונד הוא העם ולא כל שכן עולם הבוהֵימה שלו – הסופרים הצעירים. הלכו באשר הלכו ושמם הולך לפניהם!

וכאן עלי להעיר, דרך אגב, („דרך אגב" זה עם המאמר המוסגר — חולשותי הנן) כי לשם ולתהלה הגיעו והיו לאנשים – דוקא ה„קונדסים" שבחדר.

אלה שלא נתנו עצמם להיות מונהגים! השאר, כל אלה שקבלו עליהם ברצון את הצנזורה והקריבו את כתב־ידם אל מתחת לעפרון שלי, — האלהים ירחמם!

גרגרי זרעים פזרתי, שבעה נקיים ישבתי עליהם, ובעמל רב זכיתי לפרי כל שהוא. רק הציץ הנבט, הבוקע בקושי את האדמה, מיד המכתי בו, סמכתי אותו, שלא יהיה זוחל על פני הארץ. מעלה, רומה! כלונסאות למשען תקעתי!

אכן, הכלונסאות הם שנשארו!

ולבדי אני. אלי באים רק לקבל „סמיכות"...

ואולם ה„עת לטעת" הלא היא זה כבר מאחורינו. קטן הוא הגן וכבר הצמיח פרא. עתה עת לעקור נטוע... והקול מהלך: דוחה אני מעלי את צעירי הכשרונות. בוחרים איפוא ללכת אל דינזון טוב־הלב. הוא אינו ממהר להוציא את גזר־הדין הקשה. ואולם אלה התקיפים בדעתם מוסיפים לבוא אלי. ובהעויות־חן הם באים. לאמור: בך תלוי הדבר. תאמר: לאו! והריני שובר מיד את הקולמוס. אך בעינים מהבהב הבטחון אשר לגאונים או לגרַפומַנים: אי אפשר שתאמר לאו!

יום אחד, הפעמון מצלצל. משביתים אותי מעבודתי. מילא, אולי בכל זאת יגָלה משהו! והריני פותח. שלש דמויות שטות וחולפות על פני ובלי „ברכת שלום". במבוא אפלולית. אף היום יום מעונן היה; אף־על־פי־כן רואה אני: בתולה, בעלת פנים גרמיים, מסורקת חלקות, בלי מגבעת, וידיה הארוכות מתנודדות לה מסביב לגופה. עקבי הנעלים, אבחין, פועמים בקול וגבוהים המה. והיא מדדה עליהם... אחריה – בחור ארוך ומשונה, חבוש מגבעת קשה, לחיו האחת עוטה תחבושת, ידיו שחורות; אחריו – אחד, בריא בשר, גוץ, חבוש מגבעת רכה. רחבת־שולים, קצָהּ האחד נח בפאתה על השכם. ואחרון אחרון חביב – כתב־יד בבית־השחי – המחבר בעצמו ובכבודו. קטן, צנום, זעירא... והרי הם טסים וחולפים על פני ישר לחדר. אני שוהה וסוגר את הדלת. ובהכנסי אני מוצא את הבחורים, כשהם מסובים כבר אל השולחן. אותו גבה־קומה ואותו העבה סנטריהם תמוכים להם בידיהם, יושבים הם מוכנים ומזומנים לשמוע. „המשורר" מחזיק את כתב־ידו סמוך לפנים: קצר־ראי הנהו ובלי משקפים. והבתולה משוטטת על פני החדר, ידיה הארוכות

מתנענעות ועקביה תעכסנה, – רק נראו פני, עוד טרם ישבתי כהוגן בכורסא מול השולחן, והרי היא מפקדת:

– קרא!

ושולחת מבט לוהט אל כתפו של המשורר. זה פותח מיד:

„רוח הזמן".

והוא קורא ומתלהב ומתנגן תוך כדי קריאה... הבחורים מוטי־ראש ושקועים בשמיעה – בולעים; והבתולה מהלכת עתה על בהונות הרגלים, שלא לאבד הגה.

ו„רוח הזמן" עולה וגדל...

מובן מאליו, אין זה אותו רוח מימי ההשכלה, אין כאן הכונה לאותה קרינולינה ישנה. כאן במשמעות – הרוח הרדיקלי!

אי־שם, בין שמים וארץ, תלוי או עומד שעון, שעונו של עולם. מכה שעונו של עולם ומונה כל שעה ושעה, כל מחצית השעה וכל רבע שעה וכמדומה גם כל רגע ורגע...

השמים – שחורים, עטופי־שחור. ענן־עופרת כבד מסתיר את השמש המתעלפת...

ופעם בפעם, עם כל צלצול של השעון, ניעורה השמש לרגע, שולחת קרן וזו נוקבת ככידון את הערפל ונופלת על ראשו של רוח־הזמן. אז יתן זה אות של רטט וצמיחה. כל קרן־ככידון ועמו רטט ושגשוג למעלה בגובה של מחצית האמה, של אמה שלמה בבת־אחת! ורוחות, – גושי עננים שחורים מתפרצים עוטי זעם אל המחוגים, נועצים בהם את כנפיהם ואומרים לעכב את מהלכם! ואולם, לשוא! רק את כנפיהם ירסקו. בזעם אין־אונים יאנקו וימלטו לכל עבר בבושת פנים, כי אמנם אפשר לעצור לשעה קלה בעד מהלך שעונו של עולם ואולם להפסיקהו לגמרי – אי אפשר!

והרי הוא מכה ומצלצל, וכידונים נשלחים, ו„רוח הזמן" צומח ועולה...

על כר אחו הוא נצב, על פני ירק דשא, שם הוא עומד ומשגשג! הנה הוא מתנשא מעל לגבעות, מעל להרים הרמים, מעל להרי הימָלַיים וקַרפָּטים! הנה ראשו לעבים הגיע! בקע הערפל! נושרים גושי עננים על פני אדמת־המדבר... אך הוא לא ידע שבעה. והשעון מצלצל והכידון דוקר והוא – עולה וצומח. עלה בראשון לרקיעים והנה הוא ברקיע השני... את כל שבעת הרקיעים יבקיע...

ואימה נופלת עלי פתאום, חרד אני לרבונו של עולם... כי הנה עוד פעם ושתים יצולצל, עוד שנים־שלשה כידונים – והרי זה מגיע עד לכסא הכבוד... והופך אותו!

אכן לאשרי – בא שנוי!

הוא, רוח הזמן, הוריד לפתע פתאום את ראשו וירא על פני הדשא הירוק פרח כחול זעיר. אשר חן לו וריח לו... ובת־צחוק מתוקה משתפכת במלוא פניו הזועפים. הוא, שהוטל עליו למגר לארץ את כסא־הכבוד, מחייך, גוחן ומתכופף, שולח יד וקוטף...

בטוחני, שנכון היה להגיש אותו אל שפתיו, אל נחירי אפו, לפחות, אלא שכאן התיז מי שהוא קול קריאה מתוך שפתי:

– די!

הבחורים נרתעים ממקומם, הבתולה – זה הפרח על גבי העקבים הגבוהים! – פונה אלי, והיא בוטה במדקרות קור וקרח:

– ידעתי מראש! אף פושקין הצעיר כשבא לפני זשוקובסקי, קבלהו הלה בסבר פנים שכזה.

ובארס:

– כך גם הבין לרוחו...

ותשט ותחלוף כלעומת שבאה... והבחורים אחריה!

– –

הנה המעשיה העולה על לבי מדי אזכור אותה תקופת־ההשכלה. מן ההכרח שכל דבר יסתיים אצלנו ב„פרח". ואין נפקא־מינה בדבר, אם על גבי עקבים גבוהים או נמוכים. וכך יהיה הדבר כל זמן... ואולם ענין זה נניח לאחר כך, כשאני גופי אהיה נ ה י ר לי לעצמי כל צרכי...

ואף אמנם:

בקושי רב אני מכניס רגלי האחת לתוך „התנועה". בגלל סבות, אשר תבאנה בפרק הבא, לא אהיה טובע באותה כף מים חמים! היה היה אתנו איש, דוד שיפמן שמו, מי שהחזיק מחסן של טבק. בן שש הייתי, כשקניתי אצלו רבע ליטרא טבק תורכי בארבעים וחמש פרוטות, דמי פורים שקבלתי, והתחלתי לעשן... כשנתבטל המונופולין לטבק, שהיה בידי קרוננברג, פתח לו הלה חנות לעצמו ומדור נוסף קבע בה למכשירי־כתיבה ולספרי השכלה. חוץ מזה הי"ה גם מורה ללשון־הקודש. מ„פקד פקדתי" של אותו דוד שיפמן אני בורח כמפני אימת האש; שעמום; מפי שטֶרן הגבן הקטן, בנו של שטרן הגדול, הבא ללמדני אשכנזית על פי אולנדורף: גוט מארגען, הער! ווי זינד זי געשלאפען? – „גוט", – (בוקר טוב למר! הערבה לו שנתו? – „טוב"), – מפי"ו איני לומד אלא לשחק בפריפירנס. „אין זה מחובתו של אדם לדעת מה פירוש נעלים בכמה לשונות"...

את הרושם הקשה ביותר קובע בי יעקב רייפמן. אדם המוצא שבושים בתנ"ך וראשי תיבות יותר מאשר ב„פרי מגדים" ואין הוא נוטל את ידיו מתוך כלי שנסדקה שפתו ולובש טלית־קטן...

ואם מעט לי כל זה, הרי אני בא אליו באחד הימים, והוא איננו בבית, ואני מוצא פה ושם על השולחן פסוק־נייר מתגוללות... חומר לתולדות עצמו... אני מעיין ומוצא, שנולד האיש פעמים, וכל פעם במזל רע:

פעם אחת – ביום כפור, יום שבו כל דג במים מפרפר מאימה וכנסת ישראל מתמוגגת בדמעות, מלאה תשובה וחרטה. ובפעם השניה – לדה קשה מזו – בתשעה באב! בשעה שכנסת ישראל מהלכת קדורנית, והיא עטופה שחורים ומנהמת כיונה. אני עומד ומעיין בזה והנה הוא נכנס בעצמו, זה היהודי גבה הקומה, מגודל השער השחור, והרי הוא מחייך:

– ומה בעיניך? יפה כתבתי?

ואין הוא מסתפק בזה... חייב הוא עוד לקרוא לפנינו שיר משלו. הוא, עכבר־הספרים, שאינו נותן לפתוח אשנב בחדרו והוא נושם רק צל ואבק־ספרים בלבד, הנה הוא רואה פתאום בחלומו – כרם, ובכרם – כל מיני פירות ושבילים נאים ו„פרחים עם שושנים" (החרוז הוא בן שלש מלים!), ובאותם השבילים – האח, תור הזהב! – מטיילים „שלובי זרוע" שונאים בנפש, כמדומה! דהיינו: אחד המונה יסודות ארבעה ושני, הנשבע בשבעים ושבעה...

מורי הרוסי, בעל העינים הזעירות, החורות, עם ריח הי"ש העולה מפיו, ודאי שלא משך את לבי, וספר הדקדוק לגרָטש אשר בידו אף הוא לא לקחני שבי... אולם, כיון שבא רוח הזמן ופרש את כנפיו ושעונו של עולם השמיע צלצולו, הרי אני זוכה לקבל שכר השכלה על גבי המדרגות האפלות. – כל המדרגות בזמושץ אפלות הן; מחמת צפיפות. ואני באותן המדרגות רק נער אחד, בעל עינים לוהטות, כנגד שלש נערות־אחיות!

יום אחד ואני, „מוניש", זה העלוי שאינו מהרהר בכלום ואינו יודע עד מה, רק, כלומר עף, מעל המדרגות לבית המדרש ובכיסי שלשת הכעכים המרוחים בחמאה בשביל הבחור־העני. בו ברגע אני מבחין קול צעדים לקראתי. צעדים למעלה, קלים, זריזים! ולפתע מהבהבות לעיני שתי זרועות לבנות, חשופות וברק שתי עיני־להבה נתז אלי, – ידים ערומות לבנות משתלבות מסביב לצוארי ונשימה חמה פורצת אל פני... ותחנה נלבבה:

– נֶאֱהָבִים נהיה, ליבוש'ל...

וכשאני נרתע, נדהם ונפחד, – כי זאת לי פעם ראשונה! – מפליטה

לילית קטנה זו שלי, האמצעית בשלש האחיות, מתוך שברון לב, מתוך עלבון כבד, אזהרה המורה לעומתי:

— כָּה — אָך איפוא אל יונה׳צה... אל בית־הספר לצבא־הפרשים — היא יודעת איזהו מקומו של יונה׳צה... ולאהוב היא מוכרחת.

חרדה עליה תוקפתני פתאום וקול צעקה נתק מפי:

— חס ושלום, עזת־בר שכמותך. אל תהיני! אותו... אותו מנוול!

— אהבני אתה איפוא!

מילא, אנוס אני להסכים...

וכך אנו מתנשקים מתוך חום מדומה שבכסלה ילדותית. אכן עיניה — כבות מיד, הידים המשוכלות מצטננות, מתרפות. אפשר צריכה היא לאהוב, אך לא אותי...

ואף על פי כן אנו נפגשים. אף מתנשקים... הן כך היה במדובר! ולילית הובעת ומוניש נשבע... לא גבוהה כל כך! עד לידי כך אין הדברים מגיעים. על כן אין גם אותו סיום של „המטאטא למעלה" (כמו שם ב„מוניש"). והפגישות הולכות ומתמעטות... משום —

משום שעוד טרם עבר שבוע אני מזדמן עם הבכירה, עם כלתי מן החורבה. אנו נעצרים שנינו, שוהים רגע, שנינו נכמרים מרגש־מה, מזועזעים תוך כדי תמימות נלבבה, מתבוננים זה בזו בחביבות ילדותית חרישית, עינים נבטות בעינים. שהָיָה. היא מפסיקה ראשונה:

— התדע, ליבוש׳ל, אשר עם לבי, עליך ללמוד...

לרגע היא נדמה, אחר היא מסיימת:

— פולנית!

אני משיב וקולי, מין קול של דממה משונה, לא אדע בעצמי על שום מה:

— לקרוא אני יודע!

ואף אמנם למדתי בבית־המדרש על פי כתבותיו של טוגנדהולץ על גבי שערי־הספרים „וולנו דרוקוואץ" („כשר לדפוס") כשם שלמדתי אחרי כן קצת גרמנית ורוסית...

היא שואלת, אם גם אבין?

— „ודאי"! — כשנערה שואלת, כלום אפשר להשיב אחרת? היא תשאילני ספר. היא תתן לי את ספר ה„קוליקציה" של קורזשיניובסקי. אם דבר־מה יהיה סתום לי, יכול אני להכנס ולשאול! חמימות מפעפעת משום מה מסביב ללבי:

– אדרבא! ודאי שלא הכל יהיה נהיר לי!

ובשמחה אני מוסיף:

– ואני אלמדך לשון־הקודש. –

– טוב! – והיא מסמיקה. ושוב דממת רגע.

אני מפסיק ושואל, והקול לא קולי, גם חרישי הוא מבראשונה:

– ההיטב חרה לך עלי?

היא שואלת, תמהה, כביכול:

– על שום מה?

– עוד מאז, ממשחקנו בחתן וכלה... בגלל צרור האבן!

היא מבטלת כל אותו המאורע:

– אֵי־י־י!

הדבר נשכח מעל לבה זה כבר... רק סימן נשאר לה, היא מקרבת אלי את הלחי:

– התראה?

באפלולית השורה קשה לראות, אני מניח אצבע חרדה, נוגע ולא־נוגע... היא מסמיקה.

– רצונך – היא אומרת בחביבות של ילדה – יכול אתה לנשק כאן!

אני מגיע שפתי והן מרתתות עוד יותר מן האצבע! היא משיבה אחור את ראשה ומפליטה בהמית־לב:

– יודע אתה, אילו פגעת קצת למעלה, כחוט השערה, היתה עיני נגרת כולה.

– חס ושלום!

– כן, כן! אבא אומר כך, אף אמא אומרת כך. והיא מחייכת בעצבות כל שהיא:

– ומי היה נושא אותי, בעלת עין אחת?

קול־קריאה נפלט מפי:

– אני! אני!

היא שואלת מתוך הרהור כל שהוא:

– והיית אוהב אותי בת העין האחת?

ושוב אני מפליט בקול:

– לנצח, ביהדותי!

אני מחבק אותה ולוחצה במסירות אל לבי.

ותמה אני: מה המעשה הזה אשר אני עושה? כל אלה הדבורים וזה

הרוך מאין הם לי? וקולי – מדוע זה יהמה־ירעד קולי כל כך? והנערה, מה היה לה, כי תחרד ככה? ולמה זה כה נוהרות עיניה באפלה?

– –

האחות השלישית; היא הצעירה שבהן. „עזה רכה", כמו שאומרין הבריות בזמושק. נוסח אחר: „בכרה קלה". חולת ריאה, מה שיודע לי בקרב הימים. וקומה חטובה לה, אם גם נוטה להשתפל כל שהיא. ועינים גדולות לה, המפיקות טוב־לב מופלא כל כך. בבות גדולות מאד, דומה, צמאות־אור הן, יונקות אור, תמיד תמהות, משהו שואלות, או (כפי שארגיש כיום) תמיד כנפרדות לשלום...

ומנהגה אתי, אם יש שתזדמן עמי בסולם המדרגות, להעצר במקום־עמדה, להזיז את גבה אל הקיר ולשהות כך בעמידה, כשהיא מסתמכת בידיה על גבי המסעד. אני, שלא מדעת, פותח ללכת באטיות יתרה. בעיניה הגדולות היא מסתכלת בי עד שאני עובר על פניה. ורגע ממושך עוד תוסיף להביט אחרי, עד שאני יורד למטה.

יש שאני נכנס לביתם, או שהיא נכנסת לביתנו. אז תתכנס לתוך איזו פנת־צל ומשם תביט אלי חרש. עיניה הגדולות, ההולכות וגדולות מיום ליום, תגענה בנפשי במתיקות מהולה בכאב.

אבל אל מה תתכוון בכל אלה?

האחות הבכירה, כלת־החורבה שלי, לוחשת פעם באזני:

– חולה היא, הו'חימאית...

וכשהיא מספרת לי מה מחלתה, יעצם בי הכאב...

ומחלתה גוברת... ומדי אכנס אליה – שוב אותה ההבטה שלה ואותו הכאב המתוק אשר בי...

קודם שעת גסיסתה, נזדמנתי לשם... פתאום היא נמלכת ומבקשת, כי יצאו כל הנאספים את החדר, הכל חוץ ממני. יש עמה דבר־מה להגיד לי באין שלישי אתנו. ממלאים את רצונה. אני נשאר לבדי עמה בחדר ורעדה מהלכת בי פנימה... היא רומזת אלי: קרב, קרב עוד... אני מתקרב עד למטה... „קרב עוד". אני גוחן על המטה.

– התדע, – היא הוגה בקול חרישי, חרישי כל כך, עד כי אדמה: עלי אילנות רועשים. לבי הוא השומע, לא אזני – התדע, אוהבת אני את אבא, את אמא... את אחי... את אחיותי... ואותך – על כולם!

וחרישית עוד יותר שאלתה:

– נשקני על מצחי!

ובטרם אבין לְרָעָה:

— לא אל־פי, לָחתי יש בה משום סכנה!.

אני נושק אותה על שפתיה...

— —

— —

— —

רוצה אני לדלג כאן על פרק ימים רב, שעוד אשוב לדבר בו, ולסיים כאן את קורותיה של „אהבת שלש־האחיות".

הצעירה — מתה...

את האמצעית זנחתי בגלל הבכירה... ש כ ח ת י ה, לפי דבריה, והרי היא פוקדת עלי את עווני: בגדתי... הפרתי ברית...

והרי היא שרויה בכעס... ומחרפת אותי... במכתבים.

אני משתמט מפניה והיא מריצה אלי אגרות בידי המשרתת: מה פשר? היתכן?

ברגע של משובה, כשצלחה עלי לפתע בת־השירה השובבה, זו שעוד טרם ידעתי, בעצם, על דבר מציאותה, — אני משיב על אגרות הנערה בחרוזים:

אַתְּ מִתְרָעֶמֶת: הֲלֹא נְשַׁקְתִּיךְ, —\
הַאֲמִינִי לִי, רוּחַ טֵרוּף כַּאן הָיְתָה,\
דִּבּוּק שֶׁל זִמְרִי בֶּן סָלוּא בִּי נִכְנָס\
וְנוֹחַ הָיָה לִי קֹדֶם מֵעַתָּה.

אָכֵן זֶה דִּבּוּק שֶׁל זִמְרִי בֶּן סָלוּא,\
הַאֲמִינִי, לֹא קֶסֶם לְקֹסֹם לִי יָדַעַתְּ.\
חַכִּי מְעַט, אוּלַי עוֹד יָשׁוּב שִׁגְעוֹנִי,\
לְפִי שָׁעָה — עָלַי מְיֻשֶּׁבֶת הַדַּעַת.

חטאת־נעורים היא זו, שמצאתיה אחר כך בידי דודי, הכנסתי בה תקונים הגונים וב„הוצאת היובל" „פרסמתיה" לצערי...

ואולם — ה י א התנחמה במהרה.

הבכירה, זה „קודש הקדשים", עוד טרם הספקתי ללמדה לשון הקודש, באה בברית הארושין. לא עמי! עם אחד מ„רוסלאנד".

התנאים נקבעו באמצע הדרך, באוסְטִילָה. בשעת נסיעתה לא הייתי בבית. לפתע פתאום (אין אני יודע, אם היה כאן דבר־מקרה בלבד) לקחני

אבא אתו אל היער, במקום שהיתה לו חלקת־עצים לחטיבה, לא רחוק מאוסטילה.

הוא מדבר על לבי (על שום מה? וכי לא אאות לנסוע?): „יער תראה. אם תרצה, אם תצלה לעסק, תשאר בו!"... לעסק, נראה, לא צלחתי. ואולם התודעות ראשונה היתה לי שם אל היער ואל בוג הנהר.

מתחלה — דרך משעממת, גבעות, עמקים...

„יעלו הרים ירדו בקעות", מהרהר אני: לאו, אין בזה משום נעימות כלל! משני עברי הדרך מישורי־שדות לאחר קציר, והקש הכהה הבולט־דוקר, שעל פני השדה, מעלה על לבי את סנטריהם של יונה׳צה ושל „דיֶדה" המגולחים ולא למשעי...

ואולם לאט לאט הולך ומגיע, מגיע ומתקרב, יותר ויותר, קול המולה, המתגבר ועולה ותופס אותי כולי... אני טועה ושואל:

— קול נהר?

— לאו — משיב אבא — היער הוא זה הבא לקראתנו (זו לשונו).

אני תמה:

— איככה זה ירעש יער?

— בענפיו, בעלי־אילניו, שהרוח מניע אותם (הוא אמר: מרתית).

— ככה!

ומהרה נגלה היער. אנו נכנסים ואני כמכושף; גבורים שכאלה, ענקים שכאלה! אני נופל ברוחי...

— בן כמה יהא אילן שכזה?

אף אבא אינו יודע להשיב:

— זקן הוא מאד...

— מה הם העצים האלה?

— אֶרָנים המה... מארנים גבוהים כמו אלה מתקינים תרנים לאניות... עצים אלה מרחיקים לכת מכאן מרחיקים מאד...

— הכיצד?

— שטים הם על פני המים; מן הבוג, אשר תראה בעיניך, אל הויכסל, מן הויכסל אל הים אשר בדנציג ומשם — אל ימים אחרים...

— ואולם — חלקת יער זו טרם נמכרה... אני חוטב כאן אלונים במרחק כל שהוא מזה...

וכשאני מגיע אל האלונים ורואה כיצד נוטל אכר גוץ את קרדומו ונועץ אותו באלון, נתק דבר־מה בלבי. ומיד, כשאנו באים למחוז חפצנו, אני

רץ נפחד ונסער ובבכי בלב אל הסֻכה של הלבלר, מתנפל אל המטה, חותר בה וכובש את פני הנלהבים בתוך הכר ורועד כולי, עד שעיפותי גוברת עלי ואני נרדם וישן עד בוקר יום־מחר... לבוקר אני ניעור:

— אבא איהו?

הלבלר מגחך מתחת לשפמו:

— נסע לאוסטילה... לערב ישוב. אפשר רוצה אתה היערה?

אני מניע בראשי, מסרב:

— לאו...

הנה באה הרוח, נושאה מן היער הד נעיצת קרדום באילן, אני נרעד. לפנות ערב שב אבא:

— מזל טוב! — אומר ומשגיח בי בעין בוחנת.

אכן נתארשה כלתי מן החורבה, נתארשה, כאמור, לא לי...

— —

טרגדיה לא היתה בזה. לא מטה־פלדה נשבר כאן, רק אגודת קרני רֵחַ! ליער התרגלתי. זמן מועט אחרי כן נסעתי אל הבוג. מן הבוג והויכסל, אשר ראיתי לאחר זמן ליד ראחיב, נוצר ה„דבוק"...

הסבות, אשר מנעוני מהשכלה, תבאנה בפרק הבא. כאן עלי עוד להביא הערה נוספת בדבר עובדא בר' משה ואהל, שהיתה בדידי. בשעת תאור דמות דיוקנו לא היה לי מקום בשביל מאורע זה. ואולם להשמיטו לגמרי איני יכול בכל זאת.

בכל ימות השנה היה רגיל ר' משה ואהל להתפלל במנינו, שבחדר בית־הדין, לבית־הכנסת היה בא רק ל„כל נדרי" וכל ערב ראש־חודש ליום־כפור קטן.

יום אחד הקדים, כפי הנראה, לבוא ומצא את בית־הכנסת כשהוא סגור עדיין. תבנית בית־הכנסת ובית־המדרש — כמצויר ב„פלוש על גבי השלשלת". והרי הוא עולה לפי שעה אל בית־המדרש, עומד לעיין בספר בכותל המזרח מצד שמאל, בפנת ארון־הקודש. תמיד נוהג לעמוד כאן אותו תם שלנו, זה המכונה „יהושע בהמה", אשר נפשו תחשק ותוחיל לכתב־רבנות, ואנו, בני־החבורה, ממציאים לידו פעם בפעם כתבים מזויפים והרי הוא רק, כמובא לעיל, אל אשתו לשאול את פיה, אם יסע, אם כדאי הדבר! אף הוא, כרב, חבוש כפה קטנה וקפוטה זעירה של אטלס... אני נכנס ורואה — האח, התם כאן! והריני קרב על בהונות רגלי ומודד לו מאחור מתנת־יד שלא להכאיב. לשם ליצנות סתם, — הוא הופך פניו, ולפני ר' משה ואהל... אני נשאר עומד כמאובן.

והרי הוא פונה אלי ומחייך:

— למי נתכוונת, קונדס?

דמעות פורצות מעיני.

— אתה מתחרט?

מה כאן מקום לשאלה! ואולם לדבר איני יכול; נתקה לשוני מפי.

— רצונך, שאסלח לך? בתשובה אתה רוצה?

בלי קול ולשון יגֵעַ אני להניע בראשי לאות הסכמה.

— ובכן, הבטיחני נא, שלעולם לא תשא ידך להכות איש...

אני רוצה להושיט לו ידי; „לאו, תקיעת־כף — לאו"...

— —

ואת דברי קימתי... ומחוץ לפעם אחת, אחת ויחידה, כשלהבליג על עצמי היה למעלה מכח אנוש, לא הרימותי ידי עד היום להכות איש, לא כדי להשיב דבר לחורפי, אף לא כדי להגן על עצמי...

— —

ו. שלשה טפחים מעל לפלג מי ההשכלה. — אהבה עזה לחיים. — פרובלימות בענין המות. — המפתח של בית הספרים

מהיר גדולם של ילדי ישראל; ולואי והיה חֵילם לגוף כאשר לרוח! לוּ ניתן בידי עפרון לציור, תחת עט לכתיבה, הייתי רושם את דמותי מאז, את דמות הנער, כעין קריקטורה:

קטן ורזה. ידים ורגלים — כמקלות עץ; הראש — גדול; המצח שבראש־מקומט; ומתחת לו — עינים גדולות, תָּרות, שואלות־מעונות...

ובסירה זעירה אני יושב. הסירה קשורה לכדור פורח רחב־המדה, הנושא אותה... נושא אותה בגובה של שלשה טפחים מעל לפלג מי ההשכלה... נתונה הסירה לשרירותו של הרוח. ואני, מלכודת לצפרות־קיץ בידי, ואני מניע בה באויר בזריזות רבה ומעלה בה פרובלימות... וכך, תוך כדי העלאת פרובלימות, אני טס ומגיע, שלא ברצוני ושלא מדעתי, לתוך פרוצָס־המין המתעורר...

שלשה טפחים מעל למימי־ההשכלה...

השכלה הרי זאת „השתלמות", — ידיעת לשונות, „כיצד קוראין לנעל בכמה לשונות"... וגם — קצת שירים לכל „ארבע תקופות השנה"... לכאן נכללים גם אותו „פקד פקדתי" של שיפמן; אותו „מוֹן, ווי האבען זי געשלא־פען?" של שטרן, אותם „פריצַיסטיה" ו„דייפריצַסטיה" על פי גרָטש אשר לפלדפבל... על אלה יש להוסיף את הדקלומים לאור הלבנה: „לוּ אדע, כי יהרוס קולי בכח"... מכל בני גילי רק חברי יצחק'ל האחד אשר כלה למודיו בפרוגימנזיום שבעירנו והלך לו למקום־תורה שהוא, ללמוד... להיות „דוקטור"!

ואולם את לבי מעסיקים ענינים אחרים לגמרי, „דברים העומדים ברומו של עולם"... „הויה" ו„יצירה"!

לשם מה ברא אלהים את עולמו?

שהעולם איננו קדמון, על אפם ועל חמתם של אריסטו וכל חכמי יון, יש בידי להוכיח „שחור על גבי לבן"... ודוקא — „יש מאין"! לכל היותר — מ„חומר היולי"... ונתגלם רק במאמרו, כביכול, „יהי אור!"...

ניחא, ואולם לשם מה?

כדי שהאדם (מטרה ותכלית!) יהא משמש אותו?! מה צורך יש בזה לאלהים? כדי שיוכל לשלם שכר, שלא לבייש במתנת חנם? (כדברי רבנו תם) ואולם דבר זה מסתבר רק אצל בשר־ודם לגבי בשר־ודם אחר... שאני יכול לשמשהו... הרי שאם נוטל אני מה שלא מגיע לי, אני מ ח ס ר משלו... („החדרה, שקצים!")... יותר מתקבל על הדעת רעיון ההתפצלות לספירות... ואולם, דומני, שעל ידי כך בא צמצום כל שהוא ברצונו של עולם... חבל! ועם זה יש אימה בפני גבולות שלטונו של הכל־יכול... אין־סוף והוא מוגבל: להפוך משולש למרובע לא יוכל אף הוא... ושוב חרדה בפני החטא אשר „בפלוש על גבי השלשלת": מה שנהיה, אין בידו לשנות אף כקוצו של יוד..

ומה הם החיים בעולם? ומה פירוש: פטירה מן העולם – מות?

וכאמור, כל אלו הפרובלימות שאני נתון להן, צומחות כפטריות־בר על פני העולם הנרעש והנסער, המלא ניחושים, על פני אותו תוהו ובוהו אשר „מתחת לסף ההכרה", מקום שם מתעורר חוש המין... שלא מדעתי ורצוני מתבקעת שם מתוך קלפתה החַיה – הגבר, אשר תופיע וכל אשר הוא שחור ולבן כעת, תגוון בשלל צבעי הקשת, באודם־דם וארגמן בעיקר...

ושוקע אני במרה־שחורה. ועל חטא של מרה־שחורה בערב שבת לזמן־קידוש – מזכני אבא במתנת־יד... אמא מנהמת חרש: „כאילו אין לילד עגמת־נפשו הוא"... ובדד אני לנפשי (עם מי אפשר לשוחח בעניינים כגון אלה?) והריני מתשוטט בבדידותי בתוך רשת־צללים מעורפלת של אנשים ומעשים, האחוזים ברפיון (למראה עיני!) בזמן ובמקום, קלים־מרפרפים, לוטים מעטה כהה... או שהם רועדים בתוך עמודי אבק־השמש; עֵרֶב של מציאות וחלום...

ובשעה זו, כשבא אני לכתוב את זכרונותי, שוב ילפפני אותו ערפל של אנשים ומעשים, אשר חלק להם כאן, אשר נשמתי ינקה מהם... ומעטים הם הפרטים, הדמויות, אשר אראה אותם כולם, כמו שהם... על הרוב מטושטשים המה, מחוקי סימניהם המיוחדים להם, קלושי־שרטוטים... רק עינים מציצות, רק כעין שפתים לוחשות אלי...

את כולי לא אפָרֵש כאן; את כל הצללים וקוי האור, אשר מהן נרקמה פנימיותי, בצלמה ודמותה היא, לא אבוא ללקט כאן...

כי אין לו לזכרוני, זכרון של רעיונות, פרובלימות והפכים, אותה החַכה המתאימה לכולם, כדי להעלותם מתוך נחל־הנשיה; אין לו הריפליקטור ההולם את כולם, להאירם אור יפה בתוך הערפל...

שוטו איפוא, הוסיפו לשוט לכם, זוגות עינים ושפתים חביבות, המתנכרות לי עתה... ברגע האחרון – אומרים – עולה הכל בזכרון בבת אחת... ואולם עט לא ימָצא אותה שעה בידי; מי יודע אם לשוני תתנועע אז לרצוני...

— —

כי הנה אני עובר שוב במחשבתי כל אותה הדרך מן הילד ועד לסופר, אפשר הלאה מזה קצת... ולמה זה אבד לי על דרכי זו אותו מלמד־פשטן שלי?.. אין זאת כי הרעיון אשר נָחני בפרק המלמדים, הוא אשר הניח את הלה בערפל וקרן אור לא הגיהה עליו...

רק לאחר כך נזכרתי בו, ומבחינה חיצונית — רק על פי מקרה... מדפדף אני ב„פיר גינט" לאיבסן ומגיע להספדו של הכהן על בר־מינן אחד, שהיה נוהג תמיד להחזיק את יד־ימינו בצלחתו... הוא היה מעלים אותה מעיני בני־אדם. כי פעם, ברצותו להשתחרר מעול עבודת הצבא, קצץ לו אצבע ביד ימינו. והיה מתבייש ביד זו, אשר רק ארבע אצבעות לה...

וכהרף עין צף הָפְכוֹ לפני: זה מלמדי כותש־הטבק עם אצבעו המיותרת, שהיה מעלה בי פחד בשש אצבעותיו...

פרובלימות והפכים — אלה הם שני הגלגלים, אשר עליהם תגללנה יריעות־הסופר שלי...

דמויות־הפכים מבחינה מוסרית, דיקַדנסים עגומים של חסידות, חורבות של השקפות־עולם, דרמות וטרגדיות, המתחוללות בעיקר בתוך מוחות בוערים או כבים...

רק קומץ מעט, מעט מזעיר מן הטבע...

אכן לא רב הוא באוצרי; הלא בנערותי, זו המפרנסת גם את הימים הבאים, כה מעט היה חלקי בה. — — — — — — — — — — — —

— —

ילד, בן־יהודים, שנולד במבצר! את הדרך אל היער והשדה גדרו בעדו חומות, סוללות־עפר ושערים הננעלים... „ברכי נפשי" וכל שאר תאורי טבע שבשירת התנ"ך כבר הִשרו בי את רשמם העצום, אך כל צמח עשב בגדולו טרם ראו עיני... ידעתי כי אלה ישנם במציאות... מלאכים עומדים על גבם, שבטים בידיהם ומכים בהם: גדל! גדל! וזה נִצַן־החיים הרך והחלוש, חייב לבקע את קשי־האדמה ולגדול...

בנפשי כבר נרשם כל אותו הסוד של הסנה במדבר, לכל עמקו ורוממותו, — ואני טרם אדע מה זאת ערבה. כל קוץ, כל גבעול של צמח

טרם ראיתי, זולת מה שנזדמן לי פעם לראות — ביום קיץ חם ברדתי למרתף טחוב להצטנן מעט — גדולי־ספיח של תפוחי־אדמה...

משער אני, שלכם, בני־הדור הזה, קשה יהיה לתאר לעצמכם מין ילד שכזה — או נער או אף חתן־בחור; כל אותו הקו יהיה זר ומשונה בעיניכם! מתהלך לו יצור, שבמוחו נשאים כל טובי הריחות של „השדה אשר ברכו ה״, של ה„דודאים״, של „הר הלבנון״, של „חבצלת השרון״ ו„שושנת העמקים״, ואולם בנחירי אפו ממש לא נגע עדיין ריח כל ציץ חי... אחיותיו של יונה׳צה, בנותיו של כהן־הגדוד, אי־אלו מנשי האופיצרים נושאות על „לֶבן״ — זרי־פרחים; יש אשר תבאנה העירה נשי המהנדסים מתוך הגן אשר מחוץ לעיר, שכבר נפתחו שעריו; בשמלות לבנות, זרועות פרחים קטנים, זעירים, הן באות ומטיילות בארמון, — היאך תגיע לשם באֵפך, אתה, הילד או הנער?...

ולשם מה? וכי זקוק אני לעולם הזה?

אני, הלא איני אלא ילד זך, רך הלב, טפוח של „חובת־הלבבות״, אשר נַחת לו משבירת־הרצון, מחלוקת פת־שחרית! רק שתים משאלות לו אשר ישאל לנפשו: מאת אביו שבארץ — עוד קלח בצל ירוק, ומאת אביו שבשמים — שימַלא את פגימת הלבנה...

על לִבי הטהור, לב־הילד, עוד תלוי מנעול. שסוד פתיחתו צפון באותיות מפוזרות... מי ידע מתי ויד מי „תצרף את האותיות כסדרן״, כדי לפתוח ולהעלות אש, קדושה או זרה, על גבי המזבח הקטן... אני, עדיין נערה הנני, וכלתי מן החורבה — היא נער! ובמוחי הגדול־הצָבה כבר עבר כל אותו הסבך הכלכלי, המשפטי והמיני אשר ביחסי „אדם וחוה״, החל מ„מאון״ וכלה ב„יבום״...

ואף את הצער על גלות השכינה אני נושא כבר! למה זה יגבר השקר! למה זה תמשול הטעות בכל, ושוכן־בערבות למה „ישים אפר במו פיו וידום״... ובכלל — גלות...

יום גנוסיא. מן הארמון, מקום מגוריהם של האופיצרים ועד לקסרקטין שליד השער השברשיני, למלוא ארכו של רחוב־הכביש, נוהרת־טופפת פלוגת אנשי־צבא במדי־חג, נושאי כידונים המבהיקים ומתנוצצים באור־השמש... תזמורת מלוה אותם... החברה הלבנה מהלכת לפניהם... כל האנשים, להוציא את הרוקח ושלושת לילותיו השחורים, רצים להציץ, מן הבתים — אל החלונות, מן החנויות — אל הדלתות... התזמורת תריע שיר־לכת, עליז, ספוג נצחון, ולבי הרך מתכווץ בי:

— איה הם אנשי צבאי; ומנגני איפה הם?

והעינים מתלחלחות...

כי בראשי הלא היתה נתונה כבר חֶלקת־עולם רבה — ארץ־ישראל כולה... זו שמלפנים, אותה „זבת החלב והדבש"... אשר בה „איש תחת גפנו ותחת תאנתו"...

אמנם — טופוגרפיה משובשת; בשל „גירסא דינקותא" (שבשתא כיון דעָלי — עָלי!) ארע לי שאף זה לא מכבר, ב„מסירת נפש", צויתי על ים־כנרת, כי יזלו מימיו על פני צפת „הקדושה"... אבל איך שהוא — עולם מלא היה זה! ארץ ועריה (וירושלים בתוכן!), כפרים עם נהרות, ימים (וים־המלח באמצע!), הרריים... כרמים! ואף מושגים של מדינות: מצרים, אשור, בבל, צור, צידון... ואולם בעיני ממש לא ראיתי מחוץ למבצר כלום — מלבד סטַברוב הכפר המוזכר לעיל!

ובבוא היום, בשחר יָמַי, לא אזכור עוד מתי ואיכה, ותשוקת הילד החמה, לעלות למעקה אשר במגדל השעון, מתמלאה... ואני, הנער מ„שלש הקריאות", עוזב את „בית אבא ואמא בבגדד" ויוצא, עולה ומטפס במדרגות החלקות, הצרות, המרחפות באויר, עד שאני מגיע אל אור היום הבהיר, ומהלך מסביב למעקה ורואה מרחק משתרע של אדמת מישור דלה, שתים שלש פרסאות בבת אחת, ושם „בתים כתאי־קלפים ואנשים כנמלים"... ורק אי־שם פזורים שנים שלשה עצים קטנים ננסים, — אזי אני מכיר, לדאבון לבי, כי כל אשר תגביה לעלות, תרחיק עינך להביט, אכן לא תיטיב ראות... ממש כמו ב„שלש קריאות"...

— —

אבל הנה עולמי מתעשר במקצת... יוצא ומתפשט אל מחוץ לעיר וכובש את גן־המהנדסים, אותו גן, שמשם היו באות לעיר הגברות, לבושות צחורים ועדויות פרחים, והיו מטיילות בארמון.

מעשה באותו גן:

כבר רבות בשנים שהמבצר איננו בחינת מבצר עוד. חלף כבר פחד הסוללות... התותחים עם מִנַת הכדורים הוסרו. המים בתעלות חרבו, הצפרדעים גָלו לבצה, אשר באחו ליד „פנת־המפלט". חיל המצב הלך לו; ואוֹלָנים בקסרקטין, קוזקים! הפַלַץ־מַיוֹר, בעל שפם כמטאטא, כבר אמר שלום לעיר, שתה לחיים, קבל מתנה והלך לו באשר הלך. לגשרים אשר מתחת למבואי־השערים — אין זכר עוד. התהומות נסתמו בעפר, ישרים ורחבים הם המבואות והמוצאים לכביש, רק „המשגיח" נשאר עוד, כמובא לעיל, למען מנוע את ילדי ישראל מלרחוץ בנהר, והמהנדסים הגרים בגן, מחוץ לעיר, אף הם נעזבו

כאן כמתוך שכחה... אומרים אמור, כי טרם נגמרו החשבונות של פריקת המבצר והפלת החומות. ואותו „גן־המהנדסים", אשר שם הבית הגדול והלבן המבהיק מבין האילנות, בית מגוריהם, עדיין הנהו „גן עדן נעול של גויים"...

יש שתטייל על פני הכביש וירדת סמוך לגן המהנדסים אל הפסיקה אשר מלמטה והבטת לגן בתשוקה עצומה... את ראשך עם עיניך הלוהטות תתן בין מוטות גדר־השבכה, עמוק עמוק. — וראה תראה אילנות, אילנות ושדרות... ואותו בית לבן מבהיק מבין העצים המוריקים... מנפנפות השמלות הלבנות אשר לאותן הגבירות המזדמנות פעם בפעם העירה, הארמונה, ומטיילות שם, עדויות פרחים. אי־בזה באחת השדרות כרוב־נכרים זעיר, בדמות נערה, מתנענע על גבי „נדנדה"... פועם־עולה קול צחוקה... תלתלי הזהב מועפים באויר, — אביה הגנירל מנענע אותה בעצם ידיו... בערבי ימי גנוסיא תראה לאורך השדרה התיכונה, אשר לפני הבית, המון פנסי־ניר קטנים מתנענעים בין העלים הירוקים, בענפים, מתנוצצים בשפע צבעים מגוונים... מלמטה, על פני השדרה, נחות רצועות אור צרות בעֶרֶב גוני־קשת. תזמורת הגדוד באה לכאן ומנגנת לפני הבית... ובפנים הבית מחולות... כל רגע ורגע באים אורחי־צבא חדשים מן „הארמון"... קול מחול ומשתה... קול „לחיים" יעלוז־יִשָּׂמַע ושתיה אחריו יחד עם קול ענות של תזמורת כלי־רוח...

ויש אשר בערבי־שקט תעלה מפנים הבית נגינת־פסנתר... מיכל, זה המנצח על כלי־הזמר שלנו, מי שעתיד להיות יואל שלי ב„סודו של כנור", מדדה כבר על פני הבקעה (לעתים רחוקות הוא פכח כל צרכו...) ועיניו צמאות ואזנו המחודדת צדה את הנגינה... נגינה זו, לפי דבריו, משמשת לו אחר כך לחבר ממנה כִּנּוי־עצב ל„כסוי הכלה", שירי־ענות לחופות ונגינות־חדוה ל„סעודת־החופה"... נערים בעלי חוש לנגינה, זאטוטי משוררים וסתם ח ב ר ה — נועצים ראשיהם לבין יתדות השבכה ועומדים כמכושפים... וכשבְּפנים מבהינים באלה ופותחים בגירוש וברדיפה (ילדי ישראל יהנו?) והכלבים, כרובי־הגן, שליד הפשפש מותָּרים מעל השלשלת — אזי, כדי להמלט, יִמָּשכו הראשים מבין גדר השבכה, וקרעי־עור יעזבו שם...

ולפתע פתאום — נזכרו במהנדסים והללו נקראו לצאת את המקום... נפתח אותו גן עדן, והוא מרחיב את עולם הַילדות שלי. תעבורנה שנים ואני אוסיף עליו חלקה רבה מן הגן הזַכּסי אשר בוַרשה ועליהם — את גני הרביים אשר בסְטָרוּקוֹב ובבַיָלָא, והיו יחד למושב־כבודו של גביר יהודי בצפת... אבל בעת ההיא הייתי בא לגן מתוך פעימת־לב, כמי שנכנס ל„פרדס"... הנֵה־הֵנָּה, ארגיש בי כבר, מקצץ בנטיעות אני למחצה... אמנם נכנס אני בשלום, אך האם גם אצא בשלום?

וכך אני מהלך על פני השדרה הארוכה האפלה ומהרהר —
על אודות המות!

לשם מה ברא אלהים את המות ומה הדבר הבא לאחר המות?

הנשמה עפה השמימה... לגן עדן או לגיהנום. לפי דעת הרמב"ם — נשארת אי־שם מדה רבה של שכל, הממשיך את חוט קיומו באותה מדרגה גופה, שאליה העלה האדם את נשמתו בעולם הזה... ניחא, ואולם אחי הקטן, שמת בעודנו רך כל כך, בלי שכל עדיין, — מה יהא עליו? וילדים בעריסה? ונפלים? הבעש"ט מחייבם לנהוג אותם החיים שנהגו בכאן, ורק בנחת או בצער, לפי זכותו של אדם ואדם. הגביר והחוכר מוסיפים להיות גביר או חוכר; בעל העגלה מוסיף להיות בעל עגלה — מין „שכר ועונש שבדמיון", מין משא־שוא, מין שגיון הוא לשמו יתברך... אך הנה היתה בעיר אשה אחת, שנטרפה דעתה עליה בדמי ימיה, שולחה או גורשה מבעלה עם כליה ובגדיה ותכשיטיה... והרי היא מתהלכת ימים תמימים עם צרורה זה על פני הרחובות. איפה תלון בלילות — לא אדע... לעתים קרובות תתעכב בשוק, תפתח את צרורה ותפרש את כליה... תתבונן ותחייך אל בגדיה, תבחן תכשיטיה עליה, תַּעֲדֵם שוב... אז תסיר פאתה הנכרית ותתן חדשה במקומה... תאמר להחליף בגדיה באמצע השוק... אפשר יום טוב הוא לה באמצע השבוע... והפנים מזַי־הרעב מחייכים ברוב נחת, המצח מחייך, העינים קורנות... האם גם שם יהיה מין גן עדן כזה?... אמנם, כאן, באמצע השוק, בא השוטר ומושך אותה לבית האסורים... ושם, בעולם הדמיון החפשי, ללא שוטרים, תוכל להחליף בגדיה עשר פעמים ביום...

והגוף!

עפר ואפר... מעפר בא ולעפר ישוב. „שתי רוחות מספרות" — אינן אלא אגדה... משל, „סֵ־מֶל". המלכודת הרוחנית שלי לתפיסת צִפרות העלתה כבר אי־מזה מלה זו... „והמתים אינם יודעים מאומה" — הנה היא האמת. ואולם בשום אופן לא אוכל לתאר לעצמי, כי יהא בן־אדם מוטל בקבר ולא יהא המקום צר לו ולא יחוש רטיבות ולא ירגיש כי תולעה ורמה ניזונות מבשרו... ושמא? שמא, חלילה, מתקיימת עוד מדה כל שהיא של דעת, קורטוב של הרגשה, — הרי... צנה עוברת את כל יצורי גַוי.

ובשל מה דין־מות דוקא, וכי מן היושר הוא זה? — על חטאו של אדם הראשון... על כי טעם מעץ הדעת. אך כלום באמת יש חטא בעץ הדעת? אלהים גזר; ולמה גזר? ואם גם חטא הוא — וכי ראוי הוא זה לעונש־עולם, לדורי־דורות? „פוקד עון אבות על בנים, על שלשים ועל

רבעים"... ואולם לא לנצח! ושוב, מה טעם הגזרה על פריו של עץ החיים? — "וחי לעולם?" ולמה לא? "והיו כאלהים" — ולמה לא? הלא אחרי כן בקש אחרת: מה אני קדוש — אף אתה היה קדוש... מה אני חנון, אף אתה חנון... רצה שיהיו דומים אליו!

מה נורא ומה חמור העונש הזה... המות ויסוריו!

אך כאן בא הרמב"ם... זה החכם, העמקן, שחלק את העולם לשנים: מן הארץ ועד לגלגלים — הלכה כאריסטו, מן הגלגלים ולמעלה — משה אמת ותורתו אמת...

והרי הוא בא ואומר: טעות הדפוס ותו לא מידי! אין ענויים ואין צער, לא יסורים ולא מות; כל זה אינו במציאות כלל ואין בזה ממש, כמו שאין גם חושך במציאות; האור לבדו קיים... "יוצר אור ובורא חושך" אינה אלא מליצה שבתפלה... אלהים ברא — אור! חושך אינו אלא ש ל י ל ת האור, ה ע ד ר האור! כשאלהים לוקח את האור — הרי חושך! והרשות בידו לקחת את אשר נתן, כי יכול היה גם לא לתת מעיקרא. וכך אין גם מחלה במציאות; יש רק בריאות בלבד. בריאות יש בה ממשות, מתנת אלהים היא! והעדרו של דבר יכונה בשם חולי. ואולם אין כנוי זה אוצר בתוכו כל מהות, כל ממשות... אמור מכאן, ש"אלהים חיים" — רבון העולם ברא חיים, וכשהוא נוטל אותם, הרי זה מות. ולשום טענה אין כאן מקום. הוא לא נתן את המות, הוא רק השיב לו את שלו... צדקה ברוריה אשת ר' מאיר. אל תבכה, מאיר, לא מתו שני בניך עליך, שמו יתברך הוא אשר השיב לו את פקדונו... ה' נתן וה' לקח — עוד איוב ידע זאת... כה ברור הדבר! ואף על פי כן בלבי חיה אותה הרגשה מעורפלת אשר בדברי לאה ב"שלשלת הזהב" — כי זך וברור הוא השלג, זך וברור הוא הקרח ושאר דברים רבים ושונים, ואולם אין החיים ברורים כלל!

הלב הצעיר מתקומם כנגד הגיון צלול ומפוכח זה! דם חם ומתמרמר נגר מתוכו לעורקים... וברקותיו של ראש מהלך הולם אחד לבלי סוף:

— מה פשר המות? מפני מה בא המות?

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

מלאי־ענין יהיו מקרי התודעותי אל המות...

זה כבר, עוד בימי הילדות הראשונים, כמעט שנפגשתי פנים אל פנים את מלאך־המות... יום אחד הולך אני אל סבתא לחנות לקבל מידה דמי־שבוע (שש פרוטות לשבוע!). אני בא לחנות ולפתע אני חש איזו חולשה מסביב ללב. הראש מסתחרר, אני סומך עצמי אל הכותל ואיני יכול להתגבר על

חולשתי. נופל אני ומרגיש תוך כדי נפילה, כי צולל אני לתוך איזו תהום עמוקה, עמוקה מאד...

הקיצותי בחדרה הגדול של סבתא, במטה גדולה, לפנות בוקר... קול נגון של למוד חרישי, נלבב־נאמן, עלה לאזני. אני פוקח את עיני לאט — הרחק ממטתי, בפנת החדר, יושב דודי שמואל־ליבוש ולומד לאור־הנר... הספר שלפניו מסתירהו מעיני... אני שומע רק את קול הנגון, ואולם קול־דברים — לא אשמע. כדי שאיטיב להאזין אני מנסה להזיז עצמי עד לקצה המטה — אך הגוף אינו מציית לי ועצמותי כרצוצות; אני נפחד, אין זאת כי חולה הנני. לשאול איני רוצה, חוששני להפסיקהו ממשנתו... אכן חולה אני ועל שום כך, ודאי, לומד זה דודי שמואל־ליבוש בלבביות רבה כל כך, כדי שבזכות זו תבוא מהרה רפואתי השלמה. ובכן אני מוסיף לשכב בלי תנועה. ראשי כבד עלי, אני מניע בידי, ממשש ומוצא מטלית שלמה כרוכה לראשי. ריח חומץ עולה באפי. המטלית טבולה בחומץ... אני מציץ בחלון — לילה לבן מביט החדרה... ועל החלון צלוחית של סמי רפואה. מה היה לי? מתי חליתי ועל שום מה אני שוכב כאן? אני מיגע את ראשי החלש ונזכר בהליכתי לחנותה של סבתא, מקרה נפילתי בחנות... „אין זאת כי חולה אנוש הנני"... „על כן הוא לומד כך"... בשוק, אשר אליו פונים החלונות, עוברת עגלה, נבחת כלבים עולה... „כלבים נובחים — מלאך המות בא לעיר"... רע המעשה... לאו, אין נבחה זו אלא בגלל העגלה... ולפי שעה החום תוקפני, החום מוסיף ועולה... הגוף מתכסה זעה ואני מתחיל לוהט כולי...

ושוב (באותו יום, כמדומה) הקיצותי, ובטרם אפקח את עיני, אשמע קולות מסביב למטתי:

— לנו הוא — קולה של סבתא.

— הצלוחית הצהבהבה — קול דודתי יָנָטָה...

— ואני אומרת: קרני דאומנא — קול דודתי טָמָה.

ואמא רק את ידה היא מניחה על מצחי...

— מאותו צד, מאותו צד דוקא! — אשמע קול זר של יהודי ושוב אשמע בסגרו מאחוריו את הדלת...

„כמעט, כמעט"... מהרהר אני...

ואולם את פחד המות האמתי שאבתי מן הבאר... אולי קראתם, אולי תזכרו את „הבאר המקוללת"?!

— —

בטבורו של אחד מרובעי־השוק נמצאת באר, מתחת לכפת עץ הנשענת

על ארבעה עמודים כבדים... וסוגר מסביב לבאר, עשוי קורות־עץ ומגיע לחזהו של אדם מבוגר... מים שואבים בדליי־עץ, הנקשרים בשלשלאות־ברזל כרוכות מסביב לקורה, המתנועעת בכוחו של גלגל „גדול לאין שעור", בעל ידות־עץ...

לכאורה, הרי כאן ענין שכיח של באר־קריה ותו לא? ואולם — לא כן. כי הבאר היא „עמוקה מאד מאד", ואם תשען בשפת הסוגר (נערים אנוסים להתרומם על בהונות רגליהם) ותציץ פנימה, יבהיק לעינך מעין גלגל של אור על פני המים האפלים, מעין „בת־צחוק של מים" — הייתי אומר כיום. ואם תשהה ותאריך מבטך, תחוש כי ראשך מתחיל להסתחרר ותשוקה מופלאה תבוא בלבך לרדת מטה, אל בת־הצחוק אשר למים, המושכת אליה כמו באבן השואבת; אכן, עליך להתגבר יפה ולהשען יפה, שלא תקפוץ, חס וחלילה... מין כשוף שכזה אצור במי הבאר האפלולים עם בת־צחוקם החרדה המרחפת על פניהם...

ואם לא די לך באלה, הנה מתהלכים גם ספורים בפי נערים ונערות, כי בהגיע ליל חושך, כְּשֶׁכָּבים כל המאורות בחלונות מסביב והעיר כולה שוקעת בשֵׁנה, מתקבצים לכאן, ליד הבאר, חתולים שחורים ולבנים, ובאים ומתישבים בידותיו של הגלגל הגדול. לסרוגין: חתול שחור ואחריו לבן, ופותחים בילֵלה... ובילֵלם יניעו את הגלגל וזה מתחיל להסתובב והדליים עולים ויורדים... במהירות המתגברת והולכת... ושומר־הלילה המתהלך בשוק (גוי זקן, אומרים: לתשעים הגיע) שומע בילֵל החתולים, בחרוק הגלגל, בהשתקשק הדלי, היורד למטה, במים ובהתיז המים את צחוקם לעומתו, בהתהפך הדלי, העולה למעלה, מאליו — שפוך — שפוך את מימיו חזרה לבאר... והרי הוא רועד ומצטלב, רועד ומצטלב... ונשים זקנות משיחות: חתולים אלה אינם חתולים כלל. אלו הן נשמות תועות המבקשות תקונן במים; החתולים השחורים הם גלגוליהם של גברים שזלזלו במצות־מקוה, הלבנים — נשים הן, שלא נזהרו במצוה השלישית כהלכה...

הכלל, אין זו באר פשוטה בכל אופן...

יום ששי אחד אני רץ על פני השוק ורואה: פורקים את הסוגר (במשך הזמן נרקב כולו). על פי הבאר מניחים לפי שעה קרשים. ובאזני אשמע, בדַבר האנשים המצטופפים ליד העושים במלאכה — השעה פנויה להם למדי —: לבנין החדש יגשו רק ביום השני. וכל זה נשמט מזכרוני וביום הששי בערב אני נמלך ונוטל אחרי הסעודה את נַטלת־הנחושת ואץ לבאר לשאוב מים חיים. ליל קיץ חם היה זה. במרוצה אני מגיע לבאר

ואגב רוצה אני להשען גם בקצה הסוגר ולהתבונן אם בת־הצחוק אשר למים נראית גם בלילה, והנה — —

כאמור, אשה זקנה תופסת בי ומושכתני בכח לאחור... „פריידיל הַנַּחֲנית", אותה מוכרת הזפת אשר ב„שלום בית", היא שהשיבה אותי ממות בטוח — לחיים ביום!

כי בלילה — לילה־לילה — אני נמסר למות ולמוראיו. במשך תקופה ארוכה חוזר המראה. לילה־לילה אני נופל אל פי הבאר העמוקה... כמין סתירה לאהבתי את החיים ביום... הדבר מגיע לידי כך, שלא רק המות האמתי מפחידני, כי אם גם אחיו, המות הזמני — מצב השֵנה. לילות רצופים אני שוכב ומאנס את עיני להיותן פקוחות, שלא לנפול לתוך אותה תהום, כמו אז בחנותה של סבתא, שלא לשקוע בים השכחה; שלא להנָתֵק מעל החיים...

וככל אשר יכבדו עפעפי, ככל אשר יותכו עופרת, כן יחזק, יעצם הפחד; כן תגבר, תתלהב תשוקתי לחיים, להדבק, להצמד בחיים... ואני קופץ אל החלון ופותח אותו לצד השוק או שאני רץ השוקה... אולם אף השוק שקוע בשנה, עטוף כחול־לילה... בתי־חומה קפואים, חלונות מושחרים... רק מאחוריהם נושמים, חיים. לא אדע מאין זה לי, אך הרגש ארגיש כך. אבל מדוע אין גם לי חלק באותם החיים? — למה הוקמו חומות ביני ובינם? בין החיים שלי ושלהם?

אגב, אותה הרגשה גופה נתעוררה בי זה לא כבר, בעברי בלילה דרך עירה קטנה בחוץ־לארץ, בשוייץ. לפתע אחזני כאב בגלל תלישותי מן החיים אשר מאחורי התריסים... שם הלא נושמים אנשים, מתגעגעים, מתאבלים, מתענים או שמחים, ואני לא אדע כלום, לא ארגיש כלום וכל חלק אין לי באלה... והלא בני אדם חיים שם, וגם אני אדם... אז תקפתני תשוקה לוהטת לקום ולפרוץ בקול צעקה נוראה, כי תקיץ העירה משנתה, כי יִפָּתחו התריסים לפתע, כי יקָרעו החלונות וראשי אנשים יושטו החוצה...

משחר ימי „חוזר וניעור" הייתי...

— —

ובוא וראה, מה מיוחדת במינה דרכם של כל בני אדם למות ו„פטירתם מן העולם" מה שונה היא...

„צורותיהם" של דברים העסיקו את לבי עוד אז...

הנה שומר המבצר אשר נסתלק לפתע פתאום... עתה לא אדע עוד אם הייתי גם אני באותו מעמד או שקלטתי זאת מפי השמועה...

היה היה במבצר חייל זקן, צנום־גוף, שבלה כל ימיו בצבא והיה מטאטא את הרחובות... אף הוא (עוד טרם קמה לנו אותה „בריה") שמש „גוי של שבת"... גוי זעום היה, סומא במקצת ושונא ילדי ישראל באמת, — יצק מים על ידי המשגיח! את פת־שחריתו היה אוכל באמצע הרחוב — פרוסה גדולה של לחם שחור מרוחה בחֶלֶב של נר שוה פרוטה, שהיה מוציא לשם כך מכיסו. ומוראו עלינו תמיד, חששנו שמא ימלך פתאום ויטיל בנו את מטאטאו. מתחמקים מפניו גם מחמת בחילה. בחילה מעוררות גם קללותיו, על טהרת הקללה הרוסית... ולעתים רחוקות מוצאים אותו פכח... יום אחד, תוך כדי טאטאו, הוא מפסיק ונשאר עומד, מתנודד רגע, רוצה להתחזק ונשען על המטאטא, מתהפך אחוֹ יחד ומוציא קול: שמע ישראל! נופל — ומת... נמצא — קנטוניסט היה... את עפרו טמנו לפי שעה, עד לתחית המתים, בשדה הקברות הפרַבוסלַבי... אותו לא יוציאו משם בגנבה... לא באותם הזמנים אנו עומדים...

רשמו של מות זה אינו חזק עלי; כולו ארך רק רגע כמימרא... כלום היה לו סיפק לסבול?... היה ואיננו...

והיה אתנו בעיר שען זקן, ר' הירשל שמו, אם איני טועה, אף הוא מְשַמשה של העיר... וזה מעשהו: בוקר וערב הרי הוא מטפס ועולה אל שעון העיר, זה שמערכת קרביו הם עץ ואבני משקלתו קשורים בחבלים, ומכוון אותו. פעמַים במעת־לעת... יהודי שָב הנהו, בקפוטה זעירה ובמין כסוי־ראש משונה בעל קצוות, בנוסח אשר זה מכבר עבר ובטל מן הישוב... מין יהודי קטן, שקט, מְתון־פסיעה; מעולם לא שמעתי אותו מדבר... איש לא ראהו צוחק או בוכה... יום אחד יורד ר' הירשל מאצל השעון, מושיט יד לכל איש ונפרד לשלום מאת כל הנפגש לו בשוק...

— מה זה ר' הירשל?

— בלילה זה מת אנכי!

— „מה שעולה על דעתו של יהודי!"... „לראש שונאי!"... לבוקר יוצאים ורואים — השעון עמד מלכת, השען — משנתו לא קם!

כך נגזר!

מיתה מופלאה מת שמעון כובעני, המוזכר לעיל, זה סגן המשוררים במנין המשכילים... אשה שניה היתה לו (במקרה עלה הדבר בזכרוני והריני רושם זאת)... לפני גסיסה הרי הוא מצוה עליה, שתלך לשוק ותקנה למענו דג שיבוטא, חצי ליטרא משקלו, תבשלהו ותגיש לו אל מטתו... רצונו להפרד מעל „העולם־הזה" שלו — כה חביב היה עליו דג־שיבוטא. ובטרם

יסתלק רוצה הוא לקבוע את טעמו בזכרונו, כדי שיוכל להעריכו בעולם־הבא אל טעם הלויתן... לקנוח הוא מצַוה (כדי למלא אחרי הבדיחה הנושנה המתהלכת) לתת לו שזיף מתולע, למען דעת מתי תהיינה המלקות האחרונות לפני אכילת לויתן...

מעשה בלתי מיושב, אך מבודח!

אך הנה מת עלי דודי ליפא; טבע בנהר...

ודוד יקר היה זה... איש־משי, לב־זהב... את כל אשר לו היה נותן, את הכל היה מפקיר... הדודה יָנטה מוכרחת לשמור עליו, גם בחנות האריג גם בבית, כשמור מפני הגנב... פעם אחת לפני הפסח, הרי היא יורדת למרתף לראות את התרנגול־ההודי שהיתה מפטמת לכבוד יום טוב, והנה – „יום אתמול כי יעבור"... איננו... והיא יודעת הגנב מי הוא... יש שנכנס איש עני לחנות ויָנטיל איננה – היא נותנת פרוטות – הרי הוא פונה אל המגרה – זו נעולה; מנסה הוא את המנעול – זה איננו ניתן להפתח. והרי הוא פושט איזה בגד מעל בשרו... פעם מסר את מכנסיו... וחיי הזוג, דומה, אין דוגמתם תחת השמים... למדנית היא הדודה ינטה ויודעת כמה מותר לו ליהודי להוציא לצדקה... אל הרב לדין תתבעהו... ולשון מלוטשת לה – כל שוק המוסך כולו שומע את קללותיה לראש בעלה... וידה עם צפרניה שלוחה לפניה, רק מורא שמַים עליה...

ויהי היום והדוד ליפא הולך לפני התפלה לרחוץ בנהר, מתישב לו תחת הזרם... ומוציאים אותו משם כשהוא מת... אומרים, אבן שנסחפה עם הזרם הכתה בראשו, החרישה אותו. פער את פיו ושתה מים...

על פי „מורה נבוכים" אין הדבר עושה עלי רושם גדול ביותר; רק חבל, דוד יקר שכזה... ואנשים נטבעים ראיתי כבר... פעם הוציאו אברך אחד מן הנהר (רוצה הנהר בגופו של אדם, בחתול שהשליכו לתוכו לא הסתפק), משוהו כשהוא נפוח כולו, לחצו ברכים על בטנו והעלו את המים מתוך הפה... אני הייתי באותו מעמד, בעצם עיני ראיתי... אין המת חש ומרגיש כלל.

מטעם זה לא רצתי לנהר לראות את דודי ליפא...

ואולם, בהיות הלויה... הדודה ינטה מהלכת מאחרי המטה, לאו, לא הליכה היא זו, היא היתה כמרחפת באויר... על פניה בת־צחוק קפואה, עיניה משוטטות ורגע רגע תתזנה ברק מסותר. ברק רודף ברק. הנה היא נעה כמו בשעת רקוד־הכלה – בנעימות נוחה על בהונות רגליה... אני צועד סמוך לצדה... הנשים מסביב, אשמע, זועקות לאלהים בספיקת כפים: רבונו של

עולם, יעלה נא בכי בעיניה! תוריד דמעה לפחות! והיא הולכת וממלמלת ואני מבחין (השתמשתי בזה ב„אחר הקבורה״): „אכל נא ויטעם לך, ליפא׳לה, ויהא לבריאותך!״... ולפתע היא קורעת מעליה את פאתה הנכרית ובפיה־שרוק תשרוק... —

שוב מת ק. מוכר־היין אשר ברחוב המרוצף... אני נמשך לשם. חייב אני לראות, כיצד מתים בני אדם... והנה אראנו שוכב בחדר הגדול גוסס. מתוך ענויים נוראים... בתו, זו דמות־הבדולח הנאה, מוטלת במטה שניה — כולה אימה קטנה ולבנה! האם — אשה גבהת־קומה — מכונסה בתוך כורסא, אין רואים את פניה... אני נדחק לבין אנשי חברה קדישא ומתקרב אל המטה... העויות נוראות, קריאות פרא תוך כדי אמירת ודוי... ולפתע, בקול אחר, שונה לגמרי —

— אמרו לאשתי, שהמפתח למרתף השני מונח...

איפה הוא מונח לא שמעתי; ברחתי... אל גן המהנדסים ברחתי. אדם ההולך למות, אדם גוסס, פגע בנפשי פגיעה קשה... הבוז, הבוז! הרי שראוי האדם למותו, שאם לא כן לא יוכל להפרד לעולם מעל המפתח אשר למרתף השני...

הנה יורד לילה... אני יוצא אל הכביש... אני מרחיק קצת אל מחוץ לעיר ורואה (כאילו בפעם הראשונה בחיי) בשקוע השמש מאחורי הגן — אש הארגמן מבינות לענפים... ולעומתה עולה וזורחת לבנה חורת־תואר; מתרוממת ועולה, עולה ובולטת...

נשען אל אחת הגדרות עומד אני ומביט ומתפלא, למה זה אראה ככה בפעם הראשונה... הלא יום יום שוקעת החמה וערב ערב עולה הירח...

והוא מתנשא ונמשך, למעלה, למעלה...

מראה צלחת בדיל שבהקדש? טס של כסף למתנת־דרשה? פני יהושע? שמא אעמוד ואשאל את פי יהושע, למה זה ימותו בני־האדם ומדוע? ופתאום אחוש, מי שהוא נוגע בכתפי...

מיכל הכנר הוא — המוזכר לעיל. נמצא, שעל יד גדר בית־התבודדותו הקטן עמדתי כאן. הוא יצא לקראתי, חרישי, משתרך בלאט, ועיניו המימיות עגומות. בידו האחת — ספר קטן, בשניה — פנס קטן...

— אומרים עליך שעלוי אתה, התדע להבין כאן פשטו של דבר?

והוא מציין לי מקום בספר־קבלה זעיר (שמו — נשמט מזכרוני), בענין של גלגול ידובר שם... אני קורא, מבין ומסביר...

– הרי שעלוי אתה באמת... המתן לי איפוא... – והוא נעלם חזרה לביתו...

רעיון מתחיל להתפתח במוחי: אפשר כאן התשובה הנכונה ביותר לכל קושיותי... ואולם אין הרעיון בא לגמר בשולו. הוא שב עם פנסו, ובידו השניה במקום הספר הזעיר – מפתח גדול, כבד שהעלה חלודה – – זהו מפתח לאוצר הספרים הנעול אשר לו בעיר...

– כדאי והגון אתה לכך...

בידו הרועדת מחמת רפיון הוא מושיט לי את המפתח. הקול – ערטילאי, בלא נעימה. כיום הייתי אומר – בלי גון. אני נושא עיני לעומתו, רוצה לאמור דבר־מה, אך שפתי פי הדוקות זו לזו; לאורו של הפנס אני רואה לפני פני בר־מינן... צהוב, צהוב כעין הדונג, מרושל־פרע...

„בר־מינן מושיט לי את המפתח".

אני נוטל אותו ומסתלק עמו בשתיקה. מפתח זה יפתח – לְפָנַי עולם־ספרים חדש, לפניכם – פרק חדש.

מתי ואיכה מת זה האיש מיכל הכֶּנר – לא אזכור עוד!

ז. בית מדרש „שלהם". — חורבות במוח. — אני רוצה לנדוד. — אמא. — חתן נהייתי.

לא בן רגע ישא אדם רגליו מבית־המדרש היהודי אל הנכרי. הלא לב יהודי לך והולם הלב. מרגיש אני, אמנם הרגשה בלתי ברורה, שהולך אני ומנתק עצמי מעל מי שהוא, מעל מה שהוא, אשר ספג נשמת־ביתך, אשר יקר ללבך... לילות רצופים אני מבלה ללא שֵנה, וימים תמימים אני תועה מחוץ לשערי־העיר. אמנם, כבר הייתי ל„פורץ גדר". ובכמה וכמה דברים חדלתי להאמין. הרבה מן הקדוש נטלה קדושתו בעיני, אבל כל זה בבית, בבית המדרש אשר ליד בית הכנסת...

כמו במראה אראה עצמי מהלך בפעם האחרונה מחוץ למבוא השער הלבובי, מהדק את המפתח העבה, המוחלד, באגרוף שבכיסי. בשטח המשולש של הכביש אני, בין בית־העלמין „שלנו" ובין זה „שלהם". כאן שעת התבודדות לי. כאן אני מאזין לוכוח אשר בין „היצר הטוב" ובין „היצר הרע", אותו וכוח שהעליתיו ב„מוניש" מתובל ב„בדיחה", בנוסח הֵינה במקצת... ואולם את „מוניש" קוראה „מַריָה" אל החורבה, מבעד החלון קרוץ תקרוץ לו בעיניה ובקול שיר תמשכהו. „מריה" שלי מטיילת ערב ערב, בין מנחה למעריב, עם יונה'צה, ליד בית־הספר הצבאי לפרשים. ו„כלתי מן החורבה" עסוקה בכלי־נדוניא שלה. נערות תופרות יושבות בביתה ותופרות כלי־לבן, והיא עצמה רצה מחיט אל חיט ומודדת מלבושיה... אֲלַי קוראה „הדעת"... אך לבסוף גובר היצר הרע; כמו אצל מוניש.

והרי אני רואה עצמי הולך, חבוש כובע שחור, לבוש מעיל־ביסמרק ונעול מגפים מגואלים בטיט לבן (במקרה אני מתחיל בעת ההיא להבחין בצבעים!). הולך אני על פני הרחוב המרוצף, בדרך מבתי הצבא האדומים ועד לארמון הירוק (תקופת האביב היתה אז), מתעכב ליד הסמטא, החותכת את הדרך לפני הארמון, ושוהה בפנה, במקום שהבית עומד... אותו בית עם אוצר הספרים שבו, הסגור בעלית־הגג. בעל־כרחי אני פוסח על הסף. כמה טפות זעה מתגבשות לפנינים על מצחי! זר לי הבית; אפשר משום שנכרים גרים בו במקרה. ואפשר מחמת קרבתו אל הארמון! חדש הוא הבית.

הוא הבית החדש ביותר אז בעיר כולה ומבוא מדרגותיו בהיר. המדרגות היחידות בעיר שהאור שרה עליהן. אני עולה ורוחי מעודדה במעט; דרך־אור – סימן טוב הנהו! ואני עולה באור. קומה אחת. קומה שניה. עתה באתי לרחבה המוליכה אל העליה; כאן כבה עלי אור היום... מבוכה קלה תוקפת אותי. ואולם – „כל באיה לא ישובון", לשוב – אי אפשר עוד! היד רועדת קצת, ואף על פי כן היא מגששת ומוצאה את הדלת; בדלת – חור המנעול. „אציץ קודם פנימה!" אני מטה עין: חושך. מנגד לי חלון מוגף תריס מבפנים. אבל מבעד לסדק שבתריס פורץ עמוד אבק־שמש, רועד ונופל על גבי ערמת ספרים אשר על הרצפה.

„עמוד הענן!"

„עמוד האש!"

„שניהם מוליכים בדרך המדבר!"

ואני מסב את המפתח! קול חריקה במנעול הנושן, המית לב, ואולם – הנה הדלת פתוחה כבר, התריס נקרע בעוצם־יד, ואני – ב„בית המדרש שלהם"...

כי חלק לנו בכל בתי המדרשים, „ביודעים ובלא יודעים" — רעיון זה לא עלה עוד באותה שעה על לבי. אך מה רבים הספרים כאן! לאורך כל ארבעת הקירות ואף על הרצפה יתגוללו תחת רגליך.

— קרוא אקרא את כולם וכסדרם!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

את הכל לא קראתי; בשלש לשונות היו הספרים: רובם בפולנית (אם גם תרגומים בעיקר...) מעט אשכנזית; אף צרפתית מעט מזעיר.

צרפתית לא אדע כלל. אפילו לקרוא. אמנם בשל בית־הספרים אהיה לומד, לאחר כך, את אולינדורף כולו מדף ועד דף על פה, – ברכה לבטלה: כמו שבלעתיו כך אפלטהו מהר... ולא יותר מתורת אולינדורף זו אשא עמדי כשאלך מבית אבא. לקריאה בלשון אשכנז, קויתי, תעמוד לי זכותם של שנים, שלושת השעורים מפי המורה שטרן. אף־על־פי־כן אני דוחה גם את זו לפי שעה. רב מדי „צמאוני" לדעת, שאעמוד ואטרח לצרף הברה להברה! אני פותח בלשון פולין ומקיים את אשר קבלתי עלי. אני קורא לפי הסדר; „לב חכם לימינו" – אני פותח מצד ימין ליד הכניסה. והספרים מונחים בלי סדר, תוהו ובוהו של ספרים. רומנים ודברי־מדע. הרומנים רבי הכרכים – מעורבים ומפוזרים; בעיקר תרגומים מלשון צרפת: דיומא, סי, ויקטור הוגו וכדומה. וכך נופל לידי חלק עשירי משל סי, אחריו חלק תשיעי מתוך ספרו של דיומא, ומיד כרך שלישי – של הוגו... ואולם קרוא אקרא! לא ספור

7

המעשה אבקש, אף אל תאורי הטבע איני שם לב. אין אלה מעלים על לבי ולא כלום. שום תמונות, שום מראות לא יעוררו בנפשי! כה מעטה ידיעתי את הטבע. יוצא מן הכלל תאור האפרים הירוקים אצל ויקטור הוגו בספר „עובדי־הים" – גם מסביב לעירנו מצויים כרי דשא. אף דרך שלגים אצל מחבר פולני, קורזשיניובסקי שמו, כמדומה – גם שלג ראיתי כבר! אך בעיקר מושכים ותופסים את לבי הדיאלוגים – אלה ה„קטעים עם הקוים בצדם", כמו שקראתי להם אז בלשוני; מקום שם אנשים ישיחו ביניהם. כל קו שכזה היה נראה בעיני כפִרצה לתוך נשמתו של אדם. האהבה אל הדיאלוג, אל התאור בשיחה נשתמרה בי... לספר מעשה כהויתו לא למדתי עד היום. לכל היותר, כהערת אחד ממבקרי – אתאר „מעשה בתוך מעשה". מטעם זה לקויה בבנינה יצירתי הנאה ביותר: „שלש החופות"... משום שכך הייתי קורא. ותוך כדי קריאה היו נארגות בתוכי כל מיני מעשיות; יכול אני לַחָמוק מתוך הסבך ואיני רוצה. ובחדר הספרים – יריד! קול המון אנשים בשוק! ערב רב של בני אדם! כאן כל המעמדות וכל העסקים! קבוצות קבוצות עומדים האנשים ועוסקים בשיחה. כל קבוצה ועסק שלה... ואני מטייל לי בשוק זה, עובר מקבוצה לקבוצה, מטה אוזן, חוטף קטעי שיחות ומבחין בכוונת המדובר...

אך הנה, כעבור זמן־מה, מזדמן לידי ספר־החֻקים של נפוליאון בתרגומו של זבדסקי. אני קורא ומבין, – האח! עמקות אין כאן, אפשר יש גם עוות־הצדק ועם זה – פלא! הרצאת דינים, בלי ראובן ושמעון, כללים כמו שהם!... אפילו הרמב"ם ב„יד החזקה" לא הגיע לכך! זמן מועט לאחר כך – תולדות הציוויליזציה האנגלית לבוקל! עוד טרם אבין דבר, אך הסגנון מזכירני (כך נדמה לי) את בעל העקדה! אף זה מין דרוש. אף לפיסיקה אני מגיע. רבונו של עולם! לא השמיכה מחממת אותי, אלא שגופי מחמם את השמיכה! יכול אדם לברוא שלג! לחולל רעמים! מהיותי משולל הכשרה מתימטית אני מדלג על פני סְפָרות וסימני אלגיברא, כמלמד מפולין המדלג על פרקי־הדקדוק שברש"י; ושוב אני נופל לתוך ים של דיאלוגים רומנטיים שבספרי רומנים ומשם אני חותר ומגיע שוב אל מקצוע אחר ב„ידיעות הטבע"... תאור גויותיהם ואבריהם של חיות וצמחים אינו מושך את לבי. אלה ואלה כנטולי חיים לגבי דידי! שוב מחמת אותו הטעם האמור: אין הם מעלים כל זֵכֶר, אין הם מעוררים כל תמונה בלבי! כל מה שראיתי בעיני הם: כלבים, סוסים וחתולים מעטים. בימי הקיץ נשאות צפרים תחת השמים, רק בודדות אכיר בתוך מחנה זה! יש שתרדנה אל הבוץ והאשפה אשר מלמטה, ללקט גרעין שנפל מעגלתו של אכר, או פרור מפת־שחריתו של נער ההולך לחדר, ילקטו

ויתעופפו חיש מהרה למעלה... יש שעורב קובע לו עמידה בעצם קצהו של שעון־העיר – כל אלה מי ידעם!

ולעומת זה צורות החיים, של החי והצומח, כל גלוי של האינסטינקט ושל השכל, של הרגלי־חיים, של הסתגלות, של הַדָּמות בקוי־דמות וגונים אל הסביבה... בנִיַת קִנים, גדול ולדות, אגירת המזון לימי־החורף, אספותיהם של בעלי־כנף תחת שמי־התכלת, מועצותיהם; אלה שירי־האהבה של הזכרים, הבלטת הנוצות המגוונות, המלחמה על „זו", על חיים של אהבה – כל זה מושך ומקסים...

אלהי, מה גדול עולמך, מה רבים גוניו, מה רבה התבונה, מה רבים כוחות הרוח הצפונים בו!

ולפתע:

– הכל אינו אלא חומר (הַרטמן)!

– אין בחירה (בחוברות שונות לעשרות)!

ודברי קרל פוגט:

– המוח יוצר ומעלה רעיונות, כדרכו של אבר אחר להעלות – שֶׁתֶן...

– – – – – – – – – – – – – – – – – – –

דבר־מה מתאבן בי וקופא, דבר־מה הולך וגווע. חסל מעשה בראשית, חסל מעשה מרכבה. אין שמים במציאות כלל. זה עַין הַכְּחוֹל, הנגלה לעינינו, אינו אלא הגבול לתפיסת עינינו. חסל שכר ועונש; כשאין ברירה לאדם...

עם מי אוכל לדבר בענינים אלה? בפני מי אפשר להשיח את אשר בלבי? אי האזנים אשר תקלוטנה לתוכן את הבכי והילל על החרבות אשר במוח ועל החללים אשר בלבי? מי לי בין אנשי הסביבה? אף לשון אין בפי לדבר אליהם. מאשר קראתי לא אוכל לספר יהודית. בשביל כך איני מוצא מלים ביהודית. אני מנסה לדבר אל עצמי ואיני יכול...

רק ש. ח. הוא, לבדו, יוכל להושיעני.

וקודם כל דמות־דיוקנו של זה. לא את דמותו, בעצם, כי אין אני מכירהו. אל האדם אנו רגילים להתבונן דרך עיניו, והוא היה מרקיד אותן תמיד. בבותיו היו מתרוצצות, רצוא ושוב על פני לובן־העין, כמו מחמת פחד פן תתָּפסנה. רק את קו־חייו אתאר: מוצאו ממשפחה עניה ומדוכאה אשר בליטא, על כן, אמנם, לא למד מעולם להביט ישר בפני איש. כלה למודיו בבית המדרש לרבנים אשר בז'יטומיר ובא אלינו בתור מורה לתורת־הדת... והרי הוא מלמד מתוך ספר רוסי את „ספורי המקרא". מתרחק מן הקהל; אינו מדבר אלא רוסית. ואף־על־פי־כן, כשהשלטון העירוני אומר לטהר את ככר

העיר מעגלות האכרים, שמַעתה עליהן לעמוד רק במקום השוק, כדי שהככר תחולק לארבע גנות ישרות־מדה, המופרדות ביניהן על ידי רחובות, ובגנות יזָרעו פרחים וינטעו עצים, והסוחרים בעלי החנויות שבככר חוששים לאבד את פדיון האכרים ורוצים לבטל את הגזרה והרי הם פונים אליו כאל מי שהוא קרוב למלכות, — הרי הוא יושב וכותב למענם כתב־בקשה על „ניר־מלכות" בדיו שחורה ויפה ובכתב מסולסל, לאמור: היות, שאם יקבעו גנות ויטעו בהן עצים, עלולים אלה בקרב הימים לגדול ולשגשג והיו לאילנות גדולים, עבותי ענפים ועלים... ובהיות שהעיר אינה מוארה בלילות כל צרכה, ויש גם לילות־חושך, והיו אזי צללי העצים השחורים והעבים בלילות האפלים קן־מסתר לגנבים ולגזלנים ורוצחים וישמשו סכנה לעיר כולה... ושוב, בערבי הקיץ, עת שהטבע (כאן באים תאורי טבע) מעירה את האהבה — הלא חטוא יחטאו בסתר צללי העצים, וזה יפגע במדות־המוסר של העיר וישחית את הנוער הלומד, והנוער אף הוא מצדו עלול, חס ושלום, להביא מחלה על מחציתה של עיר, אם לא על העיר כולה... — — —

ואם אין בזה כדי תאור שלם, הנה הולך הקו ונמשך:

הוא נדחה מכהונת מורה ללמודי הדת. על חטא מה לא אדע, לא אזכור עוד. ואולם הוא משפיע על שר הפלך ונעשה שלא מדעת־העיר — רב מטעם הרָשות. ולאחר שנתמנה הוא משנה פתאום ממנהגו. חובש ירמולקה לראשו בבית, פוסק מלעשן בשבת, ובוקר וערב הוא הולך לבית־הכנסת לתפלה. נועדו חסידי העיר לאספה ושלחו לו:

— אם רצונך, פלוני בן פלוני, רק לקבל שנה־שנה מאת העיר סך שלש מאות רובל כסף חנם — אז מה טוב! אין כבודו גרוע ממי שהוא אחר, שאינו ישראל, הנוטל ממונם של ישראל חנם. ואולם אם יש בדעתו באמת לגשת לאיזו פעולה שהיא, להוי ידוע לו איפוא, שעקור יעקרו אותו מן השורש...

על כן, מזהירים אותו בזה, כי ישוב תיכף ומיד להיות גוי כאשר היה; יסיר את הירמולקה מעל ראשו, יחדל מבוא אל התפלה וישוב לעשן בשבת בפרהסיא...

והרי הוא נשמע. לא עברו ימים מועטים והוא איננו עוד רב מטעם הרָשות, אלא צנזור בורשה. — — — — — — — — — — — — — — —
— —

ואולם בעת ההיא עדיין עמד זה בתחלת הקו, בדרגא ראשונה של סולם־עליתו. מקבל הוא את פני, ממצמץ בעיניו, מקשיב לצערי ולספקותי ומשיב:

– ניצָוו! (אין דבר!)

עלי להיות איש, ללכת למקום תורה! לז׳יטומיר, לווילנא... כל הספקות יפלו מאליהם, הכל יתבהר ויתלבן, כל ההדורים יתישרו...

והוא יתמכני!

יתכן! והרי אני אורב על גבי המדרגות אל „כלתי מן החורבה", ליטול עצה מפיה. מתחלה אימת־מות תוקפת אותה. הלא זה ימים רבים עברו שלא עצרתיה בלכתה על גבי המדרגות, והיא הלא עומדת להכנס לחופה... אך כיון שהיא שומעת את עצם הענין הרי היא נרגעת, אוחזת בידי, מעשה אחות, מוליכה אותי למטה החצרה ומשם דרך הפשפש האחורני עד לבית־הספר של חיל הפרשים. שם אנו יושבים על ספסל ומשיחים... ידינו שלובות ואנו מדברים בינינו בשקט לבבי כל כך.

– כן, מוטב שתסע – הרי היא אומרת ולחלוחית בקולה, ולחלוחית בברק עיניה... – סע! תודיעני את השעה ואצא אליך...

וש. ח. נותן בעבוט את שרשרת־זהבו, כדי להמציא לי דמי הוצאות־הדרך. נקבעת שעת־בוקר מוקדמת לנסיעה החשאית. עגלה נשכרת ואני מכין עצמי בסודי־סודות לדרך. הקדמתי לעלות על מטתי, לישון כביכול, וצרורי מתחת לכרי. אך כל תנומה לא אתן לעפעפי. קול שריקה מן החוץ ישמש אות. אני מכבה את העששית ואומר שלום בחושך לכל־לכל אשר בבית. לא קל היה לבי עלי... ואולם גזרה היא מלפני. וכך אני שוכב ושומע קול אושה חרישית עולה מן החדר הסמוך. אני מאזין. חרש נפתחת הדלת. חרישית, יחפת־רגל נכנסת אמא, בקושי אראנה לאור הלבנה הקלוש הנוהר מבעד החלון. היא טופפת חרש עד למטתי, יושבת מנגדי ומביטה בצער אל פני... איני יכול לעצום את עיני, עלי לראותה, לראות בדמעות הנגרות חרש, חרש מעיניה... היא נפרדת מעלי... מי גלה לפניה את סודי?

ואולם שמור תשמור ליד מטתי, עיניה שומרות; ואין אני נוסע...

אבא לא היה אז בבית. בעוד ימים אחדים הוא שב ובשורה בפיו:

– שדוך בך עשיתי... עם גבריאל יהודה ליכטנפלד...

אני נכנע. כל ברירה איני רואה לפני. קרבן אני לדמעותיה של אמא! שרשרת הזהב של ש. ח. הלכה לאבוד, נשתקעה בידי המלוה. העגלה שבה אחור לפרור העיר... „כלתי מן החורבה", אשר ירדה עם שחר ערומה למחצה, ללוותני, לקתה בנזלת לזמן־מה... ובקרוב אני נוסע לחתונתי...

מן הצום אהיה פוטר עצמי... את החופה מעמידים בחוץ, בכפר... ותוך כדי כך מתחיל גשם לרדת ואני בורח מתחת לחופה הביתה. החופה הולכת אחרי... גבריאל יהודה ליכטנפלד צוחק... בתו בוכיה...

אין אני יכול לתת דין וחשבון לעצמי מהתנהגותי אז...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

ובזה מסתיים הכרך הראשון לזכרונותי... ערפלי שנות הילדות והנוער מתחילים להתפזר והם נמוגים במשך הזמן. אף אוצר־הבית לציורים ורשימות ננעל. את כל אשר עיני רואות בנכר, את כל הנפגש לי בערים ובעירות, בדרכים ושבילים, אהיה חוקר ולומד! ואולם הרגשה בלתי אמצעית אין עוד עמדי. אפשר נתקשתה נשמתי ואינה מסוגלה עוד לחדור אל זולתה, כדי לשוב משם יותר עשירה, נבונה ומגוונת? או, אפשר, בכלל אין פתח, מלבד החושים, להכנס בו אל העולם אשר מחוץ לבית, אשר מחוץ לילדות?

אין נפקא מינה בדבר.

ח ס ל גירסא דינקותא...

אותו ערפל המלא גלגלות ולכל היותר גויות: עם עינים הצפות ועוברות על פני, מדי אעצום את עיני אני, — הנה הוא נמוג ונעלם. —

ח. נכנסתי לחופה

ככל אשר אלך ואתבגר, כן יעלה־יסור מעלי עב־הענן, צל המרה־השחורה, כן תמעט־תתנדף הטרַגיות שבו. עתה, כשנהייתי חתן, אני חש עוד משנה הקלה. הנה אזדמן בקרוב עם גבריאל־יהודה ליכטנפלד, אבי כלתי — מתימטיקן, פילוסוף ואדם המפורסם לבעל „ידיעות" מרובות. הוא הוא אשר יפתור לי סוף־סוף את כל חלומותי הרעים; הוא אשר יַשב לי את כל השאלות המנקרות בי בדבר האלהים והעולם. ואני מניח את השאלות עדי־מה בסתר־זכרוני, עד לפגישתי הראשונה אתו... על אודות הכלה איני מהרהר. אם נרשמו ראשי פרקים בתנאים — איני זוכר כלל וכלל. אך ליום החופה אני מצפה כלביאת המשיח. גואלני מספקותי בוא יבוא! ולפי־שעה אני משתעשע בשרשרת הזהב ובשעון שקבלתי; עדיין יש בי מדת־נַערות לכך. אולם, כשחברי לבית־המדרש, בן־חסידים בגילי, מתפאר לפני, כי מלבד שעון קבל אף תיק של תפלין, עשוי קטיפה מרוקמת, אני מחייך לי מעשה־פקח; מי יודע, אם גבריאל־יהודה הוא בכלל בר־נש דמנח תפלין... והבחור מוסיף להטרידני:

— וטלית תנתן לך? וקיטל?

— ראה אראה!

ולעת עתה אני חי חיים כפולים. מבחוץ — אותו הנוסח המקובל אצל כל בחורים־חתנים, בני בעלי־בתים. אוכל אני שלא בחפזה, אף מטייל במתינות יתרה, נכנס לפעמים בשיחה עם אברכים בענינים יותר חשובים: כי הלא בן־גילָם אהיה בקרוב... שבת, עם ערוב היום, אני נלוה אל אבא ואל דודי הקרואים והולכים ל„שלש־סעודות"־של־חלב אל „הגביר" שבחצר האחוזה הקרובה, במרחק למעלה מתחום שבת; עירוב מתוקן בדרך. בלכתנו אני מדבר שוה בשוה עם כל השאר בענינים רבי־חשיבות: המן הראוי הוא לכתוב כפפירנא, שכתב: „הדרַמה", לאמור, אם „דרמה", זו בת־הנכר, וה"א הידיעה מישראל מצטרפים לזווג כשר למשמע אוזן איש עברי? יש אומרים — הן. ויש סוברים — לאו; אני מציע, כי יכתבו „הַ'דרמה". — „וכיצד ידובר?" —

שואל מי־שהוא, קנאי לטהרת הלשון. בעיני משונה שאלה זו; מה צורך יש לקרוא בקול רם? שאלת הדבור בלשון־הקודש עוד טרם היתה לשיחה בעת ההיא. וכך אנו מהלכים ומשוחחים בעניני דקדוק ובשאר ענינים. ובשביל, בין שדות חטה ושפון, כנופיות כנופיות מהלכות. ומבין שבלי־הזהב מושכות את עיני הדגניות הכחולות. מי־שהוא, מן הצעירים, תולש דגניה ונושא אותה אל חטמו. כל ריח אין; והרי הוא תוחב אותה בלולאת מעילו. מי שהוא, מן הזקנים, נוזף בו: „שבת!" מתבדחים: „מסתמא, נשתכח מלבו, כי בגדר איסור הוא", „או, אפשר שכח, כי שבת היום", „שכח כי בן־יהודים הנהו"... לשם מחאה הייתי רוצה אף אני לקטוף את אחד הפרחים הכחולים, אבל ידי אינה נשמעת לי; אינה רגילה בכך. מצטדק אני בפני עצמי: צער בעלי חיים; לפי אותו מאן דאמר (לא מישראל!), כי כל אשר בעולם חי הנהו... אכן, „מאן דאמר" זה וכל מיני אֲמָרים אחרים משל העולם הזר, כל מיני סברות, רעיונות, הרגשות, משאות־נפש והשקפות־עולם הלקוחות מתוך ספרי־חוץ — כל הבליל הזה מתבשל אי־בזה, כבתוך קלחת, מתחת לסגור־הלב. הלך־נפש ומראות, שמוצאם מאוצר הספרים, מעלים קצף ונצרפים יחד, עד שנהיים ולדות חדשים, שאיפות חדשות, בעלי תכונה ומזג שונים. ופתאום תעלה ותגבר הרתיחה בקלחת, ולשונות אש ועשן תפרוצנה מבעד לסגור הלב אל המרחב ולאור היום הבהיר תופענה בדמות תנועות לא מחושבות, בנות־הרגע, בדמות מבטי־פרא מתוך עינים המתלקחות לפתע־פתאום ובדמות דבורי־פרץ הנתקים פתאום מעל הלשון...

הכל תמהים; ואף אני...

האני שלי באותם הימים דומה בעיני לקרקע־נפט. יבשה היא מלבר ואולם בכל אשר תפיל גפרור דולק — עשן ושביבי־אש... וכך אני מצטיין לעתים קרובות במעשים פרועים. פעם אני נמלך ולעיני כל הקהל בבית־המדרש אני מוציא מתוך הארון שבכותל־המזרח „שאלה ותשובה" מפורסמת ומכובדת ובפרהסיא אני מוחק מתוכה בעפרון כחול, (שכמותו לא תמצא אצל איש חוץ ממני), שתים שלש שורות, במקום שדעת המחבר אינה נוחה מ„מורה־נבוכים". הקהל משתער אלי — אך אני קופץ אל ארון־הקודש, עומד לפני הפרוכת בדמות גבור הנכון, לכל הפחות, למסור נפשו על קדוש־השם, משלב את ידי, מעשה נפוליאון, ועומד ומביט, זקוף ומחושל, בפני הקהל, המושפע מכל זה ונסוג אחור לאט, כשהוא ממלמל: משוגע...

אחד מעלה על הדעת: לכתוב למחותנו...

משיב השני: — מצאת מקום! הלה עוד ישלח לו מנחה יפה!

וגאותי עולה למעלה־למעלה, בה בשעה שבפנימיותי הרי פסחתי כבר על „מורה־נבוכים", שירד, הוא ואריסטו כאחד, מעל „סדר היום"... — —

— —

אולם, ככל אשר יקרב יום החופה, זו שנועדה להיות באחד הכפרים שבאמצע־הדרך בין אַפטא וזמושץ (את שם הכפר איני זוכר עוד; כל תעודה משם אין לי; את „כתב הנשואין" סדרו רק לאחר־כך, בשברשין), כן תדד שנתי בלילות, כן יגברו החלומות הרעים, המתעוררים וצפים מתחת לסגור־הלב: — ומה אם הכלה היא עורת בעינה האחת?

— ואם צולעת היא? —

ושוב, „כלה" היא זו ולא אהובה: לא הנראית לי, לא הנבחרת... ומה יהא, אם בשעת כסוי־הכלה אראה לפני מפלצת? כה נטרדת שנתי ושעות רבות שוכב אני ומהרהר: למה זה אני זקוק לכלה מאַפטא, דוקא? ומדוע לא בחרתי לי בעצמי כלה מזמושץ? אמנם, כאן, אתנו, אין אנשים כגבריאל יהודה ליכטנפלד וכל בעל־בית חשוב אחר, הראוי כי אבא ישתדך עמו, לא יאבה לקחת אותי לחתן... וכי אין הכל גלוי וידוע?... אבל משום מה לא יקרה אותי כמקרים הכתובים ב„ספרים": להתאהב, לצאת בגנבה למרחקי עולם... באיזה בית ביער, ד' על ד'...

„רוים איזט אין דער קלייַנסטען היטע"... שילר ואחרים.

ובמי, בעצם, מבנות עירי הייתי רוצה?

ואני מעביר ברעיוני, אחת אחת, את כל נערות העיר המוכָרות לי: הנה הן קמות לפני במראה, זו אחר זו, כל בנות זמושץ המטיילות במגרש בית־הספר לחיל הפרשים. אלה שחרחרות־חן, ואלה רעננות־מסמיקות ואלה מקסימות בחורנן. ועל כולן אני משיב: לאו. האחת שעליה יכולתי לאמור „הן", כבר לאחר נתונה... אי־בזה היא סמוכה כבר לשולחן זרים... חבל. עצבות, לא אדע שחר לה, תוקפתני. ורק לפנות־בוקר אני נרדם, לפוף כאב־לב חרישי. ותוך כדי הרדמי אני מחליט בלבי: יהי אשר יהיה וביום החופה איני צם. ולא איכפת לי אם תעבור הכלה על סף הבית לפני, אך שטויות הן אלה... ואף זה: את שערות־הכלה, מכל צבע שהן, לא אתן לגוז בשום צד ואופן! ופאה נכרית ושביס לא תענוד לראשה, בלתי אם שערה היא... מחלפות ארוכות או קצרות, או תסרוקת „תלתלים". ומתוך תנומה למחצה אני מגחך אל כרי או לתוך האפלה: גבריאל־יהודה ליכטנפלד ישבע רצון ממני... גם זה החולק עליו — חיים־זליג סלונימסקי — הרי מלומד הנהו! — אף זה יודה ויניע ראש כמַסכים...

וכך אני ישן לפנות בוקר, כשלבי, לב ילד זקן, הוא ער. ומלמטה, אל לפני החלונות, באות שתי עגלות. שני אכרים־עגלונים משמיעים קול צליפה באויר בשני שוטים, אחת ואחת, להכריז ולהודיע, כי הנה באו, והגיעה השעה לנסוע לחתונתי. אני ניעור ועוד לפני נטילת ידים אני נותן תוקף להחלטתי: לא לצום, למנוע מגזיזה, אף לא לשבר את הכוס תחת החופה — ויעבור עלי מה! ואפשר שאתעקש וגם לא אתן להחזיר את הכלה סביבי שבע פעמים! שבע — על שום מה? מן הסתם, מנהג עכו"ם הוא זה...

אני נוטל ידי וחש בנפשי נטיל עופרת כבד:

— אף־על־פי־כן, מה הדמות אשר לה?...

בינתים תופסת אותי מאחור אחת הדודות שלי, שכנה קרובה ביותר, הדודה יֶנטה, כמדומה, כשנתח סבון ירוק בידה. בו ברגע מציגה המשרתת קערת מים חמים לפני... הוי, הוי, — רבונו של עולם! — פולטת הדודה קול קריאה — מין צואר הוא זה לו! — והרי היא כופה אותי על כרחי אל המים ומשפשפת את צוארי וממרקת אותו... אמא מוציאה כלי־לבן... רק עתה אני מבחין: על פני הרצפה, סביב סביב — צרורות של בגדים, צרכי־אוכל, הנה גם ערמת עוגות־החמאה שנארזו בתוך שק חדש... אי, אי! — קוראת בחרדה דודה שניה שלי, המסייעת באריזה: שכחנו לגמרי לשים מלח!

אמי משיבה: שימי בתוך שק עוגות־החמאה, צררי במטפחת ושימי...

— עת לתפלה, לתפלה! — מפקד אבא בינתים...

בעוד שעה קלה אנו נוסעים... נוסעים על פני ארץ־מישור, בין שדות הנמשכים מימין ומשמאל, שדות הנראים כיגעים, קצורים למשעי, שקועים במרה שחורה... אם כי שמי יום־טוב כחולים כל־כך פרושים עליהם!

מי שהוא מעיר: מגֶשם אנו בטוחים בכל אופן...

— החתן הרי אינו לקקן.

— נכר, שזו אף לא ממדת הכלה!

אני קולט את הדברים ושוקע מיד ברעיונותי. יושב אני בעגלת הנשים יחד עם אמא ועם אחדות מדודותי, שאת שמותיהן לא אזכור עוד, וכולנו ארוזים־ספונים בקש. בעגלה הראשונה, ההולכת לפנינו, יושב אבא עם דודַי... ואני, כל ענין לשוחח בו עם הנשים אין לי, את מראה השמים כמעט ששבעתי כבר. רק תכלת, תכלת ותו לא מידי... ואף מסביב, בשדות, אין דבר אשר תנוח עליו העין. אותו נוף המישור הנמשך, נמשך לאין קצה... פה ושם מציצים שדות, השומרים עוד עליהם מעט דשא. ובין הדשא זוחלים כתמים — אכרים ואכרות בלבושי־בד, מעשה־בית; כאלה וכאלה אני מוצא

בעיר בכל יום ראשון בשוק... פתאום אני נזכר כי צם אני, והרי זה מעלה בי רוגז. אני מוציא את השק עם עוגות־החמאה, מתחת למבטים זועפים־נוזפים של הדודות. אמא עושה עצמה כלא־רואה; אני מוציא עוגה „כרוכית", תוקע שן — כולה מלח! צרור־המלח הותרה עניבתו והמלח נשפך... לאכול אי אפשר, אבל כדי חובת אכילה יצאתי! ודוי בתפלת מנחה ודאי שלא אגיד!

ופתאום צער תוקפני. על שום מה? אני מהרהר ומחפש טעמו של דבר ואין הרהורי מעלה כלום... בינתים מתחילה דרכנו לעלות בהר. רשמו של הר זה עלי לא ישוער, גדול מן הרושם אשר יבואני ברבות הימים בשוייץ... הסמלונים בצוארי הסוסים מתרוממים מעל לראשיהם. העגלון קופץ למטה ואני אחריו. וכך אנו מהלכים, הוא עם המושכות ביד ואני — אגב לקיטת צרורות־אבנים זהבהבים מעל קירות הסלעים, אשר בינותם, בלב „ההר", אנו מפלסים לנו את הדרך.

— אין זאת כי מהר זה חוצבים מתכת? הלא כן, אבא?

אבא שקוע בשיחה על אודות העסק אשר יבחר בשבילי... קבוע יקבע לי מזונות לשנה אחת, ששה רובל לשבוע אקבל מן הנדוניא, ומה ששייך לעסק — הרי הוא קופץ ועולה לגדלות — הרי אף זה ימצא. היה יהיה לבן־אדם!

והרי אני מצפין את צרורות־האבנים, שלקטתי, בשביל גבריאל־יהודה ליכטנפלד! הלה ודאי שיודע!

עכשיו אנו יורדים במדרון ההר. קירות הסלעים מתפרדים לימין ולשמאל ואף הם שוקעים מטה־מטה עד שנעלמים כליל. נוף חדש לעיני. כאן עוד מרובה הירק שנשתייר בשדות. ומתחת לשמים, הנראים לי כאן כחולים משהיו, בין גלי הירק שבשדה ומסביב לכל מיני מַלבני־אשקוקי מגוונים, מסביב לחֻלקות־זיגזגים ולתלמים — משתרכים אכרים הלבושים אחרת לגמרי. צבעים חיים: עין האדום והירוק ועוד איזה גון, אשר לא אדע כנותו. אף הם זוחלים כפופים ועושים במלאכה־שהיא, ואני לא אדע מה המעשה אשר יעשו, וצר לי:

— למה לא ידע אדם מאשר יעשה משנהו?

בינתים זוקף אחד האכרים בשדה את קומתו ומתבונן על סביביו: יהודים נוסעים! והרי הוא פותח ומונה אותנו. אנו מחרישים ומבקיעים, תוך כדי שתיקה, לתוך עב־ענן של אבק ומתפרצים מיד לתוך עדר־פרות, והנה—

— ברוך השם! — אומר אבא — הגענו!

— יהא זה למזל טוב! — אומרת אמא.

אנו נכנסים לכפר. לקראתנו ממהר ורץ היהודי, שבביתו נתאכסן, לבוש בגדי שבת. כמוהו כאשתו, יהודיה רחבת־כתפים, שבסנורה נאחזת ילדה קטנה יחפת־רגל, הנבהלת מפני האנשים הזרים, ומעוה את פניה המלוכלכים, מבלי שתדע אם תבכה או תצחק...

אנו יורדים מעל העגלה. מכאן נגש ברגל... מִשָּׁלנו שואלים:

— והמחותנים באו?

— עדיין לא — משיבים. — אך בעזרת השם יבואו בקרוב...

— אך יגיעו — אומר אבא — מיד יבוא חיים (היהודי השני, שבביתו יתאכסנו המחותנים) ויודיע. מיד יערך כיסוי הכלה וסמוך לזה מיד—גם החופה.

— אדם ששעתו בהולה עליו תמיד! — מרטנת אמא, שאין דעתה נוחה מכל מעשי־פזיזות אלה. מוחה גם הדודה ינטה:

— ולהתרחק, ולהתלבש אימתי?...

אני נרעד, חושש לצוארי. עדיין זה לוהט... נכנסים הביתה. אותי שוכחים בינתים בחוץ, ואני כבר הספקתי למשוך את הלכלוכית הפעוטה, בעלת שער־הפשתן, מעל סנורה של אמה. עינים כחולות, נפחדות ומחייכות כאחד. אני תופסה בידי, זורקה למעלה וחוטפה באויר, והילדה ממלאה פיה צחוק. עליז־חי, חפשי הוא צחוקה — —

מן העבר השני מגיע „חיים", נושם ונושף, כשהוא קורא מרחוק:

— הגיעו! הגיעו! — יהא למזל טוב!

— —

כבר הזכרתי את המקרה תחת החופה, אשר ברחתי מתחתיה בגלל גשם קל. ברחתי לגזוזטרא, אשר לפני הבית, והכלה עם כלי־הזמר, עם נרות ההבדלה הדולקים, עם גבריאל־יהודה ליכטנפלד, זה האיש הפעוט, נסוך החיוך החביב, — כולם באו אחרי.

לבוקר, שמש־סתיו עזה מתפרצת בכח דרך חלון־הכפר הזעיר, בינות לסבכי־עלים הצומחים בתוך עציצים צהובים, מזדקרים וזוחלים על פני השמשות. שמש זו מעירה רעיון זוחל, אפור במוחי:

— ותו לא? זהו הכל?

פלג גופי השני, אשר נִתן לי זה מקרוב, שוכב, מכוסה מעל לראשו. ישנה היא. ואפשר לאו. אפשר אף היא חושבת באותה מחשבה, וגם ביתר בושה, ביתר דאָבון בלב... אפשר גם בכה תבכה בחשאי. ורחמים בלתי ברורים ניעורים לפתע בלבי על שנינו יחד, כעל שני דגים קטנים, אשר נדונו לפרפר בתוך רשת אחת...

— ותו לא? זהו הכל?

וזה הרגש — „כאילו כפאו שד", חזק הנהו באמתו יותר מכל הספרים והחוברות אשר שם בבית, בעלית הגג הזרה... הנה נולד איזה יצור, הזוחל מסביב ללב... זוחל ללא כנפי זהב, ללא קרני־זוהר בעינים, ללא גון וצבע... מתנועע בעצלתים, ללא קול וצליל... אין אני מספיק להרהר בדמות־רעיון זה עד תומו: אחד הדודים דופק. הדוד קורא לתפלה. הדוד המשכיל הוא זה! למנין אני דרוש... אני כונס עצמי חיש לתוך בגדי — „מיד, מיד" — ויוצא לפרוזדור... „ודודי חמק עבר" — נעלם הדוד ואיננו. וכאן, בפרוזדור, דלת פתוחה, היוצאת לתוך גנת־כפר קטנה, ואויר הגנה, אויר־סתיו חריף ומבושם, לופתני פתע... אני מתחמק מקולות התפלה העולים מן הבית, רץ ימינה ושמאלה, אל הגנה, והנה אני עומד בתוכה. גנה קטנה, זרה, שעין הירוק וכל מיני גונים אחרים מעורבים בה... אי־מזה נשמע צפצוף צפור, ובין־רגע אני מסיח מעל דעתי את זכר היצור האלם החדש, ודוחה אותו לאחד התאים במסתרי־הנפש. אני שואף בחזקה את האויר החפשי של העולם הזר אל תוך חזי הצר, טפוח עיר ובית־מדרש, ויונק בעינים צמאות את צבעי הכפר הקולניים... הנה אני קופץ ומכיר בשמחה את הפרג, מכירי מאז (בשוק נמצא למכירה) ומניע בראשו סמוך לאזני, מקשיב לדרדור גרעיניו השחורים מבפנים. ומיד אני אץ אל שושנה אדומת־להב, ששמלותיה העליונות מתנפנפות באויר הַגָּע ולא נע. אל נא תרעד, פרחי האדום, ידי לא למדה קטוף... וכאן, גבעולים דקים, שעלים צרים, חורים־כחולים, נמשכים מהם כסרטים בשביס־ראש־השנה לאמא... מה שם אכנכם, סרטי הענוגים? מחרישים הם ומתנפנפים... והנה ערוגות אחדות, ומתוכן צומחים ועולים אל מול השמים מיני זנבות ארוכים־מתכופפים, זנבות צנון וגזר ושאר ירקות, לא אדע שם להם... וצר לי לפתע, ועצבות מתגנבת אל לבי, כאן, בגנה הזעירה, בסביבת בריות רבות הזרות לי, ואני קופץ ויוצא לדרך המלך... ביתי איהו? לימין או לשמאל?...

— „מֶה!"— עולה קול באזני ואני רואה באר לפני... בן־אכרים קטן, יחף, עומד על בית הבאר, דולה מתוכה ומריק אל השוקת... גומעות הפרות מתוך השוקת וראשיהן כבדי־ארשת ועיניהן גדולות, מבריקות משהו. ובין גמיעה לגמיעה הן נושאות ראשיהן למעלה, אל מול השמים, אל התכלת שבדממת העולם. — מֶה־זֶה. ואין להבחין — אם לשמחה או ליגון... — מֶה־זֶה...

בן־האכרים שומט מידו את הדלי המורק, הדלי מתנודד באויר, מְטלטל לכאן ולכאן, עוד נדנוד בן־רגע והרי הוא נרגע ושב למנוחתו. אֵש היה

אומר: מסתכל בסודה של באר... הנער בעל גוף־הברונזה, המציץ מתוך בית־חיקו אפור־הבד, בעל הרגלים כעין הטיט הצהוב, יורד בקפיצה, מרים מעל הארץ את שוטו ופולט שריקת־הפקר מתוך פיהו. הפרות מסבות ראשיהן למעלה. צליפה בשוט והן זזות... הלאה, הלאה אל מחוץ לכפר, על פני השדה הקצור, מקום שם במרחק עובד אכר במשדדה ובמרחק־מה ממנו אכרות כפופות אחדות לוקטות משהו... מֶה־ה! — עוד עולה קול הפרות ואיזו צפור נסוכת זהב־שמש, גוזרת את האויר בצפצוף רם וקולני — כפי שנדמה לי — והדממה שבה כשהיתה... אך זרה לי דומיה זאת עד לחרדה, לא לי היא... אין זאת דממת הבית באחד מימי שבתותי או חגי... אני מהלך בתוך הדממה, כמי שמהלך בתוך נחלה זרה, בצעדי־רתת, ולפתע אני פוגש את —

— את גבריאל־יהודה ליכטנפלד... לבוש הוא מין חזיה מרוקמה ומעיל שֶנה עליו ואנפילאות וכולו שטוף־חיוך. מיד אני מבחין בדמיון אשר לו ולר׳ משה ואהל. אותה לבביות, אותן עיני־הכוכבים החרישיות... שאול אשאל אותו את כל שאלותי. הוא היודע, אי־אפשר שלא ידע... הנה באות לקראתי, עולות ובאות, באות ומתקרבות אותן השאלות המרות. מלב לפה הן צפות. רבות מהן משתזרות כמחרוזות מסובכות. אך הוא שואלני: וכי אינך בין המתפללים?

ובבת־רגע הכל שוקע בי ונופל, כהנדוף חלבון־של־ביצה תָפוח מנשיבת רוח קרה. הכל מתכווץ בי ומתקמץ ובמקום הפילוסוף קופץ בחור־הישיבה ומשיב בשאלה: והוא?... עתה אנו מהלכים שעה קלה מחרישים, צמודי־שפתים ומושפלי־עינים, עד שהוא שואלני שוב: „ומה בדבר השירים שאתה כותב?״ — „כותב אני״... — „מה אתה כותב?״ — אני מספר ובה בשעה כמו מתחתיות ארץ צומח ועולה דודי המשכיל, אותו „קוהלת״ שלי, בעל־האסופות... „במה אתם שחים כאן לפני תפלה? אם הוא כותב? הרי זה כותב ומאבד, כותב וקורע, כותב ושורף. נַס הוא, שאני כאן! מתחת ידיו אני מוציא, שלא מדעתו... קרעים אני מאסף ומלכדם יחד... עתיד הוא להיות סופר בעמיו...״ „היש עמך דבר־מה?״ — שואלני ליכטנפלד. אך בו ברגע עולה קול כלי־זמר מאחד הבתים הרחוקים... פת־שחרית, שבע ברכות, יש לשוב, לנסוע הביתה...

הכל עבר, ואני עדיין לא ערכתי את שאלותי לפני ר׳ גבריאל־יהודה ליכטנפלד וכל תשובה עליהן לא קבלתי, ולא עוד אלא שאף השאלות עצמן — חיותן ועסיסן, חומרתן ומרירותן ניטלו מהן. כָּמוש נכמשו כעשב־בר מאוחר. נבלו ונתקפלו אי־בזה בפנה אפלה בנשמתי, בחביונה, ושם תנוחינה ימים רבים וממושכים, עד אשר ירעף עליהן מבחוץ טל חדש ואור חדש והיו

לשאלות נצחיות, אשר לא תשאפנה ולא תקוינה עוד לכל תשובה מפי מי שהוא בארץ או בשמים... אך עוד תשובנה לחיות, לבוש חדש תעטופנה וצליל חדש ינתן להן...

שעת הפרידה. ברגש נאמן ונלבב אני נפרד מעל גבריאל־יהודה ליכטנפלד, אשר שוב לא אשאלנו עוד לעולם כל דבר שהוא. רק למוד אלמד מפיו מעט חשבון, גם אוציא אתו יחד ספר שירים, אשר פני יאדימו, כל פעם שאני נזכר בהם. אנו שבים חזרה הביתה... בשבילי ובשביל פלג־גופי קבעו דירה מיוחדת למטה בחצר־האחוזה, וחלין לדירה, היוצא כלפי „מוסך״־השוק. זה נודע לי בשעת הפרידה מדברי אבא המסופרים לליכטנפלד, טרם נעלה על העגלה... אבא יבוא אלי להתארח ויִמָצא חדר למענו...

וכך אני יושב, אדם נשוי־אשה, עם פלג גופי בראש העגלה מול דוד ודודה שלי... וכשהם נרדמים מחמת עיפות (כל הלילה עבר עליהם במחולות), חובטים ראש אל ראש ונרתעים לאחור ונתקלים שוב, אני מתבייש לתת קולי בצחוק, והיא בשעת־כושר זו של שנתם, פולטת שאלה ביישנית:

— האף אמנם גדול כחך בתורה?

— הן...

והיא לוחצת את ידי מתוך הכרת תודה...

— ואף מתמיד אתה בלמודך?

— לאו!

היא שומטת את היד, אך בעוד רגע היא נמלכת:

— ואם אני אהיה מבקשת אותך?...

והיד קרֵבה חזרה; במקומי משיב העגלון: ויו, נבֵלה!

מקול גערתו ניעורים הדוד והדודה.

ושוב אדמת־מישור. שעמום. הדוד והדודה מנמנמים שוב. דומה, שאף פלג־גופי נם. הדממה והתנומה נפסקות פעם בפעם על ידי קריאות הבאות מאחורינו משאר העגלות, שכנראה, משמחים שם את הלב, ועל ידי בת־הקול — טְפְּרו! — שבה עוצר האכר העגלון מזמן לזמן בעד סוסיו החומים הקטנים והזריזים: הנה הוא קופץ ויורד, מתקן משהו ברתמה הישנה, המצורפה קשרים־קשרים, מציב רגל על גבי האופן ושוב הוא עולה על דוכנו, ושוב — ויו, נבלה!...

הסוסים אינם נבהלים, אינם נעלבים, כל עוד לא עוררו שוט עליהם, והרי הם זזים ורצים שוב את מהלכם המזורז־השָׁוֶה על פני דרך החול הכבושה. ובדממה, מתחת לשמים החרישים, הפרושים בתכלתם הנדיבה, נשמע קול

דפיקת לבותיהם של הסוסים, כניקוש צרורות אבנים בתוך שק. פתאום שורק השוט על פני גבות־הסוסים. האכר הופך אלינו את גופו לשלשה רבעים וכאילו יצטדק על מעשה־האכזריות כלפי הסוסים הקטנים, החומים: גשם יהיה...

והרי הוא משיב את גופו למקומו, ומשקיע את ראשו יותר לתוך שפת חמילתו. „גשם יהיה", — שומע דודי המנמנם, והרי הוא ניעור ומתבונן סביב בחרדה. אף אני שולח את מבטי אחריו. אכן, השמים מתקדרים, האויר — ספוג לחלוחית. משמאל זע ומתקרב אלינו קיר של גשם. השמש מעל לראשינו שוקעת כראי מלוטש בתוך קרעי ענני צחור, מהם של מוך ומהם של כסף. והנה נמשכים גם עבים אפורים כתמרות עשן, עולים על השמש, על השֶמש!

— האם לא קר לך? — פונה דודי אל דודתי בנעימה רכה חרדה. ובטרם יקבל תשובה, הרי הוא מתקן את הסודר על כתפיה ורוכס את בגדה מבפנים ליד הצואר. — „לאו, יוסף", משיבה הדודה, וכה רך נשמע לי קולה. ועיניה הגדולות־הגדולות מביטות אל הדוד, מלוחלחות מעט, ברוך ובחרדת־תודה. רק עתה אני מבחין בעיני הדודה, כמה גדולות הנן, ורואה את שפתיה הדקות־הכחולות ואת רזון גופה. ורק עתה אכיר כי חולה היא, מה שידוע לאחרים מכבר. אי־מזה מגיעה נשיבת־רוח. התפשטות הענגים על פני השמש הנטמעת מתקדמת בזריזות יתרה. מַשַב־צַל, מַשַב־צְנָה, טפות נופלות.

— היה לך להמנע מנסיעה זו! — מלמל הדוד.

— אין רע! — משיבה הדודה...

— גשם חזק יהיה? — פונה הדוד אל העגלון, כשהוא חובט בשכמו הרחבה, כדפוק על גבי דלת...

— רוח קם — משיב האכר, כשהוא מאץ בסוסיו — אפשר יעצור בעד הגשם עד שנגיע אל הפונדק.

הדוד מחזיר את מבטו החשאי כלפי הדודה, אף היא משיבה לו במעוף־עין, אשר כעין נָחמה בו, ואני מרגיש כי מבטי עיניהם הנפגשים באויר מתחבקים, מתנשקים... זוג בא בימים שכמותם!

והנה הפונדק! באנו בשעה הנכונה. טפות הגשם נעשות גסות ביותר, הדוד יוסף קפץ כבר והרי הוא מוריד את הדודה ומוליך אותה אל הפונדק. אף אני, מלמטה הנני כבר, רוצה לסייע בידי פלג־גופי, שנזדקפה כבר והציגה רגל אחת על שלב־העגלה. אולם ידי — ידי־עץ הן, אותן הידים שלא למדו לקטוף פרח. ואין הידים מושטות... מי שהוא נגש מן העגלה השניה ותומך

בה. והנה אנו בפנים הבית, מכניסים גם את הצרורות. כדי שאפשר יהיה לטעום וללגום משהו:

— הערבאטא! הערבאטא!*) — קורא הדוד יוסף.

פונדק נכרי הוא זה. — „אני לא אשתה" — מתעקשת הדודה.

— שטיא, לשתות מותר...

— מי יודע למה שמשה אותה קדרה... הדוד יוסף ממהר אל מחוץ לדלת ובן־רגע הוא שב ובשורה בפיו — מַחם!

הנשים מתירות את הצרורות ומעלות דברי אוכל על השולחן, הערוך כבר, בינתים, בידי אחת הדודות.

— הניחו מחצית השולחן למאכלי־חלב! — אומרת אמא.

— בשביל העוגות אשר המלחו?

— מי נוטל ידיו?

שאון־המולה. אלה נוטלים ידיהם ואלה מהלכים כבר בחדר, כשכוסות תה נתונות על כפות־ידיהם השטוחות. ואני מסתובב לי יחידי בחדר הפונדק ושורק. קול שריקה בקרבי. דומה לאותה שריקה של בן־האכרים היחף. ותוך כדי כך ארגיש, כי הוקל לי, כי היתה לי הרוחה. נמוגים שרידי־האדים של ענני־העצבות. אכן, הכל הבל! צריך לשרוק. מובן מאליו, שהפה, ממש כידים, אינו נשמע. ואולם בתוך־תוכי מתפשטת פרשת־הפקר למשך שנים רבות, רבות... עד לזמושץ ולאפטא, עד לצוזמיר ולורשה, עד לפולין הגדולה ושוב עד לורשה — עד שדבר־מה חדש יבואני. יפה כחה של שריקה כלפי כל מה שמתפרץ אלינו בהיסח הדעת, בטרם היה סִפוק בידינו לסגור בפני הבא דלתים ובריח, להתכנס בפני הזר במעטה־ערפל. בכמה מכתבי יש הד לשריקה: ב„מלמד מחלם", ב„חוזק" וכיוצא באלה. משהו מזה ב„שטריימיל", אם כי שם היתה כונתי אחרת...

וכך אני מהלך בחדר הפונדק ושורק לי אל עצמי, בחבין לבי. ולפתע — פלג־גופי פונה אלי בסבר פנים בלתי־מרוצות:

— איפה היית בשעת־התפלה?

— קול שריקה שמעתי.

היא משחימה־מרעימה את פניה: מה?

ואני מספר לפניה על אודות בן־האכר היחף, על פָּרותיו ועיניהן ועל אודות שריקתו... והיא מקשיבה לדברי וקדרות־החרון נמוגה. היא מחייכת ומגיעה לשאלה, אם יכולני אף אני לשרוק — — —

*) תה — בלשון פולין.

ומעלה אני עכשיו בזכרוני שריקה אחרת, ששמעתי זה לא מכבר, לפני שנים מועטות. שריקה, שרושמה עלי היה כביר ועמוק מרושמה של אותה שריקה ראשונה. בשויץ ארץ הדבר. על אחד ההרים שכבתי לעת ערב, לאחר התקפת־לב קשה, עיף, שוה־נפש, רואה־ולא־רואה, שומע־ולא־שומע לאשר מתרחש סביבי. אזני פעורות ועיני פקוחות ואני – בשויץ הנני. אך אין חשק לראות ולשמוע. רק מה שנקלט מאליו, מה שמתגנב – זה משתייר בי; ואולם אף מה שנשאר בי – מראהו מרושל־אפור כעין־המות ואין זה מתמזג עם כל אשר בקרבי. ועל כן אין זה גם משפיע עלי... למטה על גבנון ההר – דשא, פרות־שויץ, קול זוג פועם עולה מפה ומשם. ופה ושם מבין הדשא הדל צף ועולה גב שמן, אדמדם, וגלגולת כבדה־כבדה מתנשאה וצופה סביב, מבלי אשר תראה דבר... ושוב – ציל וצליל. הפרה הרגישה בחלקת־דשא שמֶנה והרי היא עוברת לשם... ולמטה מזה, לרגלי ההר, נשא נחל־הרים צר, המעלה קצף ומתפתל, שובב, בנוגה־כספו ועונה חרש לצלילי הזוגות... ומעבר לנחל מפוזרים בתים קטנים לבנים־בהירים, שתריסיהם הירוקים פתוחים לרווחה ואשנבי־הבדולח שלהם צופים למרחב, מחייכים אל תוך עולם־יה. ומתוך החלונות פורצים צלילים. פה ושם מנגנים בפסנתר. בהרים הרחוקים פוזמים הרועים בחלילים והדים נעים־נשאים באויר... וכל אלה הקולות משתפכים יחד באויר המבושם ומגיעים אל אזני. אף הצבעים מתמזגים יחד, זה הירק והלובן ואפר הסלע, אשר מעל לראשי, ועין הכחול לשמי התכלת המתפשטים על פני כל והמגפפים את עיני הקפואה למחצה. ופתאום, מבין לנחלים הרחוקים ומבין לשיאי־ההרים הלבנים – קול רעם ורַעַם. בשורה היא: הסער הולך ובא! ובבת־רגע – ענן מפותל זוחל ומתקרב, ורוח, כנתוקה מעל השלשלת, מתפרצת בקול הומה... הפרות אצות למטה, כשהן מצלצלות בחרדה בזוגיהן. קטן־רועים, אף הוא יחף ובלי כובע, מצליף עדיין בשוטו הארוך־הארוך, המשונה בארכו... ומלמטה מוגפים התריסים, כלי־הפסנתר נאלמים, פזמון הרועים נפסק... אני משתרך בעצלתים, יגֵע עד למות, במדרון ההר ורואה את בן־האכרים השויצי, המכניס את הפרות, קבוצות־קבוצות, לתוך הרפתים וסוגר עליהן בחפזה. אך הוא עצמו אינו מסתתר. הוא שב חזרה. ההרה למעלה יהלך לו... לקראתי הוא צועד, אך אין הוא רואני... האויר מלא נהם ובין שיאי ההרים הרחוקים, העטופים כבר ערפל לח, מתחולל לו הרעם. קול מפץ ושטפון, מבול מן השמים, ורעש והמולה בתוך מחצית־אופל. גן־העדן השויצי הפך בן־רגע לגיהנום רועש וגועש. מטרות־מים נשפכים ורעמים מתנפצים ובתוך כל אלה – בן האכרים השויצי, זה היחף, העירום

למחצה, בגלוי הראש הפרוע, קופץ אל גב ההר אל קצה־סלע, מגיע את ידיו השטוחות אל פיו ושורק לתוך חללו של עולם, והרי הוא מנסר וחותך בשריקתו, כחתוך בסכין, את האפלולית, את מטרות־העוז, את קול הרעמים העולים מבין ההרים. והוא שורק ומגביר את קול שריקתו ביתר עוז וחריפות:

— עתידים אתם! מוכרחים אתם להקשיב לי!

תוכן:

עמוד

* * * 3

אל העורך 5

פרק א. ערפלי שנות הילדות 7

„ ב. עוד שנות ערפל 17

„ ג. זמושק — שברשין — זמושק. — שני מלמדי האחרונים. — חלומות 30

„ ד. השכלה.—מעשי־כלבול.—אברהם מאנים...— שוב השבלה... 50

„ ה. השכלה. — ר׳ משה ואהל. — אהבת־שלשי אחיות 61

„ ו. שלשה מפחים מעל לפלג מי ההשכלה.— אהבה עזה לחיים. — פרובלימות בענין המות. — המפתח של בית הספרים . . . 85

„ ז. בית מדרש „שלהם״. — חורבות במות. — אני רוצה לנדוד. — אמא. — חתן נהייתי . . 100

„ ח. נכנסתי לחופה 107